

Digitales Brandenburg

hosted by Universitätsbibliothek Potsdam

midraš tehilim

Buber, Salomon

Wilna, 1891

ו"ק רומזמ פוס דע' צ רומזמ נמ

urn:nbn:de:kobv:517-vlib-2083

מדרש תהלים

המכונה

שוחר טוב

על ספר רביעי

מן מזמור צ' עד סוף מזמור קצ.

משה נתן חמשה חומשי תורה לישראל,
ודוד נתן חמשה כפרים שבתהלים לישראל.
(ש"ש מזמור א' אות ב')

מדרש תהלים

ספר רביעי

מזמור צ

[א] תפלה למושה איש האלהים. (א) זהו שאמר הכתוב זכה רשעים (תועבה) [תועבת ה'] (משלי טו ח), זה בלעם שאמר לבלק בנה לי בזה שבעה מזבחות (ממדבר כג א), אמר לו הקב"ה רשע ממך אני מקבל קרבנות, מוב מלוא כף נחת (קהלת ד ו), הקומץ של סולת שמקריבין לי בניי עם התמיד, ערב לפני מכל הקרבנות שאתה מקריב לפני, למה שהן תועבה לפני, וכמה אני הפיץ בתפלת הצדיקים, שנאמר ותפלת ישרים רצונו (משלי טז), אלו ישראל, הוי תפלה למושה איש האלהים:

[ב] [תפלה למושה איש האלהים]. (ב) רבנן ור' יהודה ב"ר סימון, [רבנן] אמרו ארבעה הם שמידרו תפלה (ג) וקינטרו דברים (ד) לפני הקב"ה, ירמיה שנאמר ואתפלל אל ה' אחרי תתי את ספר המקנה (ירמיה לג טו), על ידי שקינטרו בדברים (ה) מה כתיב למעלה, הנה הסוללות באו העיר לכדה (שם טז כד), חבוק סידר התפלה, שנאמר תפלה לחבוק הנביא (חבוק ג ב), (ו) מה כתיב למעלה מן הענין, ה' שמעתי שמעך יראתי (שם טז ט), דוד סידר תפלה, שנאמר תפלה לדוד (תהלים י"ז א), מה כתיב למעלה מן הענין, ראיתה כי אתה עמל וכעס תביט (שם י"ז), משה סידר תפלה, שנאמר ואתפלל אל ה' ואומר ה' אלהים אל תשחת עמך (דברים ט טו), מה כתיב למעלה מן הענין, למה ה' יחרה אפך בעמך (שמות לג יא), ר' יהודה ב"ר סימון אמר (ח) והלא תפלתן היא קינטרון, ירמיה אמר ואתפלל אל

הערות ותקונים

(א) זכ"ה זכה רשעים תועבת ה'. מובא בילקוט תהלים רמז תתמ"ה וחסד סיון, ועיין לעיל ריש מזמור י"ז: (ב) רבנן ור' יהודה. מובא בילקוט חבוק רמז תקס"ג גס ש"ט: (ג) וקינטרו דברים. הסיחו דברים לפני מעלה: (ד) לפני הקב"ה. זכ"ה האחרים ובנדפס לפני המקום, ובילקוט כלפי מעלה: (ה) מה כתיב למעלה הנה הסוללות. מלת "למעלה" לא יחן, וראוי מה כתיב למטה: (ו) מה כתיב למעלה ה' שמעתי שמעך. גם זכ"ה יחן להיג מה כתיב אחריו, ובזכ"ה האחרים ובנדפס נשמט שורה שלמה, וכ"ל וחבוק סידר תפלה, שנאמר תפלה לחבוק הנביא, מה כתיב למעלה [ה'] שמעתי שמעך יראתי. דוד סידר תפלה, שנאמר תפלה לדוד (תהלים י"ז א) מה כתיב למעלה [ה'] כי אתה עמל וכעס תביט (שם י"ז). והשמיט מן מה כתיב למעלה עד מה כתיב למעלה, וא"כ לכוון חשב ארבעה שמידרו תפלה, וראיתי בילקוט חבוק שם גורס חבוק סידר תפלה לחבוק מה כתיב למעלה למה תראה [ל' תראה] און ועמל תביט. הוא בחבוק א' ג', ואח"כ נמצא שם הספס: שראה תנייה מישאל ופזרים ככנסין לתוך כבשן האש כו' עד באתה שעה אמר בשגני אמרתי תפלה לחבוק הנביא על שגינות, ואח"כ הביא לכוון דוד דכתיב תפלה לדוד מה כתיב למעלה מן הענין כי אתה עמל וכעס תביט: (ז) משה סידר תפלה שנאמר ואתפלל אל ה'. בילקוט חבוק שם נשמט מאמר שלם, אחרי המלות שנאמר ואתפלל אל ה' חסד [ויאמר ה' אלהים אל תשחת עמך, מה כתיב למעלה מן הענין למה ה' יחרה אפך בעמך, ר' יהודה ב"ר סימון אמר והלא תפלתן היא קינטרון, ירמיה אמר ואתפלל אל ה'] (ח) והלא תפלתן

ה' (יחמי לב טו), מה אומר צדיק אתה ה' כי אריב אליך (שס יב א), שאני היום כאן
ומחר בקבר, ואיני מריב עמך, וכל כך למה, שאתה צדיק כי אריב אליך.
חבוק אמר תפלה לחבוק (חבוק ג ב), ומה הוא אומר ה' שמעתי שמעך יראתי
(שס טס ב), דוד אמר תפלה לדוד (תהלים יז א), מה הוא אומר, ממתים ידך ה'
(שס טס יד), משה אמר ואתפלל אל ה' (דברים ט טו), מהו אומר, אל תשחת
עמך (שס טס), הוי תפלה למשה איש האלהים:

[ג] [תפלה למשה איש האלהים]. (י) אמר ר' חלבו בשם ר' הונא (יא) שלש
עשרה ספרי תורות כתב משה אותו היום שמת, שנים עשר לשנים
עשר שבטים, ואחת שהניח בארון, שאם יבקשו לזייף מתוכה לא היו יכולין לזייף.
(יב) ואחד עשר שבטים בירך, שנאמר וזאת הברכה אשר ברך משה (דברים לג ב),
ולמה לא בירך לשבט שמעון, לפי שהיה לבו עליו, (יג) וזכר מה שנעשה בשבטים,
זמרי בן סלוא [נשיא בית אב לשמעון] (במדבר כה יד), אמר ר' יהושע דסכנין בשם
ר' לוי אף על פי כן מפלו עם שבט יהודה, (יד) שנאמר מחבל בני יהודה נחלת
בני שמעון [כי היה חלק בני יהודה רב מהם וינחשו בני שמעון בתוך נחלתם] (יהושע
יט ט), (טו) משל לשור שהיו עסקיו רעים, מה עשו קשרו ארי אצל אבוסו, והוא
רואה אותו ותש כחו, כך נמשל יהודה לארי, שנאמר גור אריה יהודה (בראשית מט ט),
(טז) ושמעון נמשל כשור, לפי שהיה מזול שור, ראובן מלה ושמעון שור,

הערות ותקונים

תפלתן היא קינטרון. ככ"י האחרים ונדפס בתוך תפלתן שם קנטרון: (ט) מהו אומר אל תשחת
עמך. כ"ה גס ככ"י ו', אבל ככ"י האחרים ונדפס נוסף אחר זה "שתח בהשחתה, אמר לו הקב"ה
איני משחית, וסלחתי כדברך (במדבר י"ד כ') אמר דוד למנצח אל תשחת (תהלים כ"ח א"). והר"ה פ'
מחק זה ואמר אינו נכחבים: (י) א"ר חלבו בש"ר הונא. ככ"י ו' השוה תמיד עם כ"י שלפניו הגי'
א"ר אבה גר חלבו בשם ר' הונא, וככ"י האחרים ונדפס א"ר חלבו לבד, והמאמר נובע מפסיקתא דר"כ
פסקא וזאת הברכה ושם הגי' ר' צביה בשם ר' הונא, ומוצא צילקוט ברכה רמז תתק"ל בשם הפסיקתא,
והשמיני שם האומר, ובמדרש דב"ר פ"ט אות ט' מוצא בשם ר' ינאי, ואולי יש לתקן ר' צביה: (יא) שלש
עשרה ספרי תורות כתב משה אותו היום שמת, י"ג ל"ג שבטים, ואחת שהניח בארון. כ"ה גס דב"ר שם,
רק שם סיים שאם יבקשו לזייף דבר שיהיו מוצאים אותה שבארון, ובפסיקתא הגי' ואחד לשבטו של לוי
שאל בקק אחד מן השבטים לעקור דבר אחד מן התורה יהא שבטו של לוי מוציא ספר תורה שלו
ומניחו מתוכו. ובפסיקתא ליתא סמלות "אותו היום שמת", ואולי יש לתקן לפניו אותו היום שמת מסר
י"ג ל"ג שבטים ואחת הניח בארון, ר"ל ביום שמת מסר הי"ג ספרי תורות להם. ועיין בפ"י הרז"ו
במדרש דב"ר שם שהאריך בזה, ובפסיקתא שם הערה ל"ב העירונית, למאמר הזה כוון הרמב"ם ז"ל
בהקדמתו לפי המשנה וכתב י"ג ספרי תורות וכו' והספר הי"ג נתנה ללוים כו', ומוצא המאמר הזה
באר זרוע ח"צ הלכות מו"ג אות פ"ט (דף כ"ד ע"א) ובסעות שם הביא בפסיקתא בפ' ואח"כ נצבים
ג"ל בפסיקתא וזאת הברכה, או בדברים רבה פ' וילך, וכן ראיתי במדרכי פ' ערבי פסחים הביא כן
בשם הספרי והוא בטעות כי לא נמצא מאומה מזה בספרי, וראיתי באגרת בקורת להרב הגאון מהר"ץ
חיות ז"ל (דף ז' ע"ב) שהעיר ח"ל מה שכתב הרמב"ם בהקדמתו לפי המשנה כי משה כתב י"ג ספרי
תורות ונרשם לעיין בספרי ולא נמצא שם, אכן נמצא בדברים רבה פ' וילך, אולם מי יודע מאיזה
מכילתא הוציא זאת הרמב"ם אשר גס בעל המסדר מומדרש דברים רבה הוציא משם עכ"ל, אולם תראה
שדברי הרמב"ם נובעים מפסיקתא וזאת הברכה, וכן נהנה לפניו בשו"ט: (יב) ואחד עשר שבטים בירך.
פסיקתא שם, וצילקוט ברכה שם בשם הפסיקתא, וצילקוט תהלים רמז תתמ"א, וברש"י תהלים ל' א':
(יג) וזכר מה שנעשה בשבטים זמרי בן סלוא וגו'. בפסיקתא שם הרי הוא אומר וישב ישראל בשבטים
(במדבר כ"ה א') וזכה איש מצוי ישראל, וע"ש בעהרה ל"ד: (יד) שנאמר מחבל בני יהודה. בפסיקתא
שם דכתיב וזאת ליהודה ויאמר שמע ה' קול יהודה (דברים לג ו'), ואין שמע אלא שמעון דכתיב כי
שמע ה' כי שואה אנכי (בראשית כ"ט לג) וע"ש בעהרה ל"ו: (טז) משל לשור. בפסיקתא שם המשל
הוא בשם ר' יהושע בן לוי וכך איתא שם: משל לשור שהיו עסקיו רעים עמד זייר וזר איקונין של ארי
באבוסו כדי שיהא מביט ומתירא: (טז) ושמעון נמשל כשור לפי שהיה מזול שור ראובן מלה ושמעון
שור. זה ליתא ככ"י האחרים ונדפס, וכן ליתא בפסיקתא. ועיין בפסיקתא שם הערה ל"ז שהבאתי
דברי

(יז) אמר ר' יודן לא הועמד שופט משמעון, כיוצא בדבר אתה אומר ואחריו היה שמגר בן ענת (שפטים ג א), לא הועמד מלך, (יח) כיוצא בדבר אתה אומר מלך זמרי שבעת ימים בתרצה (מ"א טו טו): (יט) אחד עשר מזמורים אמר משה כנגד אחד עשר שבטים, [ואלו הן], תפלה למשה איש האלהים [וגו'] במרם הרים יולדו [וגו'] תשוב אנוש עד דכא ותאמר שובו בני אדם, (כ) כנגד יחי ראובן ואל ימות (דברים לג). יושב בסתר עליון [בצל שדי יתלונן] (תהלים סא א), כנגד שבטו של לוי, שהיה מתלונן בצילו בעזרות. מזמור שיר ליום השבת [שוב להודות לה'] (תהלים סג א), כנגד שבטו של יהודה, שאמרה הפעם אודה את ה' [על כן קראה שמו יהודה] (נחמיה כט ט). ה' מלך גאות לבש [וגו'] לביתך נאווה קודש' (תהלים סג א), כנגד שבטו של בנימין (כא) שהוא יושב בצילו של הקב"ה. אל נקמות ה' אל נקמות הופיע (שם סד א), כנגד שבטו של גד (כב) שאליהו זכור לטוב עומד ממנו, שהוא (כג) משתיתו של עולם. (כד) לכו נרננה לה' (שם סג א), כנגד שבטו של יששכר, (כה) שהוא עוסק ברננה של תורה. אמר ר' יהושע בן לוי עד כאן שמעתי, (כו) מכאן ואילך את חושב לעצמך:

[ד] (כז) אמר ר' אלעזר בשם ר' יוסי בן זימרא כל הנביאים שהיו מתנבאים לא היו יודעין מה היו מתנבאין, אלא משה וישעיה הם היו יודעין, משה אמר יערף כמטר לקחי (דברים לג ג), ישעיה אמר הנה אנכי והילדים אשר נתן לי ה' לאותות ולמופתים בישראל (ישעיה ח יח), (כח) אמר ר' יהושע הכהן בר נחמיה (כט) אף אליהו היה מתנבא והיה יודע, שנאמר ודעת שפתי ברור מללו (איוב לג ג), אמר ר' אלעזר (ל) בשם ר' יוסי בן זימרא שמואל רבן של נביאים היה

ערות ותקונים

דברי הסר ויחי דף רל"ז ע"א: (יז) א"ר יודן לא הועמד שופט משמעון. בפסיקתא שם הלשון מחוקק בצביל שלא בירטו לא העמיד שופט, והכתוב מלך זמרי שבעת ימים בתרצה, א"ר יודן לית שבעת יומין במלכותא כלום, והמלות ואחריו היה שמגר בן ענת לא הועמד מלך ליתא בפסיקתא, ואולי היה שמגר בן ענת משבט שמעון, ועי' רש"י סוכה כ"ו ע"ב, ועיין בפסיקתא שם הערה ל"ט מה שהבאתי ממדרש תלשא משבט שמעון לא קם לא שופט ולא מלך בצביל החטא שעשה זמרי בשפטים: (יח) כיוצא בדבר אתה אומר מלך זמרי שבעת ימים בתרצה. עיין מה שכתבתי בפסיקתא שם הערה מ': (יט) אחד עשר מזמורים. פסיקתא שם ומובא בילקוט ברכה שם ותהלים שם: (כ) כנגד יחי ראובן ואל ימות. בפסיקתא שם זה שבטו של ראובן שהן בעלי תשובה למקום. ועיין שם בהערה פ"ג שהעירתי כי במדרש שו"ס ה"ג' כנגד יחי ראובן וחסר שהן בעלי תשובה למקום והביא ראיה מהכתוב יחי ראובן על פי מאמרו בספרי ברכה פ' יחי ראובן וז"ל מה ת"ל יחי ראובן ואל ימות שעשה ראובן תשובה, וכן תראה בפסיקתא פסקא טובה, ובמדרש ב"ר פפ"ד א"ל הקב"ה לראובן אתה פתחת בתשובה תחלה כו': (כא) שהוא יושב בצלו של הקב"ה. בפסיקתא שם שהיה בית המקדש בנוי בחמומו, וכן אמרו מה היה בחלקו של בנימין אולם והיכל ובית קדשי הקדשים (יומא י"ב ע"א), וכן נמירי שכינה בחלקו דבנימין (זבחים נ"ד ע"ג), וכן במדרש ב"ר פ"א בנימין שלא נשתתף במכירתו של יוסף נבנה בית המקדש בחלקו: (כב) שאליהו זכור לטוב עומד ממנו שהוא משתיתו של עולם. עיין בפסיקתא הערה מ"ח הבאתי מדרש ב"ר פפ"א בא גד אתה גדא דביחא, אתה גדא דעלמא, בא מי שעמיד לגדד משתיתן של אומות העולם ומנו אליהו ע"כ, ומזה צ"י דראשית ל' י"א דעמיד למנדעא משתוייהון דעלמא, יש לתקן ש"ל למנדעא, והנה היא לעת ר' נהוראי דאליהו משל גד היה, אבל במדרש שם תראה שסיים בא אליהו ועמד לפנייה, א"ל רבוחינו מה אתם תחלקים עלי, אני מצני בניה של רחל, ועיין תוס' ב"מ קי"ד ע"ב ד"ה מהו, והביאו שם דברי המדרש מנ"ר: (כג) משתיתו של עולם. פי' יסודו, ובפסיקתא שם שהוא עתיד לגדע משתיתן של אומות: (כד) לכו נרננה לה'. בפסיקתא בשעות רנו לדיקים בה' תהלים ל"ג א' וז"ל כמו לפנינו לכו נרננה לה' כי חושב כסדר המזמורים מן מזמור ז' ואילך: (כה) שהוא עוסק ברננה של תורה. עיין בפסיקתא הערה מ"ו: (כו) מכאן ואילך את חושב לעצמך. בפסיקתא מכאן ואילך לא אפשר לעצמך, ור"ל הדרושים עד כה שמעתי, ומכאן והלאה המזמורים הנדרשים על יתר השבטים לא אפשר לעצמך: (כז) א"ר אלעזר בשם ר' יוסי בן זימרא. מובא בילקוט תהלים שם רמו תתמ"א: (כח) א"ר יהושע הכהן בר נחמיה. כ"ה גם בכ"ו, ובילקוט בר ירמיה, ובכ"ה האחרים ובגדפס חסרים המלות "בר נחמיה": (כט) אף אליהו היה מתנבא והיה יודע. כ"ה גם בכ"ו, ו' אבל בכ"ו האחרים ובגדפס ובילקוט בשעות ולא היה יודע, וכן ברא"ש תקן בצדו ש"ל והיה יודע: (ל) בש"ר יוסי בן זימרא. המלות בן זימרא נשמט בכ"ה האחרים ובגדפס.

מתנבא ולא היה יודע, שנאמר וישלח ה' את ירובעל ואת בן ואת יפתח ואת שמואל (ש"א י"ב ה'), (לא) ואותי אינו אומר, אלא ואת שמואל, שלא היה יודע מה היה מתנבא, (לב) אמר ר' לוי בשם ר' חנינא (לג) אחד עשר מזמורים שאמר משה (לד) בטכסים של נביאים אמרן, ולמה לא נכתבו בתורה, (לה) לפי שאלו דברי תורה ואלו דברי נבואה :

[ה] (לו) דבר אחר תפלה למשה איש האלהים. אם איש למה אלהים, ואם אלהים למה איש, אלא בשעה שעמד לפני פרעה היה כאלהים, שנאמר ראה נתתיך אלהים לפרעה (שמות י"ז ה'), ובשעה שברח לפני פרעה היה איש: דבר אחר כשהושלך (לאור) [ליאור] היה איש, וכשהפכו המים לדם היה כאלהים: דבר אחר כשעלה למרום היה איש, (לז) מה בוצין טוב קומי סימבך, מה סימבך טוב קומי משה, בשר ודם עלה לפני הקב"ה שכולו אש ומשרתיו אש, ומשה עלה אצלו ונקרא איש, וכשירד נקרא אלהים: דבר אחר כשעלה למקום שאין אוכלין ושותין, וגם הוא לא אכל ולא שתה נקרא אלהים, וכשירד ואכל ושתה נקרא איש. אמר ר' אבין ממחציתו ולמעלה נקרא אלהים, וממחציתו ולמטה נקרא איש. אמר ר' אלעזר (לח) מייסטרופולין היה משה, שנאמר לא כן עבדי משה בכל ביתי נאמן הוא (במדבר י"ב ז): דבר אחר איש האלהים. גברא דיינא, שנאמר צדקת ה' עשה ומשפטיו עם ישראל (דברים לג כ"א), (למ) שהיה אומר יקוב הדין את ההר: דבר אחר שהמיה דברים כנגד מדת הדין, שנאמר ואם בריאה יברא ה' (במדבר טו ז), (מ) אמר משה אם ברא הקב"ה את פי הארץ מששת ימי בראשית הרי טוב, ואם לאו יברא עכשיו, בשביל קרה ועדתו: ד"א איש האלהים. שהכריע מדת הדין למדת רחמים, הקב"ה אמר אכנו בדבר ואוריחנו (ש"ס י"ד יב), ומשה אמר סלח נא לעון העם הזה כגודל חסדך (ש"ס ט"ז יט), וכתוב ויאמר ה' סלחתי כדברך (ש"ס ט"ז כ): דבר אחר אמר ר' יהודה ב"ר סימון בשם ר' שמעון בן לקיש למה נקרא שמו איש האלהים, מה האיש הזה אם מבקש להפך נדר אשתו מפיר, אם מבקש

הערות ותקונים

ובנדפס, והוא לנכון גם כ"י ו' וגם זילקוט וכן תקן הרא"ש: (לא) ואותי אינו אומר אלא ואת שמואל. כ"ה גם כ"י ו' וזילקוט, וזה נשמט כ"י האחרים ובנדפס, וכן תקן הרא"ש בגליון: (לב) א"ר לוי בשם ר' חנינא י"א מזמורים. מובא זילקוט תהלים שס וגורם א"ר לוי בשם ר' חייא בר חנינא, וכן מובא זילקוט ברכה רמו התקין אחר שהביא מאמר גדול מפסיקתא וזאת הברכה, ואחרי הסיום טוב ופסור לעומד, הוסיף והביא המאמר הזה משו"ט וחסר הליון, "שחר טוב" וגורם א"ר לוי בשם ר' אמא בר חנינא, ואולי ז"ל שם בשם ר' חייא בר חנינא, או בשם ר' אחא בר חנינא: (לג) אחד עשר מזמורים. כ"ה גם זילקוט תהלים, אבל זילקוט ברכה שס בשמות שנים עשר מזמורים. ויש להעיר זילקוט ברכה שס אחר סיום המאמר הביא דכתיב לכן יחכה ז"ל כתיב לכן יחכה, והוא מאמר אחר לקוח מפסיקתא וזאת הברכה בהתחלתה: (לד) בטכסים של נביאים. מל"י טז טז סדר ואופן (ארדנונג, אנאדנונג): (לה) לפי שאלו דברי תורה ואלו דברי נבואה. כ"י האחרים ובנדפס טספ ואין מפסיקין בין דברי תורה לדברי נביאים, וזה ליתא גם זילקוט, ור"ל אם היו מוציין באמנת התורה היו דברי נביאים מפסיקין בין דברי תורה לדברי נביאים: (לו) ד"א חפלה למשה. מובא זילקוט תהלים שס וזילקוט ברכה רמו התקין ד"ה ד"א איש האלהים בשם שחר טוב, וכנה גם במדרש ד"ר פי"א אות ד', ובתנחומא הנדפס מכבר ברכה סוף אות א' נוסף המאמר הזה מהמדרשים ממוסגה: (לז) מה בוצין טוב קומי סימבך, מה סימבך טוב קומי משה. כ"ה גם כ"י ו', ובכ"י האחרים, אבל בנדפס מה בוצין טוב קומי, מה סימבך טוב קומי, ואולי ז"ל סבין, והוראתה אבוקה. עיין מוספי ערך סבין, וראיתי בספר המלים להרב הכלשון הגדול מהר"י לעווי ז' 491 שהביא המאמר, וגם לדעתו היא המלה סבין בל"ר sebaceus והמ"ם מיותרת ופי' נר של חלב (טאלנליכט), ובוזין הארחתה נר, וקשה לבאר המשל, ועיין בגמרא סוכה נ"ז ע"ב בזוניה טבא מקרא ע"ש ברש"י וחוס' שגם הוא משל הדיוט, וזילקוט תהלים שס מה בוצין טוב קומי טוב קמלפי. גם לגי' זו אין מובן כלל: (לח) מייסטרופולין היה משה, כ"ה גם כ"י ו', ובא"ה כ"י מיסטרופולין, ובא"ה כ"י ובנדפס מן מטרופולין היה משה. ועיין ערוך ערך מטרפולין, אבל אין ענין המלה לכאן: (למ) שהיה אומר יקוב הדין את ההר. בטכסרין ו' ע"ב וכן משה היה אומר יקוב הדין את ההר: (מ) אמר משה

לקיים מקיים, שנאמר אישה יקימנו ואישה יפרנו (במדבר ל יד), כביכול הקב"ה אמר לו משה קומה ה' (סס י ט) שובה ה' (סס טז לו) :

[ו] דבר אחר תפלה למשה. וזה שאמר הכתוב ואתנפל לפני ה' (דברים ט יח), (מא) [ר] ברכיה ור' חלבו בשם ר' שמואל בר נחמני אבדו לא הניח משה זוית ברקיע שלא נתפלל עליו, שנאמר ואתנפל לפני ה' : ואתה מוצא הרבה נביאים והרבה צדיקים נתפללו לפני הקב"ה, ולא בא הכתוב לייחס אלא משה בלבד, וכל כך למה, לפי שהיו מעשיו משונים מכל הבריות, כיצד אדם עומד ומתפלל שעה אחת או שתי שעות, וכשהוא צדיק הרבה יום אחד, אבל משה התפלל ארבעים יום וארבעים לילה, (מב) אמר הקב"ה למלאכי השרת אני מדמה אותו עליכם, שנאמר ברכו ה' מלאכיו גבורי כח עושי דברו (תהלים קכ ז) זה משה, (מג) שהיה מאיר אפילתן של ישראל, ומגיד להם דבריו של הקב"ה, הווי תפלה למשה איש האלהים :

[ז] תפלה למשה איש האלהים. (מד) משל לשלשה בני אדם (מה) שבאו לימול דורון, ויש אומרים (דודיה) [דוריה] מן המלך, בא ראשון וכיבדו, אמר לו מה אתה מבקש, אמר לו בשביל שמרדתי אני מבקש שתתן לי (דודיה) [דוריה] [נתן לו], בא השני ונתן לו, בא השלישי אמר לו מה אתה מבקש אמר לו איני מבקש על עצמי כלום, אלא מדינה פלונית שהיא חריבה והיא שלך גזור שתבנה, אמר ליה המלך זו עטרה גדולה היא לך, כך בא דוד להתפלל, אמר ליה הקב"ה מה תבקש, אמר ליה שתשמע תפילתי, שנאמר תפלה לדוד שמעה ה' צדק [הקשיבה רנתי האזינה תפילתי] (סס י ב), בא הבקוק אמר ליה מה אתה מבקש, אמר ליה מה שאמרתי לפניך בשגנה, (מו) כשראה הנגיה מישראל ועזריה מושלכים לכבשן האש והן נמלטין, וראה את הנגיה בן תרדיון וחביריו נשרפין על התורה ואינן נמלטין, מיד קרא תנר, אמר לפניו רבון העולמים אלו צדיקים ואלו צדיקים, אלו פהורין ואלו פהורין, אלו קדושים ואלו קדושים, אלו ניצולין ואלו לא ניצולין, על כן תפוג תורה ולא יצא לנצח משפט כי רשע סכתור (צדיק) [את הצדיק] על כן יצא משפט מעוקל (מקוק א ד), אלא נבוכדנצר ערל וטמא, דניאל קדוש וטהור, (מז) והוא מלביש לצדיקהו שהוא רשע, שנאמר ושינא את בגדי כלאו (מ"ב כה כט), ומלביש לדניאל ארנונא. פרעה ערל וטמא ויוסף טהור וקדוש, וממליך את יוסף ומלביש אותו בגדי שש, ומשים רביד הזהב על צוארו. אחשוורוש ערל וטמא, ומרדכי קדוש וטהור, והוא ממליך את מרדכי ומלביש

הערות ותקונים

אם צ"ה הקב"ה את פי הארץ. במדרש במ"ר פי"ח אות י"ב אמר הקב"ה למשה מה אהה מבקש אמר לפניו רבש"ט אם צריאם את צריא פס לארץ כרי יפה ואם לאו יצרא ה' יצרא לה עכשיו פה אמר לו הקב"ה ותגור אומר ויקס לך ועל דרכיך נס אור: (מא) ר' גריבס ור' חלבו. הוספתי כמו שהוא בכ"י האחרים ובנדפס גם צילקוט, והמעתיק השמיס בשגנה מן לפני ה' עד לפני ה' וחסר גם בכ"י ו', וצילקוט שם הביא הגי' שלא נתפלל על פניו, ולפניו חסרים המלות "על פניו": (מב) אמר הקב"ה למלאכי השרת אני מדמה אתה אלוהים. כ"ה גם בכ"י ו', וכן הביא הרא"ש, אבל בכ"י האחרים ובנדפס אמר הקב"ה למלאכי השרת ראיחם נצורתו, שנאמר צרכו ה' מלאכיו גבורי כח זה משה: (מג) שהיה מאיר אפילתן של ישראל ומגיד להם דבריו של הקב"ה. כ"ה גם בכ"י ו', וכן הוסיף הרא"ש, אבל בכ"י האחרים ובנדפס שהיה מגיד להם לישראל דבריו של הקב"ה, שנאמר דבר אהה עמנו ונשמעה (שמות כ' י"ט) מה שלא היו יכולין לשמוע שמים רבוא ומגיד להם: (מד) משל לשלשה בני אדם. מוצא צילקוט שם: (מה) שצאו ליסול דורון וי"א דודים. כ"ה גם בכ"י ו', והוא הוספה מן המעתיק על הגי' דורון והוסיף וי"א דודים, ויש לתקן צ"ל דוריה והמלה יונית $\delta\omega\sigma\epsilon\alpha$ ופי' מתנה ומנחה (נעשענק) וגם דורון הוראתה כן וגם היא יונית $\delta\omega\sigma\epsilon\alpha$ וצילקוט הביא דוריה יש לתקן צ"ל דודים, ובדפוסם פראג ואח"כ בצאמסט' תקטו במדרש דוריה עפ"י גי' צילקוט, ובכ"י האחרים ובדפוסם ראשון ודפוסם וויניציא השמיטו המלה והציגו "פרס": (מו) כשראה חנניה מישראל ועזריה מושלכים לכבשן האש. התחלת המאמר מוצא צילקוט תהלים שם, והמאמר בשלמות מוצא צילקוט ובקוק רמז תקס"ג בצאמסט' המאמר שהביא שם משו"ע מזמור פ' אות צ' הוסיף "שראה חנניה מישראל ועזריה ס' עד תפלה לחבקוק הציב על שגיאות", ואח"כ סיים המאמר מאות צ' דוד דכתיב תפלה לדוד כו': (מז) והוא מלביש

אותו ומכתירו, שנאמר ומרדכי יצא מלפני המלך בלבוש מלכות (אסתר ח טו). כי רשע ממתיר (צדיק) [את הצדיק] על כן יצא משפט מעוקל, אותה שעה נגלה עליו ואמר לו אחרי אתה קורא תגר, לא כך כתוב, אל אמונה ואין עול [צדיק וישר הוא] (דברים לג ד), באותה שעה התחיל ואמר בשגגה אמרתי, שנאמר תפלה לחבקוק הנביא על שגיונות (חבקוק ג ה): (מה) בא משה ואמר לו מה אתה מבקש, (מש) אמר לו איני מבקש לעצמי אלא על ישראל, (ג) אמר ליה זו עטרה גדולה היא לך, תפלה למשה איש האלהים:

[ח] [תפלה למשה איש האלהים]. (נא) לא היה צריך לומר אלא תפלה למשה, מהו איש האלהים, משל למלך שכעס על בנו וביקש להמיתו, ואמר לו אוהבו בבקשה ממך מחול לו ואל תהרגהו, עמד ולא הרגו, למחר התחיל המלך לומר אילו הרגתי את בני לעצמי הייתי מכשיל, אלא זכור לטוב אוהבי שביקש עליו רחמים, ומעכשיו אני עושה אותו אב למלכים, (נג) כך אמר הקב"ה הרף ממני ואשמידם (דברים ט יד), (נג) אמר ליה משה אם ככה את עושה לי הרגני נא הרגו (במדבר יא טו), ומה כתיב בתריה, ויאמר ה' סלחתי כדברך (שם יד כ), (נד) אחר כך אמר לו הקב"ה למשה אילו הרגתי את ישראל לעצמי הייתי מכשיל, אלא מחויק אני טובה למשה שביקש עליהם רחמים, שנאמר ויחל משה (שמות לג יא), אני עושה לו גדולה, (נה) קורא אני לו אב לנביאים, אב למלאכים, אב למתפללים, הוי תפלה למשה איש האלהים:

[ט] [תפלה למשה איש האלהים]. כיון שיצאו ישראל ממצרים, עמד משה ומתפלל ואומר איני מכיר את הדרך, שנאמר הודיעני נא את דרכיך (שמות לג יג), אמר לו הקב"ה (הנני) [הנה אנכי] שולח מלאך לפניך (שם כג כ), אמר ליה משה אפילו אם אתה שולח כמה מלאכים אם אין פניך הולכים אל תעלנו מזה (שם לג טו), אמר לו הקב"ה הנה אני עושה גזירתך, שנאמר פני ילכו והניחותי לך (שם טז יד):

[י] [ה'] [אדני] מעון אתה היית לנו. (נו) אמר ר' יצחק מה שאמר הכתוב מעונה אלהי קדם (דברים לג כז), אין אנו יודעין אם הקב"ה מעונו של עולם, ואם העולם מעונו של מקום, עד שבא משה ופירש, ה' מעון אתה היית לנו. (נד) אמר ר' יוסי בר הלפתא אין אנו יודעין אם הקב"ה טפילה לעולמו, ואם עולמו טפילה לו, עד שבא הקב"ה ופירש, הנה מקום אתי (שמות לג כא), שהוא מקום עולמו,

הערות ותקונים

מלביש ללדקיהו שהוא רשע שנאמר ושינה את צנדי כלאו. כ"ה גס בכ"ו ו', וכן הוסיף הרמ"ב, וזה ליתא בכ"ו האחרים ובנדפס: (מה) בא משה ואמר לו מה אתה מבקש. מובא בילקוט תהלים טס אחר שהשמים כל המאמר שלפניו והביאו בחבקוק: (מש) א"ל איני מבקש לעצמי אלא על ישראל. זה הוא הנמשל על מה שהביא במשל אדוני המלך איני מבקש על עצמי כו': (ג) א"ל זו עטרה גדולה היא לך. בכ"ו האחרים ובנדפס ט"ס "שאני מעביר ראוי מפניך": (נא) לא היה צריך לומר. מובא בילקוט תהלים טס: (נג) כך אמר הקב"ה הרף ממני ואשמידם, א"ל משה אם ככה את עושה וגו'. הכתוב הרף הוא צמעשה העגל, והכתוב אם ככה הוא צמעשה דשליו, והדורש ערנס יחד: (נג) א"ל משה אם ככה את עושה לי הרגני נא הרגו. אחר זה נמצא הוספה בכ"ו האחרים ובנדפס "מהו הרגו, הרגו נא את ההרוג, אם אדבר כנגדן הרגני אותי, ואם לא אעשה שליחותך נתחייבתי הריוגה לפניך, מוכאן ומכאן הרגו אני, הרגו נא את ההרוג, הוי הרגני נא הרגו", וזה נוסף מן מזמור כ"ג אות ג' ומובא בילקוט צהעלותך רמז תשל"ה בשם שו"ט, וזה ליתא גס בכ"ו ו', והרא"פ כתב בגליון "אינו צכתובים": (נד) אחר כך אמר לו הקב"ה כו'. בילקוט תהלים טס נשמעו איזה שורות: (נה) קורא אני לו אב לנביאים. בכ"ו האחרים ובנדפס אני עושה אותו אב לנביאים, והמלות "אב למלאכים אב למתפללים" ליתא: (נו) א"ל יצחק מה שאמר הכתוב מעונה. מובא בילקוט תהלים טס רמז תתמ"א ושנה במדרש צ"ר פס"ח אות ט' ופסיקתא רבתי פכ"א ובכ"ו האחרים ובנדפס הלשון משובש, ויש לתקן כמו שהוא בכ"ו שלפניו ובצ"ר ופסיקתא רבתי: (נז) א"ל יוסי בר הלפתא. כן מובא בילקוט טס, ובצמ"ר פמ"ה אות ו' ויאמר ה' הנה מקום אתי א"ל יוסי צ"ר חינוג הנה אנכי במקום הזה אין כתיב כאן, אלא הנה מקום אתי, אחרי עפלה לי, ואין אני עפל לאתרי. ובתנחומא כי תשא אות ט"ז מובא זה בשם ר' יוסי בר הלפתא. וכן יש לתקן בצמ"ר טס

ואין העולם מקומו, הוי עולמו מפידה לו, ואין הוא מפל לעולמו. (נח) אמר ר' הונא בשם ר' אמי למה נקרא שמו של הקב"ה מקום, שהוא מקומו של עולם, שנאמר הנה מקום אתי (סג). (נח) אברהם קרא לו מקום, שנאמר ויקרא [אברהם] שם המקום ההוא ה' יראה (בראשית כג יד), יעקב קרא לו מקום, שנאמר ויירא ויאמר כה נורא המקום הזה (סג ע"ז), משה קרא לו מקום, שנאמר הנה מקום אתי (שמות לג כה): (ס) [דבר אחר למה נקרא שמו מקום, שבכל מקום שצדיקים עומדים, שם הוא נמצא עמהם, שנאמר בכל (מקום) [המקום] אשר אזכיר את שמי אבוא אליך וברכתיך (סג כ כד), וכן הוא אומר ויפגע במקום וילן שם (בראשית כה יא):

[יא] (סא) במרם הרים יולדו. ובמקום אחר הוא אומר בטרם הרים המבעו (משלי ח כה), (סב) מלמד שהיו הרי עולם מסים כצפרים הללו שטמות על פני המים, ואיכן שהיה רואה הקב"ה מקום עמוק ביותר, היה נותן לתוכו הר גדול ומלא אותו, (סג) ואיכן שהיה רואה מקום (סד) מטוכס, היה נותן הר קל, שנאמר בטרם הרים יולדו ותחולל ארץ:

[יב] (סה) תשב אנוש עד דכא ותאמר שובו בני אדם. (סו) אמר ר' אבהו בר זעירא (סז) גדולה תשובה שקדמה לבריות עולם, (סח) ומה היתה התשובה, היתה בת קול שמכרות ואומרת שובו בני אדם. (סט) שבעה דברים קדמו לעולם אלפיים שנה, התורה, וכסא כבוד, וכן עדין, וניהגם, ותשובה, והבית המקדש של מעלה, ושם משיח, ואנה היתה התורה כתובה, באש שחורת על אש לבנה, ומונחת על ברכו של הקב"ה, והקב"ה יושב על כסא הכבוד, וכסא הכבוד מתוקן בחסדו של הקב"ה על הרקיע שעל ראשי החיות, אבל החיות לא היו באותה שעה, וכן עדין מימינו של הקב"ה, וניהגם משמאלו, ובית המקדש מתוקן לפניו, ושם משיח הקוק על אבן יקרה על גבי המזבה, ובת קול מכרות

הערות ותקונים

סס, ועיין מה שהעירתי בתחומא סס הערה ק"ד: (נח) א"ר הונא בש"ר אמי. ז"ר סס ופסיקתא רבתי סס: (נח) אברהם קרא לו מקום עד הנה מקום אתי, הוא ג"כ בכ"י ו', וכן הוסיף הרא"ש, ולא נמנא בכ"י האחרים ונדפס: (ס) ד"ה למה נקרא שמו מקום שבכל מקום שלדיקים, זה הוסיף וחסר ג"כ בכ"י ו', ונמנא בכ"י האחרים ונדפס, והרא"ש רשס בלדו אינו בכתובים, ר"ל שלא נמנא בכ"י שלו, והוספה היתה הוא לקוח מפר"ה פ"ה ולמה נקרא שמו מקום אלף כלל מקום שהלדיקים סס הוא נמנא עמהם, שנאמר בכל המקום אשר אזכיר את שמי, וכן הסיוס לפניו וכה"ל ויפגע במקום וילן סס הוא מפר"ה סס, ופגע בו הקב"ה שנאמר ויפגע במקום: (סא) בטרם הרים יולדו. מוצא בילקוט ההלים רמז תתמ"א, והמאמר שלפניו א"ר יודן הוא מן ז"ר פס"ח אות ט', וחסר הליון: (סב) מלמד שהיו הרי עולם פסים כפריים הללו שטמות על פני המים. כ"ה גם בכ"י ו', ובכ"י האחרים שהיו טסין כלפוריות של מים, אבל בדפוס ראשון ודפוס וויניציא ואח"כ בכל הדפוסים גם בילקוט הגי' שהיו טסין כלפוריות של מים, יש לתקן של"ל הליפוריות, ומן אות ג' נעשית פ, והוראת מלת סס ידוע, מלשון הנוקרא כנשר יטוש עלי אוכל (איוב ט' כ"ז), ענינו מהירות עופפות כלפריים עפות (ישעיה ל"א ה') הרנ' כעופף דטאים, ור"ל שהיו עפים כמו לפור המים: (סג) ואיכן שהיה רואה מקום מטוכס עד שנאמר בטרם הרים יולדו נשמש בילקוט: (סד) מטוכס. טכס ידוע סדר ואופן, והוסיף למקום מישור, ואולי ז"ל מרוכס, מלשון והרכסים לבקעה: (סה) חשב אנוש עד דכא. בילקוט השמים כל זה, וגרסם בלדו, כתוב בירמיה רמז מ"ח, ז"ל רמז רל"ח: (סו) א"ר אבהו בר זעירא. כ"ה גם בכ"י ו', וכן הביא הרא"ש, ובכ"י האחרים ונדפס המלות "בר זעירא" ליתא: (סז) גדולה תשובה שקדמה לבריות עולם. עיין ז"ר פ"ה אות ד', ר' אבהו בר זעירא אמר אף התשובה קדמה לבריות העולם, שנאמר בטרם הרים יולדו [וגו']': (סח) ומה היתה התשובה. כל המאמר עד ומה זרמתס נמנא גם בכ"י ו', וכן הוסיף הרא"ש בגליון, והתחלת המאמר עד ובה קול מכרות ואומרת שובו בני אדם הביא הרב הווקר הגדול הווקר"ה ד"ר יעלניעק בבית המדרש ח"ה דף קס"ד בלקוטי מדרשים סי' ל': (סט) שנעשה דברים. עיין ז"ר סס פ"ה אות ד' ופרי עקב פסקא ל"ו, מכילתא בשלח סוף פרשה ט', ותחומא נשא סי' י"ט, ולעיל בשו"ט מזמור ע"ד, פדר"ה פ"ג, תד"ה פל"ה, מדרש משלי פ"ח, ילקוט בראשית רמז ד' רמיה רמז רל"ח, תהלים רמז תח"ט ותתמ"ז ומשלי רמז תקמ"ג. ועיין פסחים ג"ד ע"ה נדרים ל"ט ע"ב כאשר

שובו בני אדם, והיו הכל (ע) נסבלין בכחו של הקב"ה, וכשברא הקב"ה את עולמו, וברא חיות הקודש, תיקן הרקיע עם כלם על קרני החיות, שנאמר ודמות על (ראש החיות) [ראשי החיה] רקיע (יחזקאל א כג). אמר ר' הונא אמר ר' שמעון בן לקיש אלפיים שנה קדמו אלו עם התורה לברייתו של עולם, שנאמר ואהיה אצלן אמן ואהיה שעשועים יום יום (משלי ח ז), ויומו של הקב"ה אלף שנים, שנאמר כי אלף שנים בעיניך כיום אתמול כי יעבור (פסוק ד):

[ג] זרמתם שנה יהיו. אלו תשע מאות ושבעים וארבעה דורות שהיו קודם לבריאת עולם ונשטפו כהרף עין בשביל שהיו רעים. ר' יוחנן אמר למה ב של בראשית גדולה ביותר, לפי שהיא מצטרפת לשני ביתין למלא ארבע, בראשית בנימטריא תתקע"ד הו, כיצד תש"ר הרי תשע מאות, א' דבראשית מתחלף עם ל' דאלב"ם הרי שלשים, י' מתחלף עם ט' דאתב"ש הרי ארבעים, ב' שהיא גדולה כשני ביתין מצטרפת לחשבון ארבעה, הרי תשע מאות ושבעים וארבעה, ואחר כך ברא אלהים את השמים ואת הארץ. (עא) ומה זרמתם, (עב) ר' יוחנן אמר (עג) זרו תמו, ר' שמעון בן לקיש אמר זרו מתורתך רימה ננעה בהם, (עד) רבי אומר (עה) זריותך לשעה היתה: דבר אחר זרמתם שנה יהיו. כיון שנשטפו בורם מים כשינה יהיו כחלום מהקיץ, וכן הוא אומר אשר קוטמו ולא עת (ונהר) [נהר] יוצק יסודם (איז כג טו):

[יד] בבקר יציץ וחלף. [רבנן אמרי] אלו ישראל, למה לפי שלערב ימולל ויבש, זו אומות העולם. [רבי אבא כהנא אמר כלו בישראל, (עו) למה שלערב ימולל ויבש לעולם הבא]: שמה עונותינו לנגדך עלומינו למאור פניך. (עז) אותה שעה שאנו עוסקין בתורתך אנו הולכין למאור פניך: כי כל ימינו פנו בעברתך כלינו שנינו כמו הנה. (עח) בניזירות ושמדות. (עט) ר' יהודה ב"ר סימון אמר (פ) זו מרידה, רבנן אמרי זה הנער שהוא חונה (פא) ומת בתורתו:

[טו] [פכ] ימי שנותינו בהם שבעים שנה. כשנותיו של דוד: ואם בנבורות שמונים שנה. כשנותיו של משה בעמדו לפני פרעה מלך מצרים: זרהבם עמל ואון. בר קפרא אמר ורהבם עמל, שכל אותן שבעים שהיה דוד היו בצרות ובעמל, וכל אותן שמונים שנה שהיה משה בבית פרעה ובכוש ובמדן וחזר עוד למצרים, היו בצרות ובעמל. (פג) אמר ר' חנינא בר יצחק אפילו בית מלכותו עמל ואון, ואין רהב אלא מלכות, שנאמר אזכיר רהב ובבל (ספלים טו ד), וכתוב רהב הם שבת (שעש ל ז): כי גז חיש ונעופה. (פד) מהו גז חיש, גזין

ה ערות ותקונים

כאשר ייגתי בתחומא הערה ל"ה: (ע) נסבלין בכחו של הקב"ה. ככ"י ו' נסתכלין, והר"פ הביא נסבלין: (עא) ומה זרמתם. מכאן הוא גם ככ"י האחרים ונדפס, ומובא גם בילקום שם עיין לעיל הערה ס"ח: (עב) ר' יוחנן אמר. כ"ה גם ככ"י ו', וכן הביא הר"פ, וככ"י האחרים ונדפס חסר שם האומר: (עג) זרו תמו. דורש טעריקון, וככ"י האחרים זרו תמו שנתם, ובילקום זרו מהו תמו: (עד) ר' אומר. ככ"י האחרים ונדפס רבנן אמרי, ובילקום הגי' ר' אלעזר אומר: (עה) זריותך לשעה היתה. דרש זרמתם כפשוטו כמו זרם, עיין בפירש"י: (עו) למה שלערב ימולל ויבש לעו"ב. בילקום הגי' כלו בישראל צבוקר יציץ וחלף לעולם הבא, למה שלערב ימולל ויבש בעולם הזה: (עז) אותה שעה שאנו עוסקים בתורתך אנו הולכין למאור פניך. כן היא הגי' גם ככ"י ו', וכן הביא הר"פ, אבל ככ"י האחרים ונדפס הגי' יתיר מתוקנת שמה עונותינו לנגדך ככל שעה שמה עונותינו ואם מבקש אתה להחיותנו, עלומינו למאור פניך אותה שעה אנו הולכים למאור פניך, עיין בפירש"י שכתב חסאת נעורינו שמת לאר פניך: (עח) בניזירות ושמדות. זה חסר ככ"י האחרים ונדפס: (עט) ר' יהודה ב"ר סימון. כ"ה גם ככ"י ו', וככ"י האחרים ונדפס חסרים המלות "ב"ר סימון": (פ) זו מרידה. כ"ה גם ככ"י ו', וכן הביא הר"פ, וככ"י האחרים ונדפס זו מרידה, ולב' נוסחאות אין מובן: (פא) ומת בתורתו. זה ליתא ככ"י האחרים ונדפס: (פב) ימי שנותינו עד אמר ר' חנינא בר יצחק הוא ג"כ ככ"י ו', וכן הוסיף הר"פ, וליתא ככ"י האחרים ונדפס ובילקום: (פג) א"ר חנינא בר יצחק אפי' בית מלכותו. מובא בילקום שם: (פד) מהו

וחשין ופסין עוברין בזריות כעוף פורה. (פה) ר' יודן אמר אף על פי כן היו בהם מעשים טובים:

[טז] מי יודע עוז אפך. אמר ר' אבא בר כהנא שמא מתמלא עבירה על ידך. (פו) אמר ר' חנינא בר יצחק כל מי שקדמוהו יסורין בעולם הזה, יש לו חלק לעולם הבא, כאברהם. שנקרא ירא אלהים, שנאמר וכיראתך עברתך: לפנות ימינו כן הודע. [אמר ר' יהושע] אם יודעין בנכון כמה מניין היינו, אנו עושין תשובה קודם שנמות. אמר ר' אלעזר שוב יום אחד לפני מיתתך, אמרו לו תלמידיו וכי אדם יודע אימתי ימות, אמר להם כל שכן הוא עושה תשובה היום, שמא ימות למחר, נמצא כל ימיו בתשובה, הוי למנות ימינו כן הודע, (פז) אמר ר' חנינא לעולם תהא תשובה מצויה לפניך, שובה ה' עד מתי והנחם על עבדיך: [יז] שמחננו כימות עניתנו. כימים שציערתנו בבבל במדי ביון ובאדום: דבר אחר כימות המשיח, (פח) וכמה ימות משיח, ר' אליעזר אומר אלף שנה, שנאמר כי אלף שנים בעיניך כיום אתמול כי יעבור, ר' יהושע אומר אלפיים שנה, כימות עניתנו, שני ימים, (פח) ויומו של הקב"ה אלף שנים שנאמר כי אלף שנים בעיניך כיום אתמול כי יעבור: (צ) ר' ברכיה ור' דוסא סבא אמרו שש מאות שנה, שנאמר כי כימי העץ ימי עמי (ישעיה סג כג), (צא) והדין מדנא עביד בארעא שית מאה שנין, ר' יוסי אומר ששים שנה, שנאמר לפני ירה דור דורים (תהלים עג ט), דור עשרים שנה, דורים ארבעים שנה, הרי ששים. ר' עקיבא אומר ארבעים שנה, (צב) כימות עניתנו בארבעים שנה שעשו ישראל במדבר, שנאמר ויענך וירעיבך (דברים ח ג). (צג) ורבנן אמרי ארבעת אלפים, שנאמר ושנת גאולי באה (ישעיה סג ד), (צד) ר' אבהו אמר שבעת אלפים שנה כימי התן בחופתו, שנאמר כי יבעל בחור בתולה (שם סג ט), וכמה ימי התן שבעה ימים, (צה) שנאמר מלא שבוע זאת (בראשית כט כז):

הערות ותקונים

גז חס. צילקוט הביא זה בשם רבנן: (פה) ר' יודן אמר, וכן הגאמר שלאחריו ח"ר אבא בר כהנא כשם צילקוט. והגאמר מר' אבא בר כהנא קשה הבנה: (פו) ח"ר חנינא בר יצחק כל מי שקדמוהו יסורין. כ"ה גס בכ"י ו', ובכ"י האחרים ובגדפס הלשון קטוע: (פז) ח"ר חנינא. זה חסר בכ"י האחרים ובגדפס, ונמלא גס צילקוט שם וגורם אמר רבי: (פח) וכמה ימות משיח. עיין סנהדרין ל"ט ע"א ושם חיאת משמיה דר' אליעזר שאומר ימות המשיח ארבעים שנה. ועיין פסיקתא רבתי פסקא ח' מונא בשם ר' עקיבא שאומר ארבעים שנה ובשם ר' אליעזר מובא שאומר ארבע מאות שנה, ולהלן גס לפנינו בשו"ט מובא בשם ר' עקיבא ארבעים שנה ובשם ר' אליעזר ברבי יוסי הגלילי מובא אלף שנה: (פח) ויומו של הקב"ה אלף שנים. ב"ר פ"ח אות ב', חגיגה י"ג, וי"ר פי"ט, וחזית פ' ראשו כתס פו: (צ) ר' ברכיה ור' דוסא סבא אמרו. כ"ה גס בכ"י ו', ובכ"י האחרים ובגדפס בשם ר' ברכיה סתם, והמלות "ור' דוסא סבא" ליתא, וברבתי שם ר' ברכיה בשם ר' דוסא הגדול, וצילקוט תהלים רמז תת"ו ותת"ו הביא מאמר נגמרא סנהדרין ל"ט ואח"כ הביא ר' ברכיה בשם ר' חייא הגדול שש מאות שנה והוא לקוח מפסיקתא רבתי וחסר הליון, ויש לתקן בשם ר' דוסא הגדול: (צא) והדין מדנא עביד בארעא שית מאה שנין. בכ"י האחרים ובגדפס וגמירי דהאי מדנא עביד בארעא שית מאה שנין, וסדנא הוא סדן של שקמה: (צב) כימות עניתנו בארבעים שנה. ברבתי שם ר' עקיבא אומר ארבעים שנה, שנאמר ויענך וירעיבך, וכתב שמחננו כימות עניתנו, מה עיניו להלן ארבעים שנה, אף עיני האומר כאן ארבעים שנה: (צג) ורבנן אמרי ארבעת אלפים, שנאמר ושנת גאולי באה. כ"ה גס בכ"י ו', וכן הביא הרא"פ, אבל בכ"י האחרים ובגדפס הגי' ורבנן אמרי שלש מאות וחמשים וארבע כמנין ימות שנת הלכנה שישראל מונין בהן, שנאמר ושנת גאולי באה. ובגמרא סנהדרין שם גי' אחרת: רבי אומר שלש מאות וששים וחמש שנה כמנין ימות החמה, שנאמר כי יום נקס בלבי ושנת גאולי באה, וע"ש בפירש"י, וברבתי גרסוקין ורבי אומר אין את יכול למנות כי יום נקס בלבי ושנת גאולי באה: (צד) ר' אבהו אמר שבעת אלפים. כ"ה גס ברבתי, ובגמרא שם הני אבימי בריה דר' אבהו ימות המשיח לישראל שבעת אלפים שנה שנאמר ומשש וגו', ועיין ברש"י שם: (צה) שנאמר מלא שבוע זאת. אחר זה נמלא בכ"י ב' ה' ו' (בכ"י ד' חסריו לזוה דפיס) הוספה: ד"ל ויומו של הקב"ה אלף שנה, שנאמר כי אלף שנים צעניך כיום אתמול, כשם שאלו עושים שמיעה אחת בכל ז' שנים, כך עתיד הקב"ה לעשות לו שמיעה שהיא

[יח] יראה אל עבדיך פעלך. ר' ברכיה בשם ר' חייא אמר [זה אברהם ושרה]: והדרך על בניהם. זה יצחק ורבקה, (צו) שנאמר ויצא יצחק לשוב בשדה (שס כד סג), והיתה רבקה באה עם אליעזר, וכיון שראתה אותו רבקה, (צו) ראתה אותו הדור ביותר, לבוש ומעוטף בציצית, ודמותו כמלאך אלהים, אמרה לאליעזר מי האיש הלזה (שס סס סא), (צח) מאי הלזה, [הדור כמו] הלז, (צט) וכל כך למה, בזכות אביו וזכות עצמו, שנאמר יראה אל עבדיך פעלך והדרך על בניהם, ואין הדרך אלא מלית הדור, הדומה להדור שלך, שנאמר הוד והדר לבשת (תהלים קד ה), (ק) דאמר ר' חזקיה (קא) ואית דאמרי בשם ר' מאיר, תכלת דומה לים, וים דומה לעשבים, ועשבים דומים לאילנות, ואילנות לרקיע, ורקיע לנגה, ונגה לקשת, וקשת לדמות, שנאמר כמראה הקשת אשר יהיה בענן ביום הגשם כן מראה (נגה) [הנגה] סביב (כן) [הוא] מראה דמות כבוד ה' (יחזקאל ה כח), (קב) אמר ר' חזקיה בזמן שישראל מתכסין בציצית, לא יהיו סבורין שמא תכלת הן לובשין, אלא כך יהיו ישראל מסתכלין בציצית כאילו הדר שכניה עליהן, שנאמר וראיתם אותו (נמדנר טו טז), אותם לא נאמר, אלא אותו להקב"ה, הויה והדרך על בניהם: [יט] ויהי נועם ה' עלינו. (קג) אמר ר' הונא (קד) נפשי מן דכלתא ועיינא מן

הערות ותקונים

שחיה אלף שנה, שנאמר והיה (ביום ההוא) [יום אחד הוא] יודע לה' לא יום ולא לילה והיה לעת ערב יהיה אור (זכריה י"ד ז'), זה העולם הבא ותחיית המתים, וזה האור שגזו הקב"ה ללדיקים מבראשית, שנאמר וירא אלהים את האור כי טוב (בראשית א' ד'), ואומר אור זרוע ללדיק (תהלים ל"ז י"א), ואומר כי עמך מקור חיים באורך נראה אור (תהלים ל"ז י'), ואומר והיה מדי חודש בחדשו (ישעיה ס"ו כ"ג), זה העולם שכולו שבת: (צו) שנאמר ויאל יצחק לשוב בשדה. כ"ה גם בכ"ו ו', אבל בכ"י האחרים ובגדפס נוסף אחר זה: „בשעה שעקדו על גבי המזבח והעריך את העצים ואת האש ונתן רגלו עליו כדרך שאדם עושה בשעה ששוחט את הבהמה“, וזה נוסף מאת הסופר מן פדר"א פל"א, והרש"פ מחק זה וכתב אינו בכתובים: (צו) ראתה אותו הדור ביותר לבוש ומעוטף בציצית ודמותו כמלאך אלהים. כ"ה גם בכ"ו ו', וכן הוסיף הרש"פ, אבל בכ"י האחרים ובגדפס איתא רק ראתה אותו הדור ונכנס בלבה: (צח) מאי הלזה הלז. כ"ה גם בכ"ו ו', וכן הביא הרש"פ, ובכ"י האחרים ובגדפס מאי הלזה הדור, כמו הלז, ונכון להביא כמו הלזה (כ"ל בעל החלומות הלזה ב"ה) (בראשית ל"ז י"ט) ועיין מה שהעירוני בהנחומא תולדות הערה מ"ו, ואין להכפיל הדברים. ובכ"י א' שלפניו ובכ"ו ו', ובהנחה הרש"פ, נוסף מאחזי סופר „פי' לזו היינו חילן של שקדים, דומה לחילן של לח צפרחיים:“ (צט) וכל כך למה בזכות אביו וזכות עצמו עד שנאמר הוד והדר לבשת. כ"ה גם בכ"ו ו', וכן הביא הרש"פ, וזה ליתא בכ"י האחרים ובגדפס: (ק) דא"ר חזקיה. כ"ה גם בכ"ו ו', אבל בכ"י האחרים ובגדפס נוסף פה: ד"א והדרך זה תכלת שבציצית שישראל מתכסין בו שנקראו צנים למוקס, ומפני מה תכלת עכל גוון, ר' חזקיה אמר כו', וגם הרש"פ רשם על זה אינו בכתובים: (קא) ואית דאמרי בשם ר' מאיר. מובא בילקוט תהלים שם בשם המדרש, ולעיל סוף מזמור כ"ד מובא בשם ר' חזקיה לבי, ושם הגי' א"ר חזקיה מפני מה נשתנית תכלת מכל מיני צבעונים מפני שתכלת דומה לים וים לרקיע ורקיע לקשת וקשת לענן וענן לכסא וכסא דומה לכבוד, שנאמר כמראה הקשת אשר יהיה בענן, וכ"ה גם במדרש במ"ר פי"ד אות ג', ושם נוסף מפני שתכלת דומה לעשבים והעשבים דומים לים, ועיין במ"כ שם שהביא במדרש שו"ט גורם לעשבים. וראיתי בספרי שלח פסקא קט"ו מובא המאמר בשם ר' מאיר, וגם שם ליתא והיום דומה לעשבים, ומלאתי לנכון בירושלמי ברכות פ"ה ה"ה (דף ג' ע"א) ומתחיל שם תני בשם ר' מאיר, ועיין מנחות מ"ג ע"ב תניא היה ר' מאיר אומר כו', הוא כמו מובא בספרי, ואולי למאמרם טוון המסדר שאמר ואית דאמרי בשם ר' מאיר, ובכל המקומות שהזכרתי המלות „דומה לאילנות“ ליתא: (קב) א"ר חזקיה כו'. כ"ה גם בכ"ו ו', וכן הביא הרש"פ, אבל בכ"י האחרים ובגדפס הגי' א"ר חזקיה אס לובשין ישראל ציצית ותכלת לא היו עכורין שאס היו מסתכלין באותן הציצית כאילו שכניה שרו ביניהן, שנאמר וראיתם אותו וזכרתם, וכאילו עסוקין בכל המלות, שנאמר את כל מנחת ה', ויש לתקן שצ"ל לא יהו סבורין שמא תכלת הם לובשין אלא שיהיו מסתכלין באותן ציצית כמו שמוצא לנכון בילקוט תהלים שם, וראיתי ברוקח ה' ברכות ס' שם"א הביא המאמר הזה והלשון שהביא הוא כפי הגמרא שלפניו בכ"ו, וז"ל בשחר טוב מזמור ע' [צ"ל] אומר [ר'] חזקיה בזמן שישראל מתכסין בציצית ומסתכלין בו כאילו הדר שכניה עליהם וראיתם אותו הויה והדרך על בניהם עכ"ל: (קג) א"ר הונא. כ"ה גם בכ"ו ו', וכן מובא בילקוט שם, וכן הוסיף הרש"פ, ובכ"י האחרים ובגדפס מובא סתמא בלי שם האומר: (קד) נפשי מן דכלתא ועיינא

קרחתא, אמרו לו נתת תורתך לנו, וכבודך בעליונים, אתמהא, היכן שנתתה תורתך תן כבודך, הוי ויהי נועם ה' אלהינו עלינו, אמר להם הקב"ה לשעבר על ידי שנבנה בית המקדש על ידי בשר ודם, לפיכך חרב ושמש, ומלקתי שכינתי מתוכו, אבל לעתיד לבא אבננו ואשכין שכינתי בתוכו, ואינו חרב לעולם:

מוזמור צא

[א] **יושב** בסתר עליון בצל שדי יתלונן. (א) זהו שאמר הכתוב כי האמנם ישב אלהים על הארץ הנה השמים ושמי השמים לא יכלכלוך אף כי הבית הזה אשר בנית (מ"א ח כו), ר' הונא בשם ר' אידי פתח ותרם כראם קרני (תהלים כג יא), (ב) כיון שהיה דוד רועה בצאן ומצא את הראם ישן ורכב עליו ונתיירא מאד, ונדר להקב"ה שאם יורידוהו משם בשלום, שיבנה בית המקדש במדת נובהו של ראם מאה אמה, שנאמר ויבן כמו (ראמים) [רמים] מקדשו (סס עה סט): המוזמור הזה כסבורין ששלמה אמרו, (ג) ולא אמרו אלא משה בבית קדשי הקדשים, שעשה שלמה עשרים אמה על עשרים אמה, (ד) ובית קדשי הקדשים שעשה משה עשר על עשר. (ה) אמר ר' יהודה בר סימון שלשה דברים שמע משה מפי הנבורה, והרתיע לאחוריו, כיון שאמר לו ונתנו איש כופר נפשו (שמות ל יב), אמר משה בופר נפש איש עשרו (משלי יג ה), (ו) מי יוכל ליתן כופר נפשו, (ז) אמר ר' מאיר הראה לו הקב"ה למשה מטבע של אש, ואמר לו זה יתנו (שמות סג יג), כזה יתנו, וכן כשאמר לו הקב"ה למשה צו את בני ישראל ואמרת אליהם את קרבני לחמי לאשי (במדבר כח ז), אמר משה ולבנון אין די בער וחיתו אין די עולה (ישעיה מ טז), מי יוכל לספק אלים לקרבנות, אמר ליה הקב"ה חיך לא כשאתה סבור, איני מבקש ממך אלא את הכבש האחד תעשה בבקר ואת הכבש השני תעשה בין הערבים (במדבר כח ד). וכן כשאמר לו הקב"ה למשה ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם (שמות כה ח), אמר משה מי יוכל לעשות מקום מקדש ששכינה ישרה בתוכו, הנה השמים ושמי

הערות ותקונים

ועינא מן קרחתא. כ"ה גם ככ"ו ו', וכן להלן במוזמור ל"א אות ה', וככ"י האחרים ובנדפס הגי' מן קרחתא, והוא משל הדיוט:

(א) זש"ה כי האמנם ישב אלהים. המאמר הזה וגם המאמר ר' הונא פתח ותרם כראם קרני אין ענינו לכאן, ובילקוט שם המאמר על ותרם כראם קרני לא הביא כלל, ומתחיל א"ר הונא בשם ר' אידי מי אמר המוזמור הזה אנו סבורים ששלמה אמרו כו' ע"ש, וכן במדרש במ"ר פי"ג אות ג' נטה המאמר הזה ומתחיל ויהי ביום כלות וגו' ה"ד יושב בסתר עליון אמר רב הונא בשם ר' אידי מי אמר המוזמור הזה היינו סבורים שכל שלמה ואמרו כו': (ב) כיון שהיה דוד רועה בצאן ומצא את הראם ישן. ככ"י האחרים ובנדפס נתקצר כאן וסיים אחר זה "במוזמור כ"ב" והוא לעיל מוזמור כ"ב אות כ"ח: (ג) ולא אמרו אלא משה. במדרש במ"ר סיים ה"ד יושב בסתר עליון זה משה שיצב בסתר עליון שנכנס בתוך הענן שהוא סתר עליון, כמה דתימא עבדי סתר לו כו': (ד) ובית קדשי הקדשים שעשה משה עשר על עשר. ככ"י האחרים ובנדפס נמצא פה הוספה: "ואימתי אמרו שעשה שראה כל המלאכה שנאמר וירא משה את כל המלאכה וגו' ויברך אותם (שמות ל"ט מ"ג) ומה ברכה בירכן, אמר להן תשרה שכינה על מעשה ידיכם, והן אומרים ויהי נועם ה' אלהינו עלינו ומעשה ידינו וגו' ואעפ"י שאין כתוב בתורה מפורש בכתובים, יראה אל עבדיך פעלך והדרך על בנייהם, פתח משה ואמר יושב בסתר עליון צלל שדי יתלונן" והרא"פ מחק זה והעיר אינו בכתובים, ר"ל שלא נמצא בכ"י שלפניו. ועיין פסיקתא וזאת הנכונה ובהערה כ': (ה) א"ר יודיה בר סימון שלשה דברים שמע משה כו'. פסיקתא פסקא שקלים (כ' ע"א): ופסקא את קרבני (ס"א ע"ב) ופסיקתא רבתי פט"ו ותנחומא נשא אות י"ט, ובנדפס אות י"א, ובתנחומא הנדפס מכבר כי תשא אות י', במ"ר שם פי"ג אות ג', ושם הגי' א"ר יודיה בר סימון בשם ר' יוחנן, ועיין בפסיקתא שם הערה ק"ח: (ו) מי יוכל ליתן כופר נפשו. בתנחומא ובמ"ר שם סיים עור בעד עור וכל אשר לאיש יתן בעד נפשו (איוב ב' ד') ועדיין אינו מניע, שנאמר אח לא פדה יפדה איש לא יתן לאלהים כפרו ויקר פדיון נפשו, אמר לו הקב"ה איני מבקש לפי כחי אלא לפי כחן: (ז) א"ר מאיר. נשנה

השמים לא יכלכלוך (מ"א ה טו), אמר ליה הקב"ה כשאני רוצה כל העולם אינו יכול לתחוק כבודי, ולא אחד (ח) מן שמשיי, אלא אני איני מבקש מסך אלא (ט) (עשר) [עשרים] אמות בצפון, (ועשר) [ועשרים] אמות בדרום, (י) ושמונה במערב, הוי יושב בסתר עליון בצל שדי יתלונן, (יא) שנתלונן בצלו: דבר אחר מי אמר המזמור הזה, מי שהוא יושב בסתר עליון, ומתלונן בצל עליון, מי שמתלונן בצלו שיושב בסתרו של עולם, זה משה, שיושב בסתרו של עליון ולן בצל שדי: דבר אחר יושב בצל שדי. בצלו של בצלאל. אמר ר' פרוזק בר נחשא בשם ר' יהודה ב"ר סימון יושב בסתר עליון, כל הזעשים רואה ואינו נראה, ובצל שעשה בצלאל נתלונן שדי: (יב) שיר של פגעים היה משה אומר בשעה שעלה לרקיע, (יג) ואמר יושב בסתר עליון בצל שדי יתלונן:

[ב] **אומר** לה' מחסי, (יד) אננתי: ומצודתי. (טו) קסטרם דידי: (טז) אלהי אבטח בו. שבשמו אני צר את הרשעים ומורידן לגיהנם: (יז) כי הוא יצילך מפח יקוש. (יח) מצודתא דציידא: מדבר הוות. מדבר שהוא מביא הוות לעולם: באברתו יסך לך [וגו' צנה וסוחרה אמתו]. (יט) אמר ר' שמעון בן לקיש זיין אני

הערות ותקונים

נשנה גם בירושלמי שקלים פ"א ה"ו, ועיין פסיקתא שם הערה קמ"ד: (ח) מן שמשיי. פי' מנבא מרוס, ובמדרש במ"ר שם ולא שמש אחד משלי: (ט) עשר אמות בצפון ועשר אמות בדרום. תקתי עשרים במקום עשר, ובפסיקתא שם עשרים קרשים, וכ"ה צברייתא דמלאכת המשכן פ"א ובשמ"ר פל"ד סוף אות א' ועיין בפסיקתא שם בהערה ק"ס, ובכ"י האחרים ובגדפס נטעות ג"כ עשר אמות בצפון ושמש, עשר אמות בדרום: (י) ושמונה במערב. שם בהערה קס"א הערותי בתחומא בגדפס מכבר כי תשא נוסף עוד: ושמונה במזרח, וכתבתי כי הוא פעות דמוכה כי במזרח לא היו קרשים כי אם פרוכה, וכעת ראיתי כי זה נוסף מן המדפיס ממנוכזה, וכל המוסף נורע. ובצרייתא דמלאכת המשכן שם כתוב מפורסם, אבל במזרח לא היה שם קרש: (יא) שנתלונן בצלו ד"א מי אמר המזמור הזה עד וצלל שעשה בצלאל נתלונן שדי. כ"ה גם בכ"י ו', וכן הוסיף הרא"ש, וליהא בכ"י האחרים ובגדפס, ושם איהא רק ר' יהודה צ"ר סימון אמר יושב בסתר עליון, שרואה ואינו נראה וצלל שעשה בצלאל יתלונן שדי, וכל השאר חסר, והיה לנכון גם לפני בעל במ"ר שהביא שם א"ר פרוזק בר נחשא בשם ר' יהודה צ"ר סימון שדי נתלונן צלל שעשה לך בצלאל זה המשכן הוי צלל שדי יתלונן. הביא את שם ר' פרוזק בר נחשא כמו שהוא בכ"י שלפנינו, וגם הילקוט תהלים שם הביא כפי הנוסח שלפנינו: (יב) שיר של פגעים. נשנה ג"כ במדרש במ"ר שם ושם הני' שיר של פגעים אמר משה בשעה שהיה עולה להר שהיה מתירא מן המזיקין, וכן בתחומא נשא אות כ"ז כשהיה משה עולה בהר היה אומר המזמור הזה יושב בסתר עליון, ובירושלמי שבת פ"ו דף ח' ע"ב עירובין פ"י דף כ"ו ע"ג א"זוהו שיר פגעים, ה' מה רבו צרי וכל המזמור יושב בסתר עליון עד כי אהה ה' מחסי עליון שמת מעוק, ובגמרא בבלי שבועות ע"ו ע"ב שיר של פגעים יפול מדדך אלף ואומר יושב בסתר עליון, עד כי אהה ה' מחסי עליון שמת מעוק, וע"ש בפירש"י ומה שהביא בשם תורת כהנים כוון לספרא שמיני ס' ס"ו, ועל פגעים פירש"י שם מויקין שפונעין צבני להזיק: (יג) ואמר יושב בסתר עליון צלל שדי יתלונן. בכ"י ב' ד' ה' ו' נוסף אחר זה: יתלונן לינות הרבה עשה שם ק"כ יום, ואח"כ מונבא שם יושב בסתר עליון עד כי אהה ה' מחסי ששים תיבות כנגד ששים גבורים, ע"כ, וזה נוסף מן סופר אחד, המאמר הראשון לקוח מן תחומא נשא אות כ"ז וע"ש בהערה קמ"א דורש לל בנימטריא מאה ועשרים: (יד) אגנתי. כ"ה גם במ"ר שם ופי' מגיני: (טו) קסטרם. היא המלה Castrum פי' מלור ומחנה, ובתחומא נשא אות כ"ז אומר לה' מחסי, שהוא מחסי [ומלודתי] נעשה לי כחומה: (טז) אלהי אבטח בו שבשמו אני לר את הרשעים ומורידן לגיהנם. כ"ה גם בכ"י ו', ובכ"י האחרים ובגדפס נוסף אלהי אבטח בו, ולא אמרת לי ועשו לי מקדש ושכנתי ואם עשיתי כן אלהי אבטח בו, והרא"ש מחק זה וכתב אינו בכתובים, והוא ג"כ אשר מונבא בבית המדרש ח"ה לך פ"ה במזמור ל"א וערב שם איזה מאמרים יחד אשר הרא"ש כתב עליהם אינו בכתובים, וכל הלשונות קשה הבנה להבין כוונת הדורש, וגם בדפוסים הראשונים הגי' אני לר ואח"כ הגיבו אני לך, ובמדרש במ"ר שם גי' אחרת אלהי אבטח בו שבשמו אני מבטיח את המזיקין ואת מלאכי חבלה: (יז) כי הוא יצילך מפח יקוש. בכ"י האחרים ובגדפס משיבה רוח הקדש ואמרת לו, כ"י הוא יצילך מפח" וגם זה מחק הרא"ש: (יח) מלודתא דציידא. מן המלודא שפורס הצייד, ובתחומא נשא שם ממלודתו של לייך וע"ש בהערה קמ"ג: (יט) ארשב"ל זיין אני עשה לכל מי שהוא עוסק באמיתות של הוות. כ"ה גם בכ"י ו', (ונטעות שם דין אני עושה), וכן הוסיף הרא"ש, אבל בכ"י האחרים ובגדפס הלשון משונה ארשב"ל

עושה לכל מי שהוא עוסק באמיתה של תורה, ר' שמעון בן יוחי אמר (ב) זיין הוא אמיתה של תורה. אמר ר' שמעון בן יוחי זיין שנתן הקב"ה לישראל בסניני, שש המפורש כתוב עליו:

[ג] לא תירא מפחד לילה [מחין יעוף יומם]. (כא) אמר ר' ברכיה יש מויק שהוא פורה בעוף הזה, (כב) וקושם כחין, ומי הוא יצילך ממנו, שילוח הקן, [שכן כתיב למעלה] כי הוא יצילך מפה יקוש, [אין פה אלא צפור], כמה שנאמר התפול צפור על פה הארץ (עמוס נ:), וכתיב כי יקרא קן צפור [וגו'] שלח תשלח (דברים כג ו:): (כג) מדבר באופל יהלך [מקטב ישוד צהרים]. (כד) רבנן אמרי שד הוא, (כה) ר' יהודה בשם ר' יוסי אומר דהוה קן שלח לשון שודד דהוה קן לה תרין ציפריין, (כו) אמר ר' הונא בשם ר' יוסי קטב מרירי עשוי קליפין קליפין שערות שערות, (ושל) [ועל] עין אחד הוא רואה, ועינו תוך לבו, (כז) ואינו שולט לא בצל ולא בחמה, אלא בין צל לחמה, (בח) מתגלגל כדור, ושולט מארבע שעות ועד תשע שעות משבעה עשר בתמוז עד תשעה באב, וכל מי שהוא רואה אותו נופל על פניו, (כט) חזקיהו ראה אותו ונפל על פניו. אמר ר' פנחס [הכהן] בר חמא (ל) מעשה בחד שראה אותו ונכפה על פניו. (לא) ר' שמואל בר רב יצחק הוה

הערות ותקונים

ארשב"ל כן אני עוסק באמתה של תורה ל"ז זיין אני עושה לכל מי שהוא עוסק באמיתה של תורה, ובמדרש כמ"ר שם מהו לנה וסוחרה אמרו ארשב"ל אמר הקב"ה זיין אני עושה לכל מי שהוא סוחר באמיתה של תורה, ובמדרש תנחומא שם אמר ריש לקיש (ע"ן שם הערה קמ"ד) לנה אני עושה לכל מי שהוא סוחר בתורה, וכן מובא בילקוט תהלים שם בשם התנחומא, וח"ן פי' לנה. ע"ן ערוך השלם ערך זיין, ובמדרש כמ"ר שם נמלא חספה: „באברתו יסך לך, מהו באברתו יסך לך, בזכות התורה שמתנה מימינו של הקב"ה, שנאמר מימינו אש דת למו (דברים ל"ג ז'): ותחת כנפיו תחסה, מי שצא לחסות תחת כנפיו של הקב"ה הוא לו לנה וסוחרה של אמת": (ב) זיין הוא אמיתה של תורה. במדרש כמ"ר שם אמיתה של תורה זיין הוא לבעליה: (בא) ח"ר ברכיה. מובא ג"כ במדרש כמ"ר שם ובתנחומא שם וכן בדברים רבה פ"ו אות ו', ובתנחומא שם ר' ברכיה הסהן ברבי, ומובא בילקוט תהלים שם וחסר ה"יון מדרש, והוא מן שו"ס שלפניו, ולפני זה נוסף שם לא תירא מפחד לילה, מן אהרת צת מחלת ומרכבתה ולא מכל המזיקים המושלים בלילה, ועיין פסחים ק"ב ע"ב: (כב) וקושם כחין. וכ"ה בתנחומא שם, המוספי בערך קטב ב' הביא המאמר בשם כמ"ר ולא זיין מקומו, וכיון להמאמר במדרש כמ"ר פי"ב אות ג', וכתב פי' מרש בקשה, ת"י או ירה או גירי דאשא יתקשטן ביה: (כג) מדבר באופל יהלך מקטב ישוד כהרים. ככ"י ב' ד' ה' ז' נוסף: כמה שדים כמה רוחות ופגעים רעים עוברים בלילה ואיך ירא, ה"ה"ד איך לא יגש: (כד) רבנן אמרי שד הוא. נשנה במדרש כמ"ר שם, ולפני זה נמלא שם חספה: מדבר באופל יהלך מי שמעשיו באופל כו', וכן אחר זה נמלא שם חספה: ר' אבא בר כהנא אמר כו', והוא מאיבה רבתי פ"א פסוק ומרוב עבודה ע"ש גם כמ"ר: (כה) ר' יהודה בשם ר' יוסי אומר דהוה קן שלח לשון שודד דהוה קן לה תרין ציפריין, וככ"י האחרים ובנדפס ר' יהודה ברבי יוסי אמר דהוה קן לה לשון שודד, והמלות דהוה קן לה תרין ציפריין ליתא שם, וככ"י ב' ד' ה' ז' איתא הנוסחא ר' יוסי צ"ר יהודה אומר שד שהוא בזו ליה, מלשון שודד, וכן רה"פ הוסיף כן והביא ס"א דהוה בזו לה לשון שודד, וכל המאמר אין לו שחר, ובעל מדרש כמ"ר השמים כולו, וכן ליתא בתנחומא ובילקוט: (כו) ח"ר הונא בשם ר' יוסי. כמ"ר שם, ומובא בילקוט שם, וחסר בתנחומא: (כז) ואינו שולט לא בצל ולא בחמה. במדרש כמ"ר שם נשמע זה ממקומו ע"ש, ושם נוסף ראשו דומה לעגל וקרן אחת יולאה מתוך מנחו, וכ"ה בתנחומא שם, ועיין שם הערה קמ"ט: (בח) מתגלגל כדור. ל"ל כדור, עיין בתנחומא הערה קמ"ט, ובמדרש כמ"ר ומתגלגל כדור, ובעל מ"כ הביא חז"ל כדור וכן במדרש תהלים כתיבת יד, ובילקוט גרס כדור, ול"ל כדור, וכ"ה בשוחר טוב. עכ"ל, המ"כ סיים וכ"ה בשו"ס, וגו' אהרת הביא מן מדרש תהלים כ"י, ובאמת המדרש שו"ס הוא הוא המדרש תהלים, וראיתי בדפוסים אחרונים הגו' כדור, והגו' הנכונה כדור, ועיין תוס' חולין דף ס"ד ע"א ד"ה קודרת: (כט) חזקיהו ראה אותו ונפל על פניו. במדרש כמ"ר סיים „ומת": (ל) מעשה בחד שראה אותו ונכפה על פניו. במדרש כמ"ר שם ח"ר פנחס בר חמא מעשה באחד שראה אותו ונכפה על פניו, אמרו יהודה בן ר' שמואל ראה ולא נפל, אמרו אעפ"כ מת, ובמדרש איכה שם פ"א פי' ומרוב עבודה מעשה בחסיד אחד שראה אותו ונפל על פניו ומת, ויש אמרים יהודה ברבי היה, שמואל חמתיה ולא נפל, אמר עכן בית. המלות „אמר עכן בית" הם משוואות ול"ל אמרו אעפ"כ מת: (לא) ר' שמואל בר ר' יצחק. ככ"י האחרים ובנדפס, רבי שילא בר רבי יצחק, במדרש

מפקד (לב) לספרייא דיהוון (לג) מפנין לטלייא בארבע שעות. ר' יוחנן הוה מפקד לספרייא (לד) דלא ליהוי מחיין לטלייא בין שבעה עשר בתמוז לתשעה באב, הוי מקטב ישוד צהרים:

[ד] (לה) יפול מצדך אלף. (לו) ר' יצחק אמר הוה שולמת על מצות תפלין, נמסרו לה אלף מלאכים לשומרו מן המזיקין, והימין ששולמת במצות הרבה, ורבבה מימינך, ריבוא של מלאכים נמסרו לו לשומרו מן המזיקין, אמר ר' חנינא בר אבהו אינו אומר ימסרו לך אלא יפול, (לז) שאם באים אלף מזיקין לפני הוה, הן נופלין לפניו, לפי שהיא שולמת (במצות הרבה) [על מצוה אחת], ולפני הימין רבבה [הן נופלין לפניו, לפי שהיא שולמת במצות הרבה]. (לח) בנוהג שבעולם נמסר לאדם אלף איש עליו לזון אותם, לפי שהן מסורין לטובתו לשומרו, אבל הקב"ה מוסר לאדם אלף מלאכים משמאלו וריבוא מימינו לטובתו לשומרו, ואף על פי כן אליך לא יגש [שתזון אותם], רק בעיניך תביט, (לט) שתראה כאשר יתמו הרשעים, שנאמר ושלומת רשעים תראה:

[ה] כי אתה ה' מחסי. (מ) אמר ר' חנינא נפשי מן דכלתא ועיינא לי מן קרחתא, נתת את התורה בתחתונים אצלנו, ועליון שמת מעונך: (מא) לא תאונה אליך רעה. (מב) אמר ר' יוחנן עד שלא הוקם המשכן הוה המזיקין מתגרין לבריות, משהוקם המשכן ונגע לא יקרב באהלך, אמר ר' שמעון בן לקיש ולמה נלמד מספר תילים, והא כתיב יברכך ה' וישמרך (במדבר ו כד), מן המזיקין, וסמך ליה ויהי ביום כלות משה לחקים את המשכן (שם ז ט):

[ו] כי מלאכיו יצוה לך. (מג) ר' יהודה אומר מו גדול הפוטר או הנפטר, כשהוה יעקב מתפגש עם המלאך, ראה מה כתיב, וישר אל מלאך ויוכל (לו) (כאשע

הערות ותקונים

במדרש במ"ר שם נמצא לפני זה הוספה: ר' אבהו הוה יתיב פשיט כו', והוה לקוח מן איכה רבה שם: (לב) לספרייא. במדרש במ"ר נוסף ולמתניא. פי' המ"כ לסופרים מלמדים מקראות לתינוקה, ומלמדי משניות: (לג) מפנין. במדרש שם דיהוין מפטירין טלייא, פי' שפטרו וינחו התינוקה לבתיאם: (לד) דלא ליהוי מחיין לטלייא. ובמדרש שם דלא יחון עטנין ערקא על מניקיא, פי' שלא ישאו ראוה על התינוקה להסתם, ותרגום ועד שדוך נעל ועד ערקת מסא: (לה) יפול מצדך אלף. בכ"ז ב' ד' ה' ו' נוסף יפול מצדך אלף שמסלימין לו, כענין שנאמר וממנשה נפלו על דויד (דב"א י"ב כ') וכתיב בלכתו אל קלג נפלו עליו ממנשה (שם שם כ"א) וליהא בכ"י א' ג' ו' ח' ובגדפס: (לו) ר' יצחק אמר. מוצא בילקוט רמז תתמ"ב בשם המדרש, ונשנה ג"כ במדרש במ"ר פי"ב אות ג', וכן נשנה לעיל במזמור י"ז אות ח' למה עימין יותר משל שמאל, מפני שהימין שולמת בכל המצות לכך ורצבה מימינך אבל השמאל אינה שולמת אלא במצוה אחת ואיזו זו מצות תפלין, שנאמר וקשרתם לאות על ירך (דברים ו' ח'), לכך נמסרו לשמאל אלף, והילקוט כאן הביא בלשון השו"ט במזמור י"ז, ובתנחומא הגדפס מכבר ויהא אות ג' וסוף משפטים אמר ר' יצחק למה מן הימין רצבה ומן השמאל אלף, לפי שהשמאל אינה זריכה מלאכים הרבה מפני ששמו של הקב"ה כתוב בתפלין ונתון בשמאל שנאמר וקשרתם לאות על ירך, א"ר אבהו בר חינא שמאל שאינה פשוטה במצות כמו הימין אינה מפלת אלא אלף מזיקין, אבל ימין שהיא פשוטה במצות מפלת רבוא מזיקין: (לז) שאם באים אלף מזיקין. הלאו נשתבש ותקתי בפנים, ונמצא לנכון בכ"י האחרים ובגדפס: (לח) בנוהג שבעולם. בילקוט שם הגי' צוהג שבעולם מלך יוצא לכרך וכל הלגיונות יוצאין עמו לשמרו והוה זקוק להם ליתן לכל אחד פרנסתו ומזונותיו, אבל אני מסרתי לך אלף משמאלך ורצבה מימינך שיהו שומרים אותך ואין אחד מהם נגש אליך, ואומר לך זן אותי, ואין ספק שהביא זה ממקור אחר: (לט) שתראה כאשר יתמו הרשעים שנאמר ושלומת רשעים תראה. זה חסר בכ"י האחרים ובגדפס, ונס הרא"פ הוסיף זה בגליון, ובמדרש במ"ר שם סיים רק בעיניך תביט שותך ושלומת רשעים תראה מה שישלם הקב"ה לרשעים כמעשהוה תראה: (מ) א"ר חנינא נפשי מן דכלתא ועיינא לי מן קרחתא. המשל הזה מוצא גם לעיל מזמור ז' אות י"ט, ומוצא בילקוט רמז תתמ"ג, ובעל מדרש במ"ר השמיט זה והביא א"ר חנינא אמרו ישראל להקב"ה אתה הוה ונתן את התורה בתחתונים אצלנו ושינתך תשרה בעליונים: (מא) לא תאונה אליך רעה. במדרש במ"ר נוסף כמה דתימא לא יאונה לדיק כל און (משלי כ' כ"א) ואח"כ מתחיל ונגע לא יקרב באהלך א"ר יוחנן כו': (מב) א"ר יוחנן. עיין בפסיקתא פסקא ויהי ביום כלות (א' ע"ב) ונרצתי פי' ויהי ביום כלות משה, ומוצא בילקוט רמז תתמ"ג בשם המדרש שו"ט: (מג) ר' יהודה

י' ס', מה אמר המלאך, שלחני כי עלה השחר (בראשית לג כז), הרי יעקב פורט המלאך. ר' יוסי אומר מי גדול הנושא או הנישא, הוי הנישא גדול, (מד) הוא דכתיב על כפים ישאונך: (מה) ר' יהודה ור' נחמיה ורבנן, ר' יהודה אומר בשעה שהיה יעקב מחרהר ואומר שאני מעמיד שנים עשר שבטים, מה עשה, נטל שנים עשרה אבנים ונתן תחת ראשו, ואמר אם נעשין כולך אחד, יודע אנכי שאני מעמיד שנים עשר שבטים, ולכך היה מכיין לבוראו, שנאמר ויקח מאבני המקום (בראשית כה יא), ונעשו אבן אחד. (מו) ר' נחמיה אמר שלשה אבנים הן, ואמר אם הקב"ה מייחד שמו עליו כמו שייחד על אבותי, יעשו כולן אחת, ועמד ומצאן כולן אחת, שנאמר ויקח מאבני המקום (בראשית כה יא), ומניין שנעשו כולן אחת, שנאמר ויקח את האבן (ס"ט ס"ט יט). (מז) ורבנן אמרו מיעוט אבנים שנים, (מח) ואם תמיה אתה על הדבר, אמר ר' חנינא בשם ר' אבהו בשם ר' שמעון בן יוחי כי הנה [ה'] יוצא ממקומו [וירד ודרך על במתי ארץ] (מ"ט א ג), וכתיב ונמסו [ההרים] תחתיו (ס"ט ס"ט ד), ומה אם בשעה שהקב"ה יוצא נמסו ההרים תחתיו, כאן שכתוב והנה ה' נצב עליו (בראשית כה יג), על אחת כמה וכמה: אמר ר' חנינא אמר ר' אבהו בשם ר' יוחנן, היכן היה יעקב באותה שעה, אלא המלאכים טענו אותו, שנאמר על כפים ישאונך:

[ז] (מט) [נוסחא אחרת: ורבנן אמרו מיעוט אבנים שנים והשכים יעקב ומצאן אחת, והיה בפחד גדול, ואמר ביתו של הקב"ה במקום הזה, (ג) ולא ידעתי שכיתנו, שנאמר ויירא ויאמר מה נורא המקום הזה, אין זה כי אם בית

הערות ותקונים

יהודה אומר. המאמר נגסה צ"ר פ"ח אות א' ושם ג' אחרת ר' מאיר אומר מי גדול השומר או השומר, מן מה דכתיב כי מלאכיו יוֹסֵף לך לשמרך (תהלים צ"א י"א), הוי השומר גדול מן השומר, ר' יהודה אומר מי גדול הנושא או הנישא, מן מה דכתיב על כפים ישאונך, הוי הנישא גדול מן הנושא, ר' שמעון אומר [מי גדול המשלח או המשתלח] מן מה דכתיב ויאמר שלחני, הוי המשלח גדול מן המשתלח, ועיין ג' אחרת להלן במזמור ק"ד אות ג': (מד) ה"ד על כפים ישאונך. צ"כ' ב' ד' ה' ו' נמלא אחר זה הוספה: מכאן שהלוקים גדולים מן המלאכים, שנאמר על כפים ישאונך, ר' אליעזר בנו של ר' יוסי הגלילי אומר אם ראית לדיק יולא לדרך הקדם על ידך שלשה ימים או האחר על ידך שלשה ימים, כי מלאכיו השלום מנוין אותו, ה"ד כי מלאכיו יוֹסֵף לך לשמרך בכל דרכיך, וכן רשע שלא ללאת עשו הקדם עליו ג' ימים, או האחר, כי השטן מזדווג לו, שנאמר הסקד עליו רשע וססן יעמוד על ימיו ע"כ. וזה הוסף סופר אחד מתחומא הגדפס מכבר וישלח אות ה'. והילקוט תהלים ס"ט הביא זה בשם תחומא ולא נמלא בתחומא כ"י, וז"ל בילקוט "ילמדנו", ואין ספק כי כל המאמר בתחומא הגדפס נוצע מהילמדנו כמו שהעירתי במצוא להתחומא ל"ד 190 הערה קט"ז: (מד) ר' יהודה ור' נחמיה ורבנן. נוצע ממדרש צ"ר פ"ח אות י"א בשנים קפנים, ודברי ר' יהודה מוצא גם בפדר"א פל"ה, ובלקח טוב וילא כ"ח י"א: (מו) ר' נחמיה. עיין צ"ר פ"ח: (מז) ורבנן אמרו מיעוט אבנים שנים. חסר הסיום ונמלא צ"ר פ"ח אברהם ילא ממנו פסולת ישמעאל וכל בני קטורה, ויחזק ילא עשו וכל אלופיו, ואני אם מתאחות ב' אבנים זו לזו יודע אני שאינו יולא הימני פסולת: (מח) ואם תמיה אתה על הדבר כו', עד הסיום שנאמר על כפים ישאונך, הוא כן גם צ"כ' ו', וכן הוא בילקוט והשמיט קאת בדרכו, וכן הביא הר"פ, וליתא צ"כ' האחרים ונדפס, ושם נוסחא אחרת כאשר הבאתי בפנים בלוח ז', ובצ"ר פ"ח נמלא המאמר בקצרה ר' צריה ור"ל בשם ר' חמא בר חנינא אמרו כתיב כי הנה ה' יולא ממקומו וירד ודרך על במתי ארץ (מ"ט א ג), מי שנלה עליו הקב"ה ע"כ. אולם השיקר חסר זכוונתו לסיפא דקרא וגמסו ההרים תחתיו, כמו שכתוב מפורש בשו"ט, ומה שס' וגמסו ההרים כאן שנכתוב והנה ה' נצב עליו על אחת כמה וכמה שנמסו האבנים ונעשו אבן אחת, וכן תראה בתחומא הגדפס מכבר ריש וילא כיון שראו האבנים שהיו תחת מראשותיו כבודו של הקב"ה נמחו כלם ונעשו אבן אחת: (מט) נוסחא אחרת. ורבנן אמרו מיעוט אבנים שנים והשכים יעקב ומצאן אחת והיה בפחד גדול. הוספתי בפנים הנוסחא הנמלאת צ"כ' ג' ד' ה' ז' ח' ונדפס גם בדפוס ראשון ודפוס וויניציא, וליתא צ"כ' א' ו' וכן ליתא בילקוט פ"ח, וכאשר תראה לפנינו סוף אות ו' נמלא נוסחא אחרת בשם רבנן, והעוסת אשר הוספתי לקוח מן פדר"א סוף פל"ה: (ג) ולא ידעתי שכיתנו. זה ליתא בפדר"א, והרד"ל פ"ח העיר מלשון

אלהים (כחשיט כח יו), מכאן אמרו, (נא) כי כל מי שהוא מתפלל בירושלים, באילו מתפלל לפני כסא הכבוד, ששער השמים הוא שם, ופתח פתוח לשמוע תפלה, שנאמר וזה שער השמים (סס), חזר יעקב ללקוח את האבנים ומצאן זבן אחת, לקח יעקב את האבן והים אותה מצבה בתוך המקום, וירד לו שמן מן השמים ויצק עליה, שנאמר ויצק שמן על ראשה (סס סס יח), מה עשה הקב"ה, נפל רגל ימינו, ומבע אותה עד עומק תהומות, ועשה אותה סניף לארץ, כאדם שהוא נותן סניף לכיפה, לפיכך נקראת אבן שתיה, ששם סבור הארץ, (גב) ומשם נפתחה כל הארץ, ועליה היכל ה', שנאמר והאבן הזאת אשר שמתי מצבה יהיה בית אלהים (סס סס כג), ונפל יעקב ארצה לפני אבן שתיה, והיה מתפלל לפני הקב"ה, ואומר רבונו של עולם אם תשובני למקום הזה בשלום, אז אוצחה לפניך זבחי תודה ועולה, שנאמר וידר יעקב נדר לאמר (סס סס כ), (גג) ונדר ושלם, ומשם נשא רגליו, ושם הניח את הבאר, (גד) שהיתה הבאר מהלכת לפניו, ובחריפת עין בא לחץ, שנאמר [וישא יעקב רגליו (סס כט ה), ואומר] ויצא יעקב מבאר שבע ויילך חרנה (סס כח י), (נה) ועליו הכתוב אומר בלכתך לא יצר צעדך ואם תרוץ לא תכשל (פס"ד יג), (נו) אמר ר' אבהו בשם ר' יוחנן המלאכים פענו אותו, שנאמר על כפים ישאונך: (נו) ולא צרו צעדיו של יעקב ולא נכשל כחו, וכנבור נלל את האבן מעל פי הבאר, והיתה הבאר עולה (נח) ושופעת מים חוצה לה, וראו הדועים ותמהו, שכולם לא היו יכולין לגלול את האבן, והוא לבדו נלל אותה, שנאמר (נח) ויגש יעקב ויגל את האבן (כחשיט כט י):

[ח] על שחל ופתן תדרוך. (ס) אמר ר' לוי כל שנים עשר חדש היה נח (סא) מדייש על הנחשים ועל העקרים, ולא היו מויקים אותו, שנאמר על שחל ופתן תדרוך: כי בי חשק [ואפלטוהו אשנכחו כי ידע שמי]. (סב) ר' יהושע בן לוי בשם ר' פנחס בן יאיר אמר מפני מה מתפללין ישראל בעולם הזה ואינן נענין, על ידי שאינן יודעין בשם המפורש, אבל לעתיד לבא הקב"ה מודיע להם שמו [שנאמר] לכן ידע עמי שמי (ישעי' יג ו), באותה שעה הן מתפללין ונענין, [שנאמר] יקראני ואענהו. (סג) אמר ר' יצחק בשם ר' חייא אם טבקשים הם אותי בשעה שמוניע להם צרה, מיד אני עונה אותן, יקראני ואענהו [עמו אנכי בצרה אחלצהו ואכבדהו], (סד) וכן הוא אומר וקראני ביום צרה אחלצך ותכבדני (סנלס כ טו).

הערות ותקונים

מלשון הו"ס מובן שפירש ואנכי לא ידעתי כינוי שכינה שנקראת אנכי: (גא) כי כל מי שהוא מתפלל בירושלים. בפדר"א ג'י' במקום הזה בירושלים ועיין בפדר"א סס: (גב) ומשם נפתחה כל הארץ. בפדר"א ומשם נפתח כל הארץ, בהרמז"ן על התורה סס, ורבינו בחיי והדריקאנטי הני' נפתח, כמו שהוא בשו"ס, ועיין בפדר"א שכתב הני' נפתח הוא העיקר: (גג) ונדר ושלם. ליתא בפדר"א: (גד) שהיתה הנחה מהלכת לפניו. זה ליתא בפדר"א, וע"ש בפדר"א אות ע"ה: (נה) ועליו הכתוב אומר בלכתך וגו'. הוא החלה פל"ו בפדר"א סס, בלכתך לא יצר צעדך לא צרו צעדיו של יעקב, ובשו"ס לפנינו נוסף באמצע המאמר מר' אבהו, והמאמר ולא צרו צעדיו הוא בפדר"א סס מאמר אחד על הכתוב בלכתך לא יצר צעדך: (נו) אמר ר' אבהו בשם ר' יוחנן. לפנינו בכ"י א' ו' הני' א"ר חנינא א"ר אבהו בש"ר. יוחנן סיבן היה יעקב באותה שעה, אלא המלאכים פענו אותו, שנאמר על כפים ישאונך: (נו) ולא צרו צעדיו. הוא בפדר"א סס ה"ש פל"ו: (נח) ושופעת מים. בפדר"א ושופעת מים: (נח) ויגש יעקב ויגל את האבן. אחר זה נמלא בכ"י ב' ד' ה' ו' הוספה: וכן וישר אל מלאך ויוכל, זה המלאך הרג כמה רבבות במחנה סנחרב, שנאמר ויד נמחה אשור, ועלן ראשי גייסות, וזה אחד מן ד' שקפלה לטן הדרך שנים לטובתן, ושנים לרעתם, אליעזר ויעקב, סנחרב ועמלק: (ס) א"ר לוי. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י האחרים ובגדפס חסר שם האומר, ומובא לנכון גם בילקוט רמז תתמ"ג: (סא) מדייש. פי' רמס ברנל, מלשון דש, ומורגל דרז"ל, ובדפוס ראשון, ואל"כ בכל הדפוסים הני' היה מהלכו, ובכ"י ב' ג' ד' ה' ו' ז' משם כל המאמר מר' לוי, ואולי הוסיף מניה אחד בדפוס ראשון עפ"י הילקוט, וממלא בן ככל הדפוסים: (סב) ר' יושע בן לוי. מובא בילקוט תהלים סס רמז תתמ"ג, ושנה בפסוקתא רבתי סוף פסקא כ"ב, וע"ש שפייס ואיה ליה קרייא סגייס: (סג) א"ר יצחק בשם ר' חייא. כ"ה גם בכ"י ו', וכן הביא הרא"ש, אבל בכ"י האחרים ובגדפס הני' בשם ר' אחא: (סד) וכה"א וקראני ביום צרה. הוספתי וכוון זה

אמר אסף כל מי שהוא מציל אותך כבדו בתפלה והוא מוציאך מצרה והוא נותן לך יציאה ויוציאך מן הצרה, הוי אחלצהו ואכבדהו: אורך ימים אשביעוהו [ואראהו בישועתי]. (סה) אמר ר' אבהו זה אחד מן המקראות הקשין שישועתו של הקב"ה היא ישועתו של ישראל:

מזמור צב

[א] **מזמור שיר ליום השבת.** (א) אמר ר' יצחק ראו כי ה' נתן לכם (את) השבת (שמות טו כט), מהו ראו, אמר ר' יוסי (ב) מרגניתא דיתבת לכוון, כל עיסקא דשבת כפול, לחם משנה שני העומר לאחד (טט טט כג), קרבנה כפול, שנאמר וביום השבת שני כבשים (במדבר כח ט), עונשה כפול, שנאמר מהלילה מות יומת (שמות לא ז), שכרה כפול, שנאמר וקראת לשבת עונג (ולקדוש) [לקדוש] ה' מכבוד (ישעי' נח ג), אזהרותיה כפולות, זכור ושמור, מזמור כפול, מזמור שיר ליום השבת: [ב] (ג) דבר אחר מזמור שיר ליום השבת. (ד) זהו שאמר הכתוב הבל הבלים אמר קהלת [הבל הבלים הכל הבל] (קהלת א ב), (ה) ר' יהודה בר' סימון פתח הבל הבלים, שבעה הבלים אמר קהלת, הבל אחד, הבלים שנים, הרי שלשה, הבל אחד, הבלים שנים, הרי ששה, הכל הבל הרי שבעה, ולמה, כנגד שבעה ימי בראשית, אמר שלמה מה נברא ביום ראשון, שמים וארץ, ומה סופם, (השמים) [שמים כעשן] נמלחו והארץ כבגד תבלה (ישעי' נא ו), אמר הבל. מה נברא ביום שני רקיע, ומה סופו, ונגולו כספר (שמים) [השמים] (שם לז ד), אמר הבל. ומה נברא ביום שלישי, יקו חמים (בראשית א ט), ומה סופם, (והחריב) [והחרים] ה' את לשון (הים) [ים] מצרים (ישעי' יא טו), אמר הבל. ומה נברא ביום הרביעי מאורות, שנאמר ויתן אותם אלהים ברקיע השמים (בראשית א י), ומה סופם, והפרה הלכנה ובושה החמה (ישעי' כד כג), ואמר הבל. ומה נברא בחמישי, ישרצו חיים (בראשית א כ), ומה סופן, אסף אסף כל מעל פני האדמה (שם א כ), ואמר הבל. ומה נברא בששי אדם, שנאמר ויבצר ה' אלהים את האדם (בראשית ב ז), (ו) ומה סופו, כי עפר אתה ואל עפר תשוב (שם ג יט), ואמר הבל. ומה נברא בשביעי, שבת, חזר ומסתכל לכאן ולכאן ליתן פנים ולא היה מוציא, אלא כולה קדושה ואורה ומנוחה, (ז) אמר ר' יצחק ואף על פי כן חזר וראה שאדם חוטא

הערות ותקונים

מה שסיים הדורש אמר אסף כי טט במזמור כ' מתחיל מזמור לאסף: (סה) א"ר אבהו. כ"ה גס ככ"ו ו', אצל ככ"י האחרים ובגדפס הכר טט האומר, ומוצא לכוון גס בילקוט רמז תתמ"ג וחכר הליון, ועיין הגחומא סוף אחרי (דף ל"ז ע"א):

(א) א"ר יצחק כי ה' נתן וגו' מהו ראו א"ר יוסי. מוצא בילקוט בשלח רמז רס"א ד"ה ראו, והשמים שמות האומרים, ובילקוט תהלים רמז תתמ"ג הביא בשם המדרש וגורם כך ר' יצחק פתח ראו כי ה' נתן לכם את השבת מהו ראו, א"ר אמי מרגליתא דיתבת לכוון, א"ר יצחק כל עסקא של שבת כפול, ועיין הגחומא בשלח אות כ"ד, ובשם"ר סכ"ה אות י"א דרסה אחרת, ובכ"י ב' ד' ה' ז' לפני מה ראו, ומלא האספה: "גדולה שבת שעד שלא שמרו אותה קבלו שכרה לחם יומים, שנאמר ויהי ביום הששי לקחו לחם משנה (שמות ט"ז כ"ב), מהו משנה, שהיה משונה בריוח משונה בשעמו משונה במראהו. והסיום מהו משנה מוצא בגחומא טט, ולזה כוון רש"י בשלח ט"ז ב' ומדרש אגדה טו', ועיין תוס' על התורה פ' פנחס כפ' ביום השבת שהביאו טט בשם שו"ע בסגנון אחר: (ב) מרגניתא. בילקוט גורם מרגליתא כי ת"י על וישפה מרגליתא: (ג) ד"א מזמור שיר ליום השבת. כ"ה גס ככ"ו ו', וחכר ככ"י האחרים ובגדפס וכן הוסיף הרא"ש: (ד) זש"ה הכל הבלים. שניה גס בקה"ר פ"א פסוק הכל הבלים: (ה) ר' יהודה בר' סימון פתח. המלות האלה חכרים ככ"י האחרים ובגדפס, ומלא גס ככ"ו ו', וכן הוסיף הרא"ש, וכן הוא לכוון במדרש קה"ר טט, ובילקוט ריש קהלת הביא גי' אחרת ר' יצחק תני לה בשם ר' ירמיה בן אבהו, ובשם ר' יהודה בר סימון שחני לה בשם ר' יוסע בן לוי הביא מאמר אחר: (ו) ומה סופו כי עפר אתה ואל עפר תשוב. בקה"ר טט מוצא וכתוב אסף אדם ובהמה (שם א ב'): (ז) א"ר יצחק יאעפ"כ חזר וראה שאדם חוטא כה. ככ"י האחרים ובגדפס א"ר יצחק אחרי בן הסהכל וראה

בה ומתחייב בנפשו, אמר גם זה הבל, לכך אמר הבל הבל הבל, (ח) [הרי שבעה, לפי שברא יום שביעי שלא לעשות בו מלאכה, (ט) לא נאמר בו ויהי ערב ויהי בוקר, נושיל למה הדבר דומה, (י) למלך אחד שהיה לו כלי חמדה, ולא רצה להנחילו (יא) אלא לבנו, כך יום השבת מנוחה וקדושה, ולא רצה [הקב"ה] להנחילו אלא לישראל, תדע לך שכן הוא, כשיצאו ישראל ממצרים, עד שלא נתן להם את התורה, נתן להם את השבת, (יב) ושתי שבתות שבתו עד שלא נתן להם את התורה, שנאמר ואת שבת קדשך הודעת להם [ומצות וחקים ותורה צוית להם] ביד משה עבדך (נחמ"ס ט יד), והקב"ה בירך וקידש את השבת, וישראל חייבין לקדשו, תדע לך שכן הוא, שכל ארבעים שנה שהיו ישראל במדבר, בששת ימי המעשה היה נותן להם את המן, ובשבת לא היה יורד, (יג) לא מפני שלא היה בו כח ליתן, (יד) אלא מפני ששבת לפניו, כיון שראו העם כן, שבתו גם הם, (טו) שנאמר וישבתו העם ביום השביעי (שמות טו ז). אמר הקב"ה השבת הזו נתתי לישראל אות ביני לבינם, בששת ימי המעשה פעלתי את העולם, ובשבת נחתי, (טז) לפיכך נאמר ביני ובין בני ישראל [אות היא לעולם] (שם לא י'): (יז) שבעה רקיעים בראתי, ומכולם לא בחרתי למכון שבתו אלא ערבות, שנאמר סולו לרוכב בערבות ביה שמו (תהלים סח ט). (יח) שבעה ארצות בראתי, ומכולם לא בחרתי אלא ארץ ישראל, שנאמר תמיד עיני ה' אלהיך בה (דברים יא יב). (יט) [שבעה הרים ברא הקב"ה, ומכולם לא בחר אלא בהר סיני, שנאמר ההר חמד אלהים לשבתו] (תהלים סח יז). (כ) שבעה ימים בראתי, ומכולם לא בחרתי אלא יום כנרת, והנחלתיו לשבט נפתלי, שנאמר שבע רצון ומלא ברכת ה' ים ודרום ירשה (דברים לג כג). (כא) [שבעה מדברות בראתי, ומכולם לא בחרתי אלא הר סיני, שנאמר ההר חמד אלהים לשבתו] (תהלים סח יז). (כב) שבעה עולמות בראתי, ומכולם לא בחרתי אלא עולם שביעי, ששה לצאת ורבו, ואחת שכולו שבת ומנוחה לחיי העולם. שבעת ימים בראתי, ומכולם לא בחרתי אלא יום שביעי,

הערות ותקונים

וראה שאלם חוטא זה, וזקק"ר שם בשבת מאי אית לך למימר מחללים מות יומת (שמות לא י"ד), הדא אמר צמוד אבל בשונג יביל קרבן ויתכפר לו, אמר ר' ברכיה כיון שראה אדם שבתו של שבת שהמביא קרבן מתכפר לו, התחיל משורר עליה להקב"ה שבת ומזמור, ה"ד מנשר שיר ליום השבת, ועיין במ"כ שם שהביא את השו"ט, ועיין ב"ר סוף סכ"ב: (ח) הרי שבעה לפי שברא יום שביעי כו' עד סוף אות ב' הוספתי כמו שהוא בכל כתבי יד, חוץ מכו" שלפנינו וכ"י ו', וכן נמלא גם בדפוסים הראשונים, והרא"פ מחק המקאמר הזה ורשם אינו בכתובים, וההוספה היא מפדר"א סי"ח, ושם מתחיל ברא יום שביעי, וגם לפנינו הוסיף הסופר הרי שבעה זה מוסב למעלה, שבעה הכלים אמר קבלת כנגד שבעה ימי בראשית ואחר שחושב אותם סיים הרי שבעה, ואחר שהביא ומה נברא בשביעי שבת הביא הדרשה מפדר"א, ברא יום שביעי, והמוסיף הוא הביא לפי שברא יום שביעי, להחזיר המקאמר, וזמקום שלא לעשות בו מלאכה כג' בפדר"א לא נאמר בו מלאכה: (ט) לא נאמר בו ויהי ערב ויהי בוקר. בפדר"א שם סיים שהוא שמור לדורות, שנאמר והיה יום אחד הוא יודע לה' לא יום ולא לילה (זכריה י"ד ז') ע"ש בביאור הרד"ל: (י) למלך אחד. בפדר"א נאמר רק לאחד: (יא) אלא לבנו. בפדר"א סיים העובד אותו, והוא מלשון הכתוב כאשר יחמול אדם על בנו העובד אותו (מלאכי ג' י"ז): (יב) ושתי שבתות שבתו. עיין תוס' שבת פ"ז ע"ב ד"ה כאשר: (יג) לא מפני שלא היה בו כח ליתן. בפדר"א שמה המקאמר לא היה בו כח ליתן בכל יום ויום: (יד) אלא ששבת לפניו, בפדר"א נוסף לפיכך היה נותן להם יומים בששי, שנאמר ראו כי ה' נתן לכם השבת על כן הוא נותן לכם ביום הששי לחם יומים (שמות ט"ז כ"ט): (טז) שנאמר וישבתו העם ביום השביעי. אחר זה נמלא עוד מקאמר אחד בפדר"א והסופר השמישו והחל אמר הקב"ה: (טז) לפיכך נאמר ביני ובין בני ישראל אות היא לעולם. ל' לפיכך נתתי להם ששת ימי מלאכה ויום השביעי ברכה וקדושה ומנוחה לי ולהם לכך נאמר ביני ובין בני ישראל כמו שהוא בפדר"א שם: (יז) שבעה רקיעים, גם זה הוא בפדר"א ונא' לפרש כלן שחיבב הקב"ה כל השביעיות, עיין פסיקתא דר"כ פסקא בחדש השביעי וביו"ר סוף פכ"ט כל השביעים חביבין ע"ש בהערות שלי: (יח) שבעה ארצות. בפסיקתא שם בארצות השביעיות חביבם וחושב ארץ אדמה ארקא גוה ליה נסיה חבל, וע"ש בהערה ע"ח: (יט) שבעה הרים. הוספתי כמו שהוא בפדר"א, ועיין בביאור הרד"ל: (ב) שבעה ימים. עיין בביאור הרד"ל: (כא) שבעה מדברות. הוספתי כמו שהוא בפדר"א, ונמלא גם בכ"י ב' ד' ה' ו', וחסר בכ"י ג' ונלפס: (כב) שבעה עולמות

שנאמר ויברך אלהים את יום השביעי (גלגלית כ ג). שבע שנים בראתי, ומכולם לא בחרתי אלא שנת השמיטה, (כג) שנאמר מקץ שבע שנים תעשה שמיטה (דברים טו א), וכל מי ששומר השבת הקב"ה מוחל לו כל עונותיו, שנאמר (כל) שומר שבת מחללו (ישעיה טו ב), (כד) מחול לו:

[ג] דבר אחר מזמור שיר. זהו שאמר הכתוב (כה) (ה') [אדני] יתן אומר המבשרות צבא רב (תהלים סח יג), (כו) בלשון מריבה (כו) הדיבור יוצא ונחלק לשבעה קולות, ומשבעה קולות לשבעים לשונות, (כח) ר' יהושע אומר כאדם שהוא מכה על הסדן, והניצוצות מתיוות לכאן ולכאן, (כט) [ר'] יוסי בר חנינא אומר כאדם שהוא מכה בפטיש על האבן, (ל) והצרות ניתות לכאן ולכאן, כך המבשרות צבא רב, (לא) שהיה הקב"ה מוציא הדיבור מפיו, והוא נחלק (לב) לכמה מאורות, שנאמר ה' יתן אומר המבשרות צבא רב. (לג) זכור את יום השבת [לקדשו] (שמות כ ה), והן מכבדין אותו במאכל ובמשתה ובכסות נקיה, שנאמר וקראת לשבת עונג [לקדוש ה' מכובד וגו'] (ישעיה נה יג), ולא עוד אלא כשהוא נכנס, אנו מקבלים אותו בשירה ובזמרה, (לד) שנאמר מזמור שיר ליום השבת. ר' לוי אמר כשאדם הראשון עבר על ציווי של הקב"ה, (לה) ישב עליו בדין לספק לו, כיצד (לו) אתה מוציא בערב שבת נברא אדם, בשעה ראשונה עלה במחשבה, שניה נמלך במלאכי השרת, שלישית כינס עפרו, רביעית ניבלו, חמישית עשאו גולם, ששית רקמו, שביעית נפח בו נשמה, שמינית העמידו על רגליו, תשיעית צוהו, עשירית חטא, אחת עשרה נידון, שתים עשרה נתגרש, בא ליתן לו (לז) איפוסין, נכנס השבת

הערות ותקונים

עולמות. עיין צביאור הרד"ל, ועיין תנחומא הגדפס מכבר פקודי אות ג': (כג) שנאמר מקץ שבע שנים תעשה שמיטה. עיין בפסיקתא שם מייחי קרא דהשביעית תשמטנה ונטשתה (שמות כ"ג י"א): (כד) מחול לו. בצד"ה שם אל תקרי מחללו אלא מחול לו, מלמד שמהללן לו על כל עגותיו, ועיין שבת קי"ח ט"ב: (כה) ה' יתן אומר המבשרות נבא רב. בכ"י ב' ד' ה' ו' נוסף: "אמר רב הונא זו מאמרה של תורה שיש בה נבא רב, אבות מלאכות ארבעים חסר אחת ועל כל אחת שבע תולדות": (כו) בלשון מריבה. בדפוס פראג ואח"כ בדפוס אמסטערדאם תקן המפרש שג"ל מרובה, ור"ל כי כתיב המבשרות נבא רב ועל זה הביא הסדור יוצא ונחלק לשבעים לשון: (כז) הדיבור יוצא ונחלק לו קולות. בגמרא שבת פ"ה ע"ב איתא א"ר יוחנן מאי דכתיב ה' יתן אומר המבשרות נבא רב, כל דבור ודבור שיצא מפי הקב"ה נחלק לשבעים לשונות, ובמדרש שמ"ר פ"ה אות ט' א"ר יוחנן היה הקול יוצא ונחלק לע' קולות, לע' לשון, ובסוף פכ"ה ר' יוחנן אמר קול אחד נחלק לו קולות והם נחלקין לע' לשון, ועיין ילקוט תהלים רמז תש"ט ורמז תתמ"ג ד"ה טוב להודות לה' מה שהביא בשם הילמדנו עיני שבעה קולות: (כח) ר' יהושע אומר כאדם שהוא מכה על הסדן כו' ר' יוסי בר חנינא אומר כאדם שהוא מכה בפטיש על האבן. בגמרא שבת שם תני דבי ר' ישמעאל וכפטיש יפוצץ סלע, מה פטיש זה נחלק לכמה נילנות אף כל דבור שיצא מפי הקב"ה נחלק לשבעים לשונות, וע"ש בתוס' ד"ה מה פטיש, אולם בשו"ט לפנינו הגי' יוחר מושרת, ואין לורך לכל האריכות שם: (כט) ר' יוסי בר חנינא. הוספתי כמו שהוא בכל כ"י גם בכ"י ו' ובנדפס, ומשמע מאת המעתיק מן ולכאן א' עד ולכאן ב': (ל) והצרות ניתות. כ"ה גם בכ"י ו', אצל בכ"י האחרים ובנדפס גם בכאן והגיונות: (לא) שהיה הקב"ה מוציא הדיבור, עד נבא רב. כ"ה גם בכ"י ו', וכן הוסיף הרא"ש, וזאת בכ"י האחרים ובנדפס: (לב) לכמה מאורות. הרא"ש הביא נוסחא אחרת לכמה מאורות: (לג) זכור את יום השבת, והן מכבדין אותו במאכל וכו'. יוחר נכון שג"ל כמה הן מכבדין אותו, ובמכילתא בא פ"ט וביום הראשון מקרא קדש כבדו במאכל ובמשתה ובכסות נקיה, וכן בספרי פנחס פסקא קמ"ו, אירעו במאכל ובמשתה ובכסות נקיה, ובפסיקתא רבתי פסקא כ"ג זכור את יום השבת לקדשו כמה אתה מקדשו במאכל ובמשתה ובכסות נקיה: (לד) שנאמר מזמור שיר ליום השבת. אחר זה מוצא בכל כ"י ובנדפס, מלבד בכ"י ו' (השוה לכ"י שלנו) הוספה: "שש שעות צערב שבת נכנס אדם בגן עדן והיו מלאכי השרת מקלסין לפניו ומכניסין אותו". וזה לקוח מן פדר"ה ריש פי"ט, ושם הגי' שבע שעות, והרא"ש מחק זה ואמר אינו בכתובים: (לה) ישב עליו בדין לספק לו. כ"ה בכל כ"י ובנדפס, ואין ספק שג"ל לספקולא, פי' לעשו. עיין מה שהעירתי בפסקא ויהי בשלח הערה קס"א: (לו) אתה מוציא צערב שבת נברא אדם. עיין פסיקתא פסקא בחדש השביעי (ק"ע"ב), וי"ר ריש פכ"ט, תנחומא שמיני אות י"א, פדר"ה פי"א, אדר"ל פ"א, ופסיקתא רבתי פסקא מנה אחת אפיס, וסנהדרין ל"ה ב', ותראה שנים וחלופים רבים, ועיין בהערות שלי בפסיקתא שם הערה י': (לז) איפוסין. המלה מורגלת במדרשים, ופי' בל"י ἀποσπασμός נור דין ארטהיין

(לח) ופינו משם, [והיו מלאכי השרת קוראין לו ואדם ביקר בל ילין נמשל כבהמות נדמו (תהלים מט יג), (לח) [כבהמה נדמה אין כתיב, אלא כבהמות נדמו], נדמו שניהם, (ט) בא יום השבת נעשה לו סניגור, ואמר לפני הקב"ה רבון העולמים בששת ימי המעשה לא נענש אדם מעולם, ובי אתה מתחיל, זו היא קדושתו, (סא) וזו היא מנוחתו, (מב) ובשביל השבת ניצול אדם מדינה של גיהנם, (מג) כיון שראה אדם כחה של שבת] בא אדם לומר לשבת (מד) הימנון אמר לו השבת לי אתה אומר הימנון, אני ואתה נאמר הימנון להקב"ה, (מה) הוי טוב להודות לה': [ד] דבר אחר [מזמור שיר ליום השבת]. (מו) אמר ר' לוי בשם ר' זימרא ליום השבת ליום שלא שימשה עמו אפילה, אתה מוצא בכל יום כתיב ויהי ערב ויהי בוקר, ובשבת אין כתיב ערב, (מז) אמר ר' לוי בשם ר' נזירא שלשים ושש שעות היה יום השבת, ערב שבת, והלילה שהיה, ושבת עצמה, וכיון שראה אדם מוצאי שבת עם דמדומי חמה התחיל החשך ממשמש ובא, התחיל אדם מופח על פניו, ואמר אוי לי שמא זה שאמר הקב"ה הוא ישופך ראש (בראשית ג טו), הוא מביאו עכשיו, שנאמר ואומר אך חשך ישופני [ולילה אור בעדני] (תהלים קלט יא) מה עשה

הערות ותקונים

(אורטסייל): (לח) ופינו משם. בכ"ו ב' ד' ה' ז' נמלא אחר זה הוספה: „ונטל דימוס התחיל לקלם לשבת ואמר מזמור שיר ליום השבת, אמרה לו שבת אני ואתה נקלם להקב"ה, שנאמר טוב להודות לה' וגו'": וזה לא נמלא בכ"ו א' ג' ו' ח', לכן לא נמלא נדפס, ובכל כ"ו נס בכ"ו ג' ח' ונדפס נמלא הוספה אחרת אחר ופינו משם נמלא גם והיו מלאכי השרת כו' עד כחה של שבת והוספתו בפנים, והרא"פ מחק זה מן הנדפס ורשם „אינו בכתובים". והנה גם הוספה היתה לקוח מן פדר"א ריש פי"ט: (לח) כבהמה נדמה אין כתיב. הוספתו כמו שהוא בפדר"א, והכוונה כי בתחלה כתיב אדם לשון יחיד ואח"כ נדמו לשון רבים, ודורש שכלל בהטאו גם הוא: (מ) בא יום השבת נעשה לו סניגור. פדר"א שם, והילקוט תהלים רמז תתמ"ג ד"ה מזמור שיר ליום השבת אחר שהביא מאמר מצ"ר והוא פכ"ב המזמור הזה אדם הראשון אמרו כו', הביא אה"כ ר"ם אומר המזמור הזה אדם הראשון אמרו לפי שבא יום השבת ונעשה סניגור כו', והוא מפדר"א פי"ט, וחסר הליון, ובמקום ר"ם אומר ז"ל ר' ישמעאל אומר כמו שהוא בפדר"א שם, ובעל הילקוט הביא המאמרים שלא כסדר כדרכו תמיד: (מא) וזו היא מנוחתו. בפדר"א שם וזו היא זכתי, שנאמר ויברך אלהים את יום השביעי ויקדם אותו: (מב) ובשביל השבת. בפדר"א שם ובזכות יום השבת: (מג) כיון שראה אדם כחה של שבת. פה לא הביא הסיוס מפדר"א, ושם סיים „אמר לא לחנם ברך הקב"ה את השבת וקדם אותו התחיל משורר ומזמר ליום השבת, שנאמר מזמור שיר ליום השבת, ולפינו הסיוס בסגנון אחר בא אדם לומר לשבת הימנון כו', והילקוט שם ערב ב' גירסאות יחד: (מד) הימנון. בארתי לעיל במזמור א' את ו' הערה ז': (מה) הוי טוב להודות לה'. אחר זה נמלא בכ"ו ב' ד' ה' ז' הוספה: „א"ר יהודה בן פדיה מו יגלה עפר מעיניך אדם הראשון טאחה לא יכולת לעמוד בגסיוןך שעה אחת והלא בניך משמריין כל המצוות, ממתינין לערלה שלש שנים שרואה פירות יפות, וכן שוחט לו בהמה יפה ושמונה וטובה ובודק בריאה ונמלאת סרפה מונע ידו ואינו אוכל ממנה", וזה הוסיף מן תנחומא שמיני אות י"ג ע"ם בהערה פ"ו ובהערה פ"ט: (מו) א"ר לוי בש"ר זימרא. כ"ה נס בכ"ו ו', ובכ"ו האחרים ונדפס א"ר לוי לבד, והרא"פ הביא הגי' ר' לוי בשם ר' נזירא כמו שהובא בילקוט רמז תתמ"ג, וכמו שהוא במא"ז שלאחריו: (מז) א"ר לוי בש"ר זימרא שלשים ושש שעות. נשנה בירושלמי ברביית פ"ח ה"ו (דף י"ב ע"ב), ושם איתא רבי לוי בשם ר' זימרא ז"ל בשם ר' זימרא, וכן נשנה בב"ר פי"א אות ב' ושם הגי' ר' לוי בשם ר' זעירא, וז"ל ג"כ בשם ר' זימרא ומובא לנכון בב"ר פי"ב אות ו' ובב"ר סוף פפ"ב, וכן נשנה המאמר בפסיקתא רבתי פכ"ג ושם נאמר לנכון ר' לוי בשם ר' זימרא ובכל המקומות הלשון משונה קצת מהגי' שלפנינו, ואביא כאן המאמר כמו שהוא בירושלמי ב"ר ורבתי, ר' לוי בשם ר' זימרא אמר שלשים ושש שעות שמה אותה האורה [בירושלמי שנבראת ביום הראשון], שנים עשר של ערב שבת, שנים עשר של לילי שבת, ושנים עשר של שבת. [בב"ר פי"ב ופס"ב וברבתי נוסף: וכיון שחטף אדם הראשון בקש הקב"ה לגוזה וחלק כבוד לשבת ומ"ס ויברך אלהים את יום השביעי ויקדם אותו (בראשית ב' ג') במה זכרו באורה, כיון ששקפה החמה בלילי שבת המתונה אותה אורה משמשת, התחילו הכל מקלסים להקב"ה כה"ד תחת כל השמים ישרו (איוב ז"ו ג'), מפני מה ואורו על כנפות הארץ (שם), ובירושלמי הגי' והיה אדם הראשון מביט בו מסוף העולם ועד סופו כיון שלא פסקה האורה התחיל כל העולם כלו משורר שנאמר תחת כל השמים ישרו למי שאורו על כנפות הארץ], כיון ששקפה החמה במולאי שבת התחיל

הקב"ה, זימן לו (מת) שתי אבנים, אחת של אופל ואחת של צלמות, שנאמר קץ שם לחשך ולכל תכלית הוא חוקר אבן אופל וצלמות (זימן כח ג), ונמל אדם הראשון שתי האבנים והקישן זו לזו, ויצא מהן אש, והבדיל עליו בורא מאורי האש, לפיכך אנו מבדילין על האור במוצאי שבת אמר ר' הונא בשם ר' אבהו בשם ר' יוחנן (מש) אף ביום הכפורים מבדילין ששבת האש באותו היום:

[ה] דבר אחר [מזמור שיר ליום השבת]. ליום ששבתו המזיקין מן העולם, ליום שישבו עמו בשלום, שנאמר וישב עמי בנוה שלום ובמשכנות מבטחים [ובמנוחות שאננות] (ישעיה לג יח): דבר אחר ליום ששבת מן המלחמות:

[ו] (ג) [גורש] אדם ויצא מנו, (נא) וישב לו בהר המוריה, (גב) ששערי גן עדן סמוכין להר המוריה, משם לקחו ולשם החזירו במקום שגלגה, שנאמר ויקח ה' אלהים את האדם (בראשית ג טו), מאיזה מקום לקחו, (גג) ממקום בית המקדש, וישב חוץ לגן עדן בהר המוריה, שנאמר לעבוד את האדמה אשר לוקח משם (שם ג כג), רבי יהודה אומר הקב"ה שמר את (השבת) [שבת ראשון] בעליונים, ואדם שמר אותו תהלה, והיה יום השבת משמרו מכל רע (גד) ומכל טרעפי לב, שנאמר ברב שרעפי בקרבי תנחומיך ישעשעו נפשי (תהלים נד יט). ד' יהושע בן קרח אומר מן האילן שנחבאו תחתיו לקחו עלים ותפרו, שנאמר ויתפרו עלה תאנה (בראשית ג ז), (נה) ר' אליעזר אומר מן העור שהפשיט הנחש, עשה הקב"ה כתנות כבוד לו ולעזרו, (נו) שנאמר ויעש ה' אלהים לאדם ולאשתו כתנות עור וילבישם (שם טז כא):

הערות ותקונים

התחיל החשך ממשמש ובא [בירושלמי וברבתי משמש ובא] ונתחבר אדם הראשון אמר אי לי שמא נחש בא לנשכי, שמא אותו שכתוב בו הוא יסופך ראש (בראשית ג ט"ו) בא לנשכי, ואומר אך חשך יסופי (תהלים קל"ט י"א) [כ"ה ברבתי וכל' צב"ד] מה עשה לו הקב"ה אמר ר' לוי [צב"ד חכמים המלות אגור ר' לוי] זימן לו שני רעפים והקישן זה לזה וילתה האור, ה"ד וליה אור בעדני, וביך עליה בורא מאורי האש ואתיה כשמואל [צב"ד פ"ב אתיה כהיה דתני דבי ר' ישמעאל ז"ל אתיה כהיה דשמואל כמו שהוא במקומות האחרים צב"ד גם בירושלמי ורבתי וכן בצבלי פסחים ג"ג ע"ב אמר רב יהודה אמר שמואל כו'] דאמר שמואל מפני מה מברכין על האור במוצאי שבת, מפני שהיא תחלת ברייתה, רב הונא בשם רב אבהו בשם ר' יוחנן [צב"ד פ"א רב הונא בשם רב ורבי אבהו בשם ר' יוחנן ז"ל רב הונא בשם רבי אבהו בש"ר יוחנן כמו שהוא בירושלמי, וצב"ד פ"ב רב הונא בשם רבי אבהו בש"ר יוחנן וצב"ד פ"ב ר' הונא בשם ר' יוחנן ז"ל ר' הונא ור' אבהו בשם ר' יוחנן] אף מוצאי יו"ט מברכין עליו מפני ששבת האור כל אותו היום ע"כ. הבאתי כל המאמר להראות איך המסדר הביאו בקצת שמים, והנה כאשר לפנינו כ"ה גם צב"ד ו', אבל צב"ד האחרים ונגדפס בזה המאמר אחרי המלות שנאמר ואומר אך חשך יסופי וליה אור בעדני ובין מה עשה הקב"ה זימן לו שתי אבנים, נמלא שמה הוספה: והיה יושב ומרהר בלבו שמא יבא הנחש שהספה אותי בערב שבת ויסופי עקב, שחלה לו עמוד אש להאיר לו ולשמרו מכל דבר רע, ראה לעמוד האש ושמה בלבו, ואמר עכשיו אני יודע שהמקום עמו, וביך בורא מאורי האש, וכשהחזיק ידו מן האש אמר עכשיו אני יודע שגבדל יוס הקדש מן החול שאין לבער אש בשבת, ואמר ברוך המבדיל בין קדש לחול, ואחר סיום זה הגי' ויש אומרים שזימן לו הקב"ה שתי אבנים כו' אחר שהביא הוספה. הוסיף המלות, ויש אומרים" והיא הגי' כמו שלפנינו וההוספה היא מן פדר"א פ"ב המתחיל שם בין השמשות של שבת היה אדם יושב ומרהר בלבו כו': (מט) שתי אבנים אחת של אופל ואחת של צלמות. בירושלמי וצב"ד וברבתי שם גי' זימן לו שני רעפים. ומונח בערוך ערך רעף בשם הצ"ד: (מש) אף ביום הכפורים מבדילין. ירושלמי וצ"ד ורבתי שם, ועיין בצבלי פסחים ג"ד ע"א: (נ) גורש אדם. כל אות ו' עד סופו הוספתי פנו שהוא בכל כ"י ונגדפס גם בדפוס ראשון, וליה גם צב"ד ו', והרא"פ מחק וכתב אינו צב"ד, וזה דוסף מן פדר"א ריש פ"ב ומתחיל שם ויגרש את האדם גורש ויהא מנו עדן: (נא) וישב לו בהר המוריה. עיין הרד"ל שהביא גי' הילקוט והרמב"ן בתורת האדם סוף עשר הגמול וישב לו חוץ לג"ע בהר המוריה, וע"ש מה שהעיר בזה: (גב) ששערי ג"ע סמוכין להר המוריה. בפדר"א ששער ג"ע סמוך להר המוריה, עיין צביאור הרד"ל שם: (גג) ממקום בית המקדש. הרד"ל הביא דברי השו"ס וכתב כל"ל ממקום בית המקדש ולשם החזירו למקום שגלגה משם, שנאמר לעבוד את האדמה אשר לוקח משם: (גד) ומכל טרעפי לב. בפדר"א ומתנו מכל טרעפי לבו: (נה) ר"א מן העור, כן תרגם גם יב"ע (בראשית ג ז) והונא צריקאנמי כ"ט ג': (נו) שנאמר ויעש ה' אלהים לאדם ולאשתו כתנות עור וילבישם (שם טז כא):

[י] (נו) [מוב להודות לה'. אדם הראשון אמרו, (כדי שילמדו) [בי ילמדו] כל הדורות שכל מי שמודה על פשעים ועווב ניצול מדינה של גיהנם, שנאמר טוב להודות לה' ולומר לשמוך עליון: להגיד בבקר חסדך. לכל באי העולם הבא, (נח) שהן דומין לבוקר: ואמונתך בלילות. לכל באי העולם הזה שהוא דומה ללילה, יגידו ויאמרו אמונתו וחסדו של הקב"ה שעשה עמי, (נח) והצילני מדינה של גיהנם: עלי עשור ועלי נבל. (נח) כל עדות נאמנות לישראל בעשרה, (ס) הכנור שהיה דוד מנגן בו בעשרה [נימין], (סא) עדות [המת] בעשרה, (סב) עדות ברית (מלח) [מילה] בעשרה, (סג) עדות ברכת השם בעשרה,

הערות ותקונים

מלא צב"ז ד' ה' ו' הוספה שניה: "ר' אליעזר ור' אמי זה אומר טעה לו מנעל ואפיפורין על רגלו, זה אומר טעשה לו תכריכין וקבורה, הו"ד הכל היה מן העפר והכל שב אל העפר, ר' אליעזר אומר כל שבשמים, זרייתו של שמים, וכל שבארץ, זרייתו מן הארץ, שנאמר הללו את ה' מן השמים וגו', חוץ מאדם הראשון שזרייתו מן הארץ ורוחו מן השמים, שנאמר ויזר ה' אלהים את האדם עפר מן האדמה וגו', ר' מאיר אומר כל שבשמים ובארץ זרייתו מן הארץ, והגשם אעפ"י שירד מן השמים זרייתו מן הארץ, שנאמר ואל יעלה מן הארץ והשקה את כל פני האדמה", וזה הוסיף הסופר הראשון מן מדרש קה"ר פ"ג ס' כי מקרה בני האדם, ובס' הגי' ר' יואל ור' יודן כו', ור' לוי ור' אמי ע"ש, והסופר קטע הלשון, ועיין בר"פ פי"ז אות ו' הלשון בסגנון אחר וק"ל אפסודין גדל"ת, והמלה ויזר ויזר ופי' כסא שתחת רגלי המלכים, והמאמר השני ר' אליעזר אומר הוא בקה"ר שם בפ' הכל הולך אל מקום אחד, ויש למחוק לפיטו בהוספה המלות "הו"ד" ומה שהוצא בהוספה בשם ר' מאיר הוא שם בשם ר' חייא בר יוסף: (נז) עוד להודות לה' אדם הראשון אמרו. הוספתי בפנים כמו שהוא בכל כ"י ובנדפס, וליתא גם בכ"י ו', והרמב"ם כתב אינו בכתובים, וגם זה לקוח מפדר"א פי"ט: (נח) שהן דומין לבוקר. באדר"ג ספ"א מסיים שנאמר חדשים לזבחים רבה אמונתך, וכן השולם הזה דומה ללילה מסיים, שנאמר שומר מה מלילה שומר מה מליל: (נח) והצילני מדינה של גיהנם. באמנע המאמר אשר לקוח מפדר"א נוסף צב"ז ד' ה' ו' הוספה אשר אין ענינה כלל לכאן וכך היא: "ד"א מכאן תקנו חכמים אמת ואמונה בלילה, אמת ויציב שחרית, על החסד טעשה הקב"ה שהוציאנו ממזרים, וקרע לו את היס, ואמת [ואמונה] מדבר על שאלו מלפנים על [הבטחתו] ואמונתו גאלנו מיד מלכים ומיד יועצים עלינו רעה, ולשום נפשנו בחיים, ולהדריכנו על צמות אויבינו, כל אלה הבסיס התדירים תמיד, כל מי שלא אמר אמת ויציב שחרית ואמת ואמונה ערבית לא יאל". והנה אין ספק אלפי שהוסיף אחד על הכתוב להגיד בזוקר חסדך ואמונתך בלילות (פסוק ג'), ועל זה הביא המאמר מנמרה בצב"ז ברכות י"ב ע"א כל שלא אמר אמת ויציב שחרית ואמת ואמונה ערבית לא יאל ידי חובתו שנאמר להגיד בזוקר חסדך וגו', ואולי לקח רש"י [בברכות שם] זה מפ"י הגאונים או המוסיף שהוסיף לקח זה מרש"י: (נח) כל עדות נאמנות לישראל בעשרה. מובא בילקוט תהלים רמז תתמ"ג בשם פדר"א גורם נאמרת לישראל וכן הלך אחריו המפרש מהר"י כ"ץ בדפוס פראג ואמסטערדאם והגיה כן בפנים הספר, אבל בפדר"א שם נאמר לנכון נאמנות והוא ע"ה עדותך נאמנו מאד (תהלים נ"ג ה'): (ס) הכנור שהיה דוד מנגן בו בעשרה [נימין]. כן תקתי, ובכ"י חסר המלה "נימין", וכן בתרגום תהלים על פום כנורא דעשרתי נימין, ועיין תחומא בהעלותך סי' י"ב כמה נימין היו בכנור שהיו הלויים מנגיניו בו, שבע, וכ"ה במ"ר פס"ז ובתוספתא ערכין פ"ב ובגמרא ערכין י"ג ע"ב, ולעיל מזמור פ"א אות ג', ופסיקתא רבתי ריש פכ"א, ועשר נימין דרשוהו שם לעתיד לצוא ולא על כנור דדוד, והנה בילקוט תהלים שם השמיט המלות הכנור שהיה דוד מנגן בו בעשרה, כי באמת לא שייך לכאן דעות נאמנה. וגם בשו"ט בדפוס פראג ואמסטערדאם השמיט עפ"י הילקוט: (סא) עדות המת בעשרה. כן תקתי כמו שהוא בפדר"א וכן מובא בילקוט תהלים שם בשם פדר"א, והרד"ל שם הביא מנמרה מגילה כ"ג ע"ב איתא מעמד ומושב בעשרה, ולדעת הרד"ל רחוק הוא שיהיה הכוונה כאן על זה שאין ענין לקרותה עדות המת אלא נכון יותר דקבורות מת עזמה קאמר כמ"ש הרמב"ן בתורת האדם בשם רב נטרונאי גאון שאפי' למאן דלא קרי ותני זעין להחטק בקבורתו בעשרה ופי' הרמב"ן שם דטעמא דמסתבר הוא משום דאיכא קדיש ושורה וזכרת אבליים ומעמד ומושב דזבי עשרה: (סב) עדות ברית מילה בעשרה. כ"ה לנכון בפדר"א ובכל כ"י ובנדפס בטעות ברית מלח, ובילקוט עדות ברכת מילה, והרד"ל שם הביא בשם הגהות מנהגים והביאו בליקוטי מהר"ל ריש ה' מילה מנהג פשוט שמהדרין אחר עשרה לברית מילה משום דאיתא בפדר"א דאין שום עדות שנתן הקב"ה לישראל פחות מעשרה, וה"ל העידו העשרה על האב שהכניסו בנו בזרייתו של אברהם אבינו עכ"ל, והוצא בקצרה בפסקי ריקאנטי סי' תקנ"ג בשם הראב"ה ובשו"ד סי' רס"ה הביא בשם רב נחמן גאון דאם אפשר לעשותה בעשרה עבדין ואי לא אפשר עבדין בפתחות מעשרה, והעתק בש"ע יו"ד סי' רס"ה סי' ו', אבל לא הביאו מן מקורו בפדר"א: (סג) עדות ברכת

(סד) עדות חליצה בעשרה, (סה) [עדות ברכת נשואין בעשרה], שנאמר ויקח (בועז) עשרה אנשים (מז ד ג), אמר הקב"ה איני רוצה מישראל זמר בכינור, אלא הגיון פיהם, (סו) שנאמר עלי הגיון בכנור]:

[ח] כי שמחתני ה' בפעליך. (סז) אמר ר' יחזקיהו בשם ר' ירמיה מעשה בתלמיד אחד של ר' שמעון בן יוחאי (סח) דאזל להודנקי, (סט) (ואויל) [ואתא] מעין, כי אתא על גבי ר' שמעון בן יוחאי, והיו התלמידים רואין את הריוח שהריוח, והיו מצירין על עצמן, מה עשה ר' שמעון, נסב לתלמידיו (ע) ונפק עמהון להדא בקעתא, (עא) ואמר לבקעה בקעה התמלאי דינרי זהב ונתמלאה, אמר לתלמידיו כל אחד ואחד ישול חלקו, כל מה שאתם מבקשים, אלא הווי יודעין שכל מי שהוא נוטל, ממתן שכרן של עולם הבא הוא נוטל, כיון שראו כך התחילו אומרים כי שמחתני ה' בפעליך במעשי ידיך ארנן: (עב) מעשה בר' שמעון בן חלפתא דהות ערבית פיסחא ולא הוה ליה מנא דמזבין לביתיה כלום,

הערות ותקונים

ברכת השם בעשרה, היינו כל ברכה שיש בה קידוש ה' שריכס עשרה, עיין בהרד"ל סס: (סד) עדות חליצה בעשרה. הביאו בהגהת מיימוניות ה' יבוס וחליצה ריש פ"ד סי' ו' בשם הראב"ה, ומה שהביא שם פוק ואייתי לי כי עשרה טון למאמרם כתובות ז' ע"ב, ובסדר חליצה של הראב"ה הכתוב בתשובת מהר"ם מינץ סי' פ"א, וכתב שהוא לפרסום, עיין בהרד"ל סס: (סה) עדות ברכת נשואין בעשרה. הוספתי כמו שהוא בסדר"א וחסר בכל כ"י גם בילקוט בשם פדר"א וגם הרד"ל העיר כי חסר בשו"ע, ועיין כתובות ז' ע"ב מנין לברכת חתנים בעשרה שנאמר ויקח עשרה אנשים וגו' (רות ד' ב'), וע"ש בהוס' ד"ה שנאמר: (סו) שנאמר עלי הגיון בכנור. דורש עלי כמו ז"ל שחביב עלי הגיון כמו בכנור: (סז) א"ר יחזקיהו בש"ר ירמיה. מובא בילקוט תהלים רמז תתמ"ג וחסר הליון "מדרש" וגם שם הגי' בשם ר' ירמיה ובכ"י האחרים ובגדפס בטעות א"ר יחזקיהו ברבי ירמיה, ור' יחזקיהו הוא תלמיד של ר' ירמיה, עיין זבחים ע"ה ע"ב ר' הונא ור' חזקיה, תלמידיו דר' ירמיה: (סח) דאזל להודנקי. כ"ה בכל כ"י ובגדפס וז"ל להודנקי, והוא הודו (אינדיען) וכן בל"י Iudaea וזילקוט הביא שילא לסחורה, והמאמר נשנה בסגנון אחר קצת במדרש שמ"ר פנ"ב אות ג' מעשה בתלמיד אחד של רשב"י שילא חולה לארץ ובה עשיר והיו התלמידים רואין אותו ומתקנאין בו, והיו מבקשין הן לנאת לחולה לארץ, וידע ר"ש והויליאן לבקעה אחת של פני מדון והתפלל ואמר בקעה בקעה מלאי דינרי זהב, התחילה מושכת דינרי זהב לפניהן, אמר להם אם זהב אתם מבקשים הרי זהב טלו לכם אלא הווי יודעין כל מי שהוא נוטל עכשיו חלקו של עוה"ב הוא טעל שאין מתן שכר התורה אלא לעוה"ב הווי ותשחק ליום אחרון, ומובא בילקוט משלי רמז תתקס"ד צפ" עזו והדר לבושה ותשחק ליום אחרון כמו שהוא בשמ"ר וגרשם בלדו "מדרש" ובתהלים רמז תתמ"ג הביא כלשון שלפנינו בשו"ע, וה"ר יוסף אלנקווא בספרו מנורת זהב כולה הגדפס בסוף ספר ראשית חכמה בפרק המנוח שער שני (דפוס אמסטערדאם דף רפ"ז) הביא המעשה בשם מדרש השכם כמו שהוא בשמ"ר וכמו שהביא הילקוט במשלי, לכן אין ספק שהילקוט במשלי העתיק מן מדרש השכם, כי מדרש שמ"ר לא ראה וגם המסדר ממדרש שמ"ר לקח את זה משם: (סט) (ואויל) [ואתא] מלשון מענו את בעירכם (בראשית מ"ה י"ז) ר"ל ובה עמוס בממון, וזילקוט תהלים שילא לסחורה והרויח והעשיר, ובשמ"ר שם ובה עשיר: (ע) ונפק עמהון להדא בקעתא. במדרש שמ"ר שהצאתי לבקעה אחת של פני מדון וזילקוט משלי שם בטעות של פני העיר ובמדרש השכם נשמע זה, וז"ל פני מדון עיין מ"ש בפסיקתא ויהי בשלח הערה רמ"ד ושם נקב"ר רשב"י וזנו: (עא) ואמר לבקעה בקעה התמלאי דינרי זהב. בירושלמי ברכות פ"ט ה"ג (דף י"ג ע"ד) וב"ר פנ"ה אות ב' ופסיקתא ויהי בשלח (פ"ז ע"ב) רבי חזקיה בשם רבי ירמיה בן הוה רבי שמעון בן יוחאי אמר בקעה בקעה התמלאי דינרי והיתה מתמלאה, והעירותי בפסיקתא שם הערה קל"ט דברי תורה עניים במקום אחד ועשירים במקום אחר, והוא עפ"י הספור בשו"ע שלפנינו: (עב) מעשה בר' שמעון בן חלפתא. כל המעשה עד התחילו אומרים כי שמחתני ה' בפעליך נמלא גם בכ"י ו' וכן הוסיף הרא"ש וגשמוט בכ"י האחרים ובגדפס, ומובא בילקוט תהלים שם רמז תתמ"ג כמו שהוא לפנינו, וזילקוט משלי שם מסופר באופן אחר כמו שהוא במדרש שמ"ר שם, וכמו שמובא בראשית חכמה בשם מדרש השכם, וכך מסופר שם: מעשה בר"ש בן חלפתא שבא ערב שנת ולא היה לו מאן להתפרנס, יאל לו חוץ מן העיר והתפלל לפני האלהים, וניתן לו אבן טובה מן השמים, נתנה לשולחתי ופרנס אותה שנת, אמרה אשתו מהיכן אלו, אמר לה ממה שפרנס הקב"ה, אמרה אם אין אתה אומר לי מהיכן הן איני סועמת כלום, התחיל מספר לה, אמר לה כך נתפללתי לפני האלהים וניתן לי מן השמים, אמרה לו איני סועמת כלום עד שתאמר לי שחזירה מולאי שנת

(עג) אפילו חד פטורי, אמרה ליה איתתיה אפילו חד פטורי לית לן לקיומי מצות דפיסחא, כיון דהיו מבשלות חברותיה והיא לא היה לה מה לבשל, נשלה קדירה ונתנה לרובה מים, והדליקה האש תחתיה, שהיתה מתביישת שלא היה לה כה לבשל, כיון שראה ר' שמעון בן חלפתא בן, יצא חוץ למדינה ונתפלל, ויצאת לו סמין (עד) פיסת יד והושיטה לו אבן אחת טובה, נשלה והלך והראה אותה, ואין כל באי עולם יכולין לכווין דמיה, מה עשה, נתן אותה (עה) עכוב ונפל עליה זהב אחד ופרטו, וקנה בשר ויין וירק, כל מה שהיה צריך לו לפרנס את היום, והעלה לביתו, אמר לאשתו הרי יש לנו מה נאכל, אמרה לו מהיכן נתפרנסת, שמא המרת את קונך, ולא רצה להניד לה, אמרה לו נשבעת אני שאיני עושה מהם כלום עד שתניד לי מאיכן באו, כיון שראה בן שהפריחה עליו, נילה לה את כל המעשה, ומה לקח עליה, אמרה לו קבלת עיך במה שמתוקן לך לעתיד לבא, ושלחנך יהיה פגום מחבירך, אלא לך והתפלל והחזיר את החפץ למי שנתנה לך, במוצאי החג הלך להחזיר מה שלקח, ופרע מה שנמל על האבן, ונשלה ויצא חוץ למדינה, ונתפלל עליה, ויצאה כמין פיסת יד ונשלה מידו, ואמרו הגם השני גדול מן הראשון, שמע רבינו ואמר יכול הייתי להתפלל שינתן לי, ולא הייתי יכול להתפלל על מה שנתן לי שתחזור למקומה, וראה צדקתו של ר' שמעון, כשם שנתפלל ליתן לו, כך נתפלל לימלה ממנו, וידעו מהו מתן שכרן, התחילו אומרים כי שמחתני ה' בפעליך:

[פ] (עו) ואתה מרום לעולם ה'. (עז) אמר ר' ברכיה לעולם ירך מן עיליתא, אמר ר' יהודה בן פלייא בין ה' נתן בין ה' לקח יהי שם ה' מבורך (איוג א כא), כשנברא בית המקדש בשירין ובזמרין, שנאמר מזמור שיר הנוכת הבית (פסלים ל ב), וכשנחרב בשירין ובזמרין, שנאמר מזמור לאסף אלהים באו גוים בנחלתך (שם עז א), הוי ואתה מרום לעולם ה': ותרם כראם קרני. (עה) [אמר ר' הונא בשם ר' אידי בשעה שהיה] רועה דוד בצאן מצא את הראם ישן, ועלה עליו ורכב על קרניו, ונעשה לו נס וירד ממנו, ונדר לבנות בית המקדש גבוה מאה אמה כנבהו של ראם, שנאמר ויבן כמו רמים מקדשו (פסלים עח ט), אל תקרי רמים אלא ראמים, שכן נאמר ותרם כראם קרני: בלותי בשמן רענן. (עט) ר' יוסי בן נהוראי ור' יהושע בן לוי, חד אמר מנינו של שאול נמשח אבל הוא לא נמשח, וחד אמר לא הוא ולא מנינו, שנאמר מנן שאול בלי משיח בשמן (ש"כ א כא), ונתבלה בשמן, הוי בלותי בשמן רענן: ותבט עיני בשורי. באלו דמסתכלין בי בעין רעה, שנאמר לא תשורני עין רואי (איוג ז ט):

[י] (פ) [כי שמחתני ה' בפעליך במעשי ירך ארנן. אמר אדם שמחני הקב"ה והכניסני בגן עדן, (פא) והראני מקום שכינת הצדיקים בגן עדן, (פב) והראני ארבע מלכות מושלין ואובדין, והראני [דוד] בן ישי מושל לעתיד

הערות ותקונים

שבת, אמר לה למה, אמרה לו אתה רואה סיבא שולחך חסר וסולקן חסרך מלא כו': (עג) הפילו חד פטורי. מנה ומנות תרגם פסיר פסירא ובילקוט תהלים בטעיה חד פרוסה: (עד) פיסת יד. מלשון פס ידא (דניאל ה' ה') ותרגום ככף איש (מ"א י"ח כ"ד) כפיסת ידא: (עה) עבוס. פי' במשכון, מן לעבוס עבוסו: (עו) ואתה מרום לעולם ה' א"ר ברכיה. כל אות ט' עד לא תשורני עין רואי מלא גס בכ"י ו', וכן הוסיף הר"פ, וליתא בכ"י האחרים ובגדפס: (עז) א"ר ברכיה לעולם ירך מי עיליתא. עיין ירושלמי ברכות פ"ט ה"ז (י"ד ע"ג) ובמדרש וי"ר פכ"ד אות ז' ר' ברכיה בשם ר' לון יעל סס ואתה מרום לעולם ה', לעולם ירך על העליונה: (עה) א"ר הונא בש"ר אידי. כנסה לעיל מזמור כ"ב אות כ"ח ומזמור ל"א אות א': (עט) ר' יוסי בן נהוראי וריב"ל כו'. בילקוט תהלים רמז תתמ"ד הביא בשם אגדת שמואל ר' יהודה בר גוריון ור' יהושע דסכנין בשם ר' לוי גס בגי' סס חד אמר שאול נמשח ומנינו לא נמשח וכו' ע"ש: (פ) כי שמחתני ה' בפעליך אמר אדם וכו'. כל אות י' עד הסיום וסוברים לפני הקב"ה הוספתי כמו שהוא בכל כתבי יד (חוץ מכ"י שלפנינו כ"י א' וכ"י ו') ובגדפס, וברא"פ מחק וכתב אינו בכחובים, וזה לקוח כולו מן פדר"א פ"ט ומובא בילקוט רמז תתמ"ז בשם פדר"א: (פא) ובראני מקום שכינת הצדיקים בג' ע. זה ליתא בפדר"א ובילקוט: (פב) ובראני ארבע מלכות

לבוא, (פג) ולקחתי משנותי שבועים שנה והוספתי על ימיו, שנאמר ימים על ימי מלך תוסיף שנותיו כמו דור ודור (תהלים סא ז), ונתתי לאל רגן ושבה וזמר במעשיך, שנאמר במעשי ידיך ארגן: מה גדלו מעשיך ה'. התחיל אומר ומהלל לשם הגדול, ואומר מה גדלו מעשיך ה', אבל לעומק מחשבותיך תחום רבה [למאד מאד, שנאמר מאד עמקו מחשבותיך]: איש בער לא ידע. אדם שהוא בער מישראל [ולא למד בינה], חכמי ישראל ילמדוהו בינה, שנאמר בינו בווערים בעם (תהלים נד ח): בפרוח רשעים כמו עשב. בזמן שאתה רואה רשעים שרבו כמו עשב [לכסות את פני הארץ, והציצו כל הרשעים, שהם ומעשיהם און, צפה לימות המשיח], ולא אמר הללויה עד שראה שהן עתידין להשמד, שנאמר להשמדם עדי עד (פסוק ח), וכן הוא אומר יתמו חפזאים מן הארץ (תהלים קד לה), [ואז הקב"ה מלך מרום בעליונים ובתחתונים, שנאמר ואתה מרום לעולם ה']: כי הנה אויביך ה'. אמרו ישראל לפני הקב"ה רבון כל העולמים נתנו אויביך עלינו עול קשה על צוארינו, אבל אנו יודעין שהן עתידין לאבדון, שנאמר כי הנה אויביך יאבדו, וכל עובדי עבודה זרה יתפרדו כמוץ לפני רוח, שנאמר יתפרדו כל פועלי און: (פד) ותרום כראם קרני. מה ראם קרנותיו גבוהות [מכל בהמה], (פה) והוא מננה לארבע רוחות העולם, (פו) כך בן דוד מננה לארבע רוחות העולם, [וקרנותיו גבוהות מכל בני אדם], ועליו אמר משה בכור שורו הדר לו וקרני ראם קרניו וגו' והם רכבות אפרים והם אלפי מנשה (דברים לג יז), ועליו יתיצבו מלכים להורגו, שנאמר יתיצבו מלכי ארץ (תהלים נ ג), וישראל שבארץ בצרה גדולה, אבל בצרתם הם כזית רענן, שנאמר בלותי בשמן רענן: ותבט עיני בשורי. ישראל רואין במפלתן, שנאמר ותבט עיני בשורי: צדיק כתמר יפרח. מה התמרה הזאת נאה במראה וכל פירותיה מתוקין וטובים, כך בן דוד נאה במראהו וכל מעשיו מתוקין וטובים לפני הקב"ה: [יא] (פו) צדיק כתמר יפרח. אמר ר' יצחק בר אדא מה התמרה צילה רחוק ממנה, כך צדיקים שברן רחוק מהן, עד לעולם הבא, (פח) שנאמר והיה עקב תשמעון (דברים ז יג), וכתוב שומר הברית וגו' ולשומרי מצותיו לאלף דור (שם טז טז): דבר אחר מה התמרה הזאת יש בה לולבין להלל, (וקורות) [וחריות] לסוכה, (פט) ואפילו הסיב שלה הולך לחיזוק, ועצה להדליק, כך ישראל אינם חסרים צדיקים ישרים בני תורה, ואפילו העמי הארצות שבהן גומלי חסדים: דבר אחר מה התמרה הזאת אינה עושה פחות (צ) משלשת (אנכוכין) [אנכוכין], כך ישראל אינן חסרין משלשה צדיקים, כאברהם יצחק

הערות ותקונים

מלכות מושלן ואוודין. כ"ה בפדר"א דפוס פראג, ובפדר"א עם פי' הרד"ל והראני ארבע מלכות אלו צבל מדי מוקדין וארס, והיא הוספה מאוחרת וליתא גם צילקוט: (פג) ולקחתי משנותי שבועים שנה. עיין צביאור הרד"ל, כי לזה דמוז צב"ר פי"ט אות ה' שאמרו והוא חי תק"ל שנים ומינה לבניו ע' שנים, וה"ד ימי שנותיו צב"ר שבועים שנה (תהלים ז' י'), ופי' לבניו לדוד המלך: (פד) ותרום כראם קרני מוכ ראם קרנותיו. מובא צילקוט עם צב"ר פ"א: (פה) והוא מננה לארבע רוחות העולם. בפדר"א והוא מננה לימינו ולשמאלו וכ"ל גם לפניו, וכן מובא לנכון צילקוט עם צב"ר פ"א: (פו) כך בן דוד מננה. בפדר"א עם כך מנחם בן עמיאל בן יוסף, וכך מובא גם צילקוט ועיין צביאור הרד"ל שזה קאי על משיח בן יוסף: (פו) לדיק כתמר יפרח א"ר יצחק בר אדא. אחר שנתוסף צב"ר האחרים ובגדפס מאמר גדול מפדר"א, מתחיל גם עם המאמר הזה כמו שהוא לפנינו, ושנה גם בתנחומא במדבר אות י"ז, ובמדרש צב"ר ריש פ"ג צ"י עם האומר, ועיין תענית דף כ"ה סע"א, צ"ר פמ"א ובתנחומא עם צב"ר ק"מ: (פח) שנאמר והיה עקב תשמעון וכתוב שומר הברית. זה הכתוב שומר הברית הוא מוקדם לכן הכון וכתוב ושמר ה' לך את הברית וגו' והוא צפסוק והיה עקב, וכן מובא לנכון צילקוט תהלים שם, ובתנחומא ובמדרש צב"ר חסר הסיום מהכתוב: (פט) ואפילו הסיב שלה הולך לחיזוק. כן מובא גם במדרש צב"ר ולקוח משו"ס שלפניו ופי' סיב הגדל סביב האילן, והכוונה לחיזוק כי עושה מהסיב חבליים, כמו שמובא במדרש צב"ר עם צב"ר שנתוסף לפנינו לולבין להילול חריות לסיכך סיבים לחבליים, והוא לקוח מן צ"ר פמ"א אות א': (צ) משלשת אנכוכין. כ"ה גם צב"ר ו', וצ"ר האחרים ובגדפס אוכוכין, וצילקוט תהלים אנכוכין, ותקנתו אנכוכין כמו שהובא לנכון במדרש צב"ר עם, ופי' אנכוכין

ויעקב, כחנניה טישאל ועזריה: דבר אחר מה התמרה הזו (צא) עושה תמרים רטובים (וקלוסין) [נקלוסין], (צב) ועושה סילון, (צג) כך תלמידי חכמים, אמר ר' ברכיה הוי זהיר בנהלתן שלא תכזה, שכל מי שאינו נזהר מן ישראל לוקה, שנאמר וינגע ה' את פרעה ננעים גדולים (בראשית י"ז), (צד) כך ישראל יש בהם בעלי משנה תלמוד ואגדה, [ויש בהם עמי הארץ, ויש בהם בורים]: (צה) דבר אחר מה התמרה הזו לבה מכוון למעלה, כך ישראל לבם מכוון לאביהם שבשמים: דבר אחר מה התמרה הזו יש לה תאוה, (צו) כך ישראל תאוון להקב"ה: (צז) אמרו רבותינו מעשה בתמרה אחת (צח) שהיתה (באמיתו) [עומדת בחמתן], (צט) והיו מרכיבין אותה ולא היתה עושה פירות, אמר להם (ק) דקלי אחד (קא) תמרה היא רואה מיריחו ומתאוה לה, הלכו והביאו לה ממנה, מיד עשתה פירות, כך ישראל כל תאוותן וצפויין להקב"ה. אי מה תמרה הזו אינן עושין ממנה [כלים], אף ישראל כך, תלמוד לומר כארו בלבנן ישגה. אמר ר' תנחומא שאלתי אותה לרב הונא ואמר לי ראינוה בבבל, והיו עושין ממנה כלים ושלהנות (קב) ומנורות. אי מה ארו אינו עושה פירות אף ישראל כן, תלמוד לומר צדיק כתמר יפריח, מה התמר עושה פירות, (קג) כך ישראל עושין פירות. (קד) אי מה תמרה זו אין גועה מחליף, [אף ישראל כן, תלמוד לומר ארו, מה ארו גועו מחליף], כך ישראל גועו מחליף, [ומה הארו שבלבנן שרשיו מרובין למטה בארץ, ואפילו כל

הערות ותקונים

אנכנין מלשון אנביה שניא, פי' פריו, או הנכון ש"ל אלכנין כמו שתרצה במדרש חזית פי' אמרתי אעלה בתמר הלא תמרתה לא פחיתא ללא עבדא מן ג' אלכנין, אבון חסדא אמר באתרין לוחין לאלכנייא סבסייא, ועיין מה שהעיר בצדק הרב הגדול מהרח"ד ר' קאהוט בערוך השלם ערך אלכניא. ועיין בתנחומא במדרש הערה קמ"ו: (צא) עושה תמרים רטובים וקלוסין. ובכ"י האחרים מקלוסין, וז"ל נקלוסין, וכן במדרש צמ"ר שם רטובים נקלוסין ופי' בל"ר מין תמרים חשובים ונקרא על שם איש הכס שהיה צימי הורדוס שמו נקלוס ממשק אשר הוא היה שולח מסוריא לרומי התמרים לאגוסטוס קיסר כן הביא המוספי. ובמדרש צמ"ר שם הוסיף עוד המלה "נובלת" והרכיב מאמר התנחומא ומאמר השו"ס, עיין בתנחומא הערה ק"מ, ופי' טבלות מבוחר בגמרא צרכות מ' ע"ב חד אמר נושלא כומרא, וחד אמר תמרא דזיקא. פי' א' תמרים שאינם מתבשלים לעולם, וב' תמרים שנופלים ע"י הרוח: (צב) ועושה סילון. פי' קליס, מלשון סילון ממאיר: (צג) כך תלמידי חכמים עד כך ישראל מיותר: (צד) כך ישראל. בתנחומא ובמ"ר שם כך הם ישראל יש בהם בני תורה ויש בהם עמי הארץ ויש בהם צורים: (צה) ל"ה אש התמרה לבה מכוון למעלה כך ישראל. במדרש צמ"ר הוסיף שנאמר עיני תמיד אל ה' כי הוא יוציא מרשת רגלי (תהלים כ"ה ט"ו): (צו) כך ישראל תאוון להקב"ה. במדרש צמ"ר כך לדיקים יש להם תאוה, מה תאוהם הקב"ה, שנאמר נפשי אופתיך בלילה אף רוחי בקרבי אשחרך, כי כאשר משפטך לארץ נדק למדו וישבי חבל (ישעיה כ"ו ט'): (צז) אמרו רבותינו. צב"ר פמ"א אות א', ובמדרש צמ"ר שם מובא זה בשם ר' תנחומא: (צח) שהיתה באמיתו. תקתי שהיתה עומדת בחמתן כמו שהוא צב"ר ובמ"ר וצילקוט תהלים רמז תתמ"ה שם צ"ר, וז"ל קרובה לסצריה. ובגמרא מגילה ב' סע"ב שערף דמיל כמה היו כמתמתן לסצריא, ושם ו' רע"א חמת זו סצריה, וכן היתה קרובה לעיר גדר. ועיין בספר היקר של המוקר נייבויער על מקומות בדרו"ל דף רע"ד מה שכתב על תכונת מקום זה: (צט) והיו מרכיבין אותה ולא היתה עושה פירות. במדרש צמ"ר שם בגי' ולא היתה עושה פירות, והיו מרכיבין אותה ולא עשתה פירות, והמלת "ולא היתה עושה פירות" לקוח מן צ"ר, והסוס והיו מרכיבין ליתא צב"ר רק לפנינו בשו"ס: (ק) דקלי. פי' אומן בקי בהרכבת דקלים: (קא) תמרה היא רואה מיריחו ומתאוה לה. ובצ"ר תמרה זו לופה מיריחו כיון שהרכיבו אותה עשתה פירות, פירש"י צב"ר שם תמר לופה מיריחו והיא מתאוה להרכיב אותה ממנו, ובשחר טוב מפורש מעשה בתמרה אחת שהיתה עומדת בחמתן והיו מרכיבין ולא היתה עושה פירות אמר לכן דקלי אחד תמר היא רואה מיריחו ומתאוה לו והביאו לה ומיד עשתה פירות ע"כ, וכוון למאמר שלפנינו. ויריחו נקראת עיר התמרים, ובכ"י האחרים ובגמרא תמרה היא רואה ומתאוה, כהוונה ומתאוה ריחה, אבל בגי' שלפנינו רואה מיריחו היא יותר מיושרת: (קב) ומנורות. כ"ה בכל כ"י, אבל בדפוס פראג המ"ס נמחקת ובעבור זה הדפיס בדפוס אמסט' וכנורות, והרד"ל הביא בגי' משו"ס דפוס אמסט' אשר היה לפניו: (קג) כך ישראל עושין פירות. במדרש צמ"ר שם כך הדיקים עושים פירות, שנאמר אמרו לדיק כי טוב כי פרי משלליהם יאכלו (ישעיה ג' י'): (קד) אי מה תמרה אין גועה מחליף. עיין צב"ב דף פ' ע"ב: (קה) ומה הארו שבלבנן. הוספתי כמו שהא

הרוחות שבעולם באות ונושבות בו אין מוזוות אותו ממקומו, כך ישראל שתולים בבית ה', ועתיד הקב"ה לקבץ אותם מארבע כנפות הארץ, (קו) וכנן שהוא נסוע מערונה לערונה, כך ישראל, וכך עתיד הקב"ה ליטע אותם מארץ טמאה אל ארץ טהורה, שנאמר שתולים בבית ה', וכעשב הזה יפריחו ויצמחו בבית המקדש, שנאמר בחצרות אלהינו יפריחו: עוד ינובון בשיבה. מה השיבה הזאת הדר וכבוד לזקנים, כך הם הדר וכבוד לפני הקב"ה: דשנים ורעננים יהיו. גבורי כח במעשיהם המובים: להגיד כי ישר ה'. כל אלו למה להגיד שמו של הקב"ה שהוא צדיק וישר ואין עול, שנאמר צורי ולא עולתה בו: (קז) דבר אחר מה התמרה חזו והארו גדולים מכל האילנות, כך ישראל, שנאמר כי גדול מרדכי (אסמי ט ז), (קח) וביצחק כתיב וילך הלוך וגדל עד כי גדל מאד (כנאשית טו יג). אי מה התמרה והארו אם נעקרו אין נחלפין, כך ישראל, תלמוד לומר שתולים בבית ה':

[יב] [קט] [שתולים בבית ה'. אמר ר' חנן בן פזי] אלו התינוקות שהם בבית הספר: בהצרות (בית) אלהינו יפריחו. (קי) אלו השירות, (קיא) ר' חנניה ור' נחמיה ור' פינחס אמרו (קיב) כתיב מכן חודש ומעלה תפקדם (כמדנר ג טו), וכי מכן חודש משמר, אלא כיון שהוא עתיד לשמור כאילו שמר. אמר ר' שמואל בר יצחק, בן לוי עד שהוא במעי אמו נכתב באיסטראמיא שר מעלה, שנאמר וישפט שמואל את ישראל כל ימי חייו (ש"א ז טו), וכי כל ימי חייו שפט את ישראל, והלא לא שפט אלא שלש עשרה שנה, הדא אמרת בן לוי עד שהוא במעי אמו נכתב (קיג) באיסטראמיא של מעלה: [יג] עוד ינובון בשיבה. (קיד) זה אברהם, ותלד לו את זמרן ואת יקשן (כנאשית טז ג), [רמז] בר יחזקאל ורבנן, חד אמר זמרן שהיו מזמרין בהם, יקשן

הערות והקוננים

שהוא ככל כ"ו ונגדפס וחסר גס ככ"ו ו', וזה הוא לקוח מן פס"א פ"ט: (קו) וכנן שהוא נסוע מערונה לערונה. כפס"א שס כנון הגן הזה שנסע מערונה לערונה וכנ"ל גם לפניו: (קז) ד"א מה התמרה. אחר שנספ המאמר מפס"א מתחיל גם המאמר הזה ככ"ו האחרים ונגדפס: (קח) וביצחק כתיב וילך הלוך וגדל. כמדנר כמ"ר שס מוצא הכתוב וילך דוד הלוך וגדול (ש"ב ה' י) וככ"ו האחרים ונגדפס כתיב וילך הלוך וגדל והוא הכתוב כנאשית כ"ו י"ג: (קט) שתולים בבית ה' א"ר חנן בן פזי. כ"ה ככל כ"ו וגם כנדפס, וכן כמדנר כמ"ר, ומוצא בילקוט תהלים רמז תתמ"ה כמאמר ד"א שתולים בבית ה' אלו התינוקות וחסר הליון "מדרש" ועל המאמר שלפניו שתולים בבית ה' זה נח, נרסס כ"ר, הוא כפכ"ו ומאמר השני ד"א שתולים בבית ה' זה אברהם, הוא ככ"ר פס"א, ומאמר השלישי ד"א שתולים אלו התינוקות הוא מש"ס שלפניו: (קי) אלו השירות. כ"ה ככל כ"ו, אבל בילקוט שס גורס אלו העורות, וכן תיקן הרד"ל כמדנר עפ"י הש"ס, אולם כן הוא רק כנסתה המדרש אמסטרדאם שהביא כן המפרש בפנים הספר עפ"י הילקוט וגם הכנסתה שלפניו נכונה: (קיא) ר' חנניה ור' נחמיה ור' פנחס. ככ"ו האחרים ונגדפס ר' נחמיה ור' פנחס, ובילקוט שס ר' חוניה ור' הונא ור' פנחס: (קיב) כתיב מכן חודש ומעלה תפקדם וכי מכן חודש משמר כו'. המאמר הזה נשנה כמדנר כמ"ר פ"ג אות ח' קצת כרחבה ומפורש יותר וכן איתא שס מכן חודש ומעלה תפקדם, למה מכן חודש ומעלה, וכי מכן חודש יכולים לשמור אהל מועד, הרי הוא עמנו מבקש למי שישמרנו, ולמה הוא מונה מכן חודש, א"ר הונא הכהן בשם ר' שמואל בר זעירא כשזיל לכפול להם שכר, למה שאתה מוצא שאין קריבים לשרת אלא מכן שלשים שנה ומעלה, ולמה הוא מונה אותן מכן חודש, אלא שיביו מקבלים שכר ובאים עד שהם מכן חודש, את מוצא כתוב כשמואל וישפט שמואל את ישראל כל ימי חייו (ש"א ז' ט"ז) וכי כל ימי חייו שפט שמואל את ישראל, והרי כל ימי חייו לא היו אלא נ"ב שנה, ואתה מוצא שתיים שהיה יונק, וארבעים שנה שהיה עלי קיים וזופט בהם, לא היה שמואל יכול לשפוט לפני רבו, וז' שנים שמלך שאל הרי מ"ב, כשתייר שס עוד י' שנים, הוי לא נשא נשואין של ישראל אלא י' שנים, וכתיב וישפט שמואל את ישראל כל ימי חייו, אלא אמר הקב"ה הריני מכתוב עליז כל ימי חייו, שיקבל שכר ימים שהיה בעולם, ואף ששט לוי אמר הקב"ה למשה שימנה אותן מכן חודש ומעלה, כדי שיביה יתחשב להם עד שהם מכן חודש הוי מכן חודש ומעלה תפקדם ע"כ. והנה כמדנר שס הביא כי שפט עשר שנים, וכנאן הביא ששפט שלש עשרה שנה, עיין תמורה ט"ו ע"א בתוס' ד"ה ושלשים ובזבחים קי"ח ע"ב וברש"י שס: (קיג) באיסטראמיא של מעלה. המלה יונת *στρατῖα* פ"י לנא וחילות, ומורגל כמדנרש"י. וכמדנר שס ובתחומא כמדנר אות י"ט למוד הוא הקב"ה למנות השבט הזה עד שהם כמעט אמן: (קיד) זה אברהם

שהיו בני אדם קשין, וחד אמר זמרן שהיו מזמרין לעבודה זרה, יקשן שהיו מקישין לעבודה זרה: (קמו) עוד ינובון בשיבה. ר' יהושע בן קרחה אמר העלה (קמו) ניבין בן מאה שנה, והוליד בן למאה שנה: (קיו) מעשה באחד שהיה עושה (קוח) דייתיקי ואמר לא יהא בני יורש מאומה משלי עד שיעשה שומה, (קיט) הלך ר' יוסי בר יהודה ורבי לשאול את המעשה הזה לר' יהושע בן קרחה (קכ) והוציאו מחוץ, וראה אותו מרגיע על ידיו ועל רגליו, (קכא) וגמה נתון לתוך פיהו, והוא נמשך אחר בנו, ובין שראו אותו הממינו עצמן, והכניסו אצלו, שאלו אותו המעשה התחיל ששחק ואמר להם חייכם זה המעשה ששאלתם עכשיו הגיעני, (קכב) אמר להם מכאן שאדם רואה בנים כאילו משתמה הוא:

[יד] להניד כי ישר ה' [צורו ולא עולתה בן]. (קכג) אמרו לו למשה מי גרם לך שלא ליכנס לארץ, אמר להם אני גרמתי, אמרו לו ולא הקב"ה עשה לך, אמר להם חס ושלום אפילו אם רואים שהקב"ה מצדיק את הרשע, ומרשיע את הצדיק, [הצור תמים פעלו כי כל דרכיו משפט] אל אמונה ואין עול (דברים לג ד). אמרו לו לאדם הראשון מי גרם לך מיתה, אמר להם אני גרמתי לי, אמרו לו ולא עשה לך הקב"ה, אמר להם חס ושלום, משל לחולה שהיה מושלך למטה, הלך הרופא וראה אותו, התחיל מצוה עליו, ואמר לו דבר פלוני אכול ודבר פלוני לא תאכל, שהוא רע לך ומסוכן למות, אכל וסיכן למות, אמרו לו שמא הרופא עשה לך, אמר להם (קכד) אני הוא שעשיתי לעצמי, שאילו שמעתי לו מה שצווני לא הייתי מת, כך אמרו לאדם הראשון, לא הקב"ה עשה לך שתמות, אמר להם לאו, אני הוא שעשיתי לעצמי, שנאמר מכל עין הגן אכול תאכל (נחמ"א כ טו), שהוא טוב לך, וסעף הדעת טוב ורע לא תאכל (שם טז י), שהוא סיכן לך למות, ועברתי על צויו ואכלתי, ואני הוא שעשיתי לעצמי, הוי כי ישר דבר ה'. אמר ר' יוחנן (קכה) הוא קולע אל יראיו, ויראיו קולעין לו, אתה אומר להניד כי ישר ה' [ולא

הערות ותקונים

אברהם. ב"ר פס"א אות ב', ובג"ר שם המאמר קטוע ומובא בילקוט תהלים רמז תתמ"ה, ד"א תהלים צבית ה' זה אברהם ששתלו סקב"ה בדרך ישראל, בחנרות אלהינו יפריחו זה ישמעאל, עוד ינובון בשיבה זה יחזק, דשנים ורשעים יהיו אלו בני קפורה ויוסף אברהם ויקח אשה ושמה קפורה ותלד לו את זמרן ואת יקשן, והמאמר רמז בר יחזק ורבנן שלפניו הוא מזהר כי אין לו שייכות כלל לדרכה זו, וגמלא שם בג"ר פס"א אות ה' ותלד לו את זמרן וגו', רמז בר יחזקאל אמר זמרן שהיו מזמרין בעולם, יקשן שהיו מתקשין בעולם, ורבנן אמרי זמרן שהיו מזמרין לע"ז, יקשן שהיו מקשין בתוף לע"ז. ורס"י שם על שהיו מתקשין בעולם כתב שהיו חוקים ובשומר טוב חפרש שהיו בני אדם קשים, וכוון למאמר שלפניו, והמאמר מב"ר שם אות ה' מובא בילקוט ד"ה רמז אלף ע"ד, ושם הגי' אמי בר יחזקאל, ובג"ר הגי' רמי בר יחזקאל וכן תקנתי בפנים: ובכ"י ג' וחס"כ נדפס כן בדפוס ראשון ואח"כ בכל הדפוסים נשמט שורה שלמה והגי' שם ותלד לו את זמרן שהיו מזמרין לע"ז, וגמלא לנכון בכ"י ב' ד' ה' ו' ז' ח': (קמו) עוד ינובון בשיבה ר' יהושע בן קרחה אמר. מובא בילקוט רמז תתמ"ו והסר האיון: (קמו) ניבין. הרג' פרי כל יעשן (הושע ט' ט"ו) ניב לא יעבדון, והוא מלשון מקרא ויניו נבזה אכלו (מלאכי א' י"ב) ר"ל פריו, ומה תנובת שדי (דברים ל"ב י"ג), ודרש זה על ינובון בשיבה, שהעלה ניבין: (קיו) מעשה באחד. מובא גם בכ"י ו', וכן הוסיף הרא"ש, והיה גם לפני בילקוט בשו"ס והביאה רמז תתמ"ו, וליחא בכ"י האחרים ובנדפס: (קוח) דייתיקי. פי' בל"ה הא"ה חסר טאה (טעמטאמענט): (קיט) הלך ר' יוסי בר יהודה ורבי. בילקוט ליתא למלת "ורבי": (קכ) והוציאו מחוץ. בילקוט והגיו מנחון ופ"ל ר"ל וראו אותו מנחון: (קכא) וגמה נתון לתוך פיו. בילקוט וגמ' ר"ל קנה, תרגם קנה וסוף (ישעיה י"ט ו') קני וגמא. ופי' גמא קנה לגמות מים, וגמרה המלה מלשון הגוי'א: (קכב) אמר להם מכאן כו'. בילקוט אמרו ליה מכאן כו': (קכג) אמרו לו למשה. מובא בילקוט תהלים רמז תתמ"ו בשם המדרש: (קכד) אני הוא שעשיתי לעצמי שאילו שמעתי מה שצווני לא הייתי מת, עד וסעף הדעת חסר בכ"י ג' ועס"י כ"י זה נשמט בדפוס ראשון ואח"כ בכל הדפוסים וגמלא לנכון גם בכ"י האחרים: (קכה) הוא קולע אל יראיו. מלשון קולע באבן אל השערה ולא יחטא (שופטים כ' ט"ו), ויותר נכון שז"ל הוא קולע וחס קולעים: זש"ה

עולתה בן], אף אני אומר שארית ישראל לא יעשו עולה ולא ידברו כזב ולא ימצא בפיהם לשון תרמית (פסוק ג יג):

מוזמור צג

[א] ה' מלך נאות לבש וגו'. (א) זהו שאמר הכתוב מי לא יראך מלך הגוים (יחזקאל י' א), אמר לו הקב"ה לירמיה, אתה קורא אותי מלך הגוים, ומלכיהון דישראל לית אנא, אמר לו לפי שאמרת לי נביא לגוים נתתיך (סס ח ט), אף אני קורא לך מלך הגוים, כי לך יאתה (יחזקאל י' ז), לך מלכותא יאה: ה' מלך נאות לבש. (ב) אמר ר' חנינא יש לך שהוא נאה ללבושו, ואין לבושו נאה לו, (ג) יש נאה לבושו, והוא אינו נאה ללבושו, אבל הקב"ה הוא נאה ללבושו, ולבושו נאה לו, ה' מלך נאות לבש: (ד) [שבעה לבושין לבש הקב"ה, אחד במלחמת הים, ה' מלך נאות לבש], זה מלבוש כנגד מלחמות הים, שנאמר אשירה להי כי נאה נאה (שמות טו ח), ואחד שלבש בסיני, שנאמר ה' עז לעמו יתן (תהלים נט ו), כנגד עוז שנתן לעמו בסיני, ואחד כנגד בבל, שנאמר וילבש בנדי נקם תלבושת (ישעיה נט י), וכן הוא אומר כי נקמת ה' היא נקמת היכלו (יחזקאל מא יא), ואחד כנגד מדי, [שנאמר וילבש צדקה כשרון (ישעיה נט יז), וכן הוא אומר ומרדכי יצא מלפני המלך (אסתר ח טו), ואחד כנגד יון], שנאמר ויעט כמעיל קנאה (ישעיה סט), כך היו בני השמונאים לבושים בנדים של קנאה, ואחד כנגד אדום, שנאמר מי זה בא מאדום חמוץ בגדים סבצרה זה הדור בלבושו (ישעיה סג ח), והשביעי לימות המשיח, שנאמר לבושה כתלג חור ושער ראשה כעמר (נקי) (נקא) (דמאל ג ט):

[ב] אף תכון תבל בל תמוט. (ה) אמר ר' אייבו (ו) למלך שסלך תחילה, עמד

הערות ותקונים

(א) זש"ה מי לא יראך. מוצא בילקוט ירמ' רמז רפ"ה בשם שו"ס ובכ"י ב' ד' ה' ז' נמצא פה הוספה ומחול זש"ה וראה כל נאה והשפילהו (איוז מ' י"א), כל מי שמחנאה הקב"ה משפילו, וכה"ל וכל קרני רשעים אגדע (תהלים פ"ה י"א), ואין כנאות נאה ללבוש אלא להקב"ה, ש"ה מלך נאות לבש, שתי פעמים לבש, כשצא ליתן שכר מוב ללדיקים הוא לובש, שנאמר וילבש צדקה כשרון (ישע' נ"ט י"ז), צדקה ללדיקים, וכה"ל וצדקה חסיה לנו (דברים ו' כ"ה), ולובש נקם על הרשעים וכה"ל וילבש בנדי נקם תלבושת (ישע' סט). אמת ללדיקים ואמת לרשעים, וכה"ל לעשות נקמה בגוים (תהלים קמ"ט ז'): ד"ה ה' מלך נאות לבש זש"ה אשירה להי כי נאה נאה (שמות ט"ו ח'), בעולם הזה על הרשעים, כיון פרעה וקבריו, ועתיד להתנאות לעתיד לבוא, שנאמר כי יום לה' נבלות על כל נאה ורם (ישע' ב' י"ג), שמחנאה על המחנאים, שכל המתנאץ במה שהן מתנאין בו נפרעים, כגון מנרים ודור המנוול ואנשי סדום שמתנאו במים ולקו במים, שנאמר ויהי המנוול (בראשית י"ז), תהומות יכסימו (שמות ט"ו ח'), פרץ נחל מעם נר (איוז כ"ה ד'), וכן שמשון וכן אבשלום במה שמתנאו לקו, שנאמר וירא שם אשה (שופטים י"ו א'), ואומר וינקרו את עינו (שם שם כ"ה), ופאבלוס לא היה איש יפה (ע"כ י"ד כ"ה), ואומר ויקרא אבשלום וגו' (שם ט"ו ב'), וכן סאחרב ונוכדנלצר במה שמתנאו לקו, שנאמר ביד מלכך חרפת ה' (מ"ב י"ט כ"ג) ואומר וילא מלאך ה' (ישע' ל"ז ל"ו), ואומר אעלה על במתי עב (ישע' י"ד י"ד), בא וראה כמה היה כחו של יעקב, בצטן עקב את אחיו, ויגל את האבן, מה שאין יכולין כמה רועים, ואומר וישר אל מלאך דוכל (הושע י"ב ה'), והמלאך הכה כמה רבנות במחנה סאחרב שנאמר וילא מלאך ה' (ויקרא) במחנה אשור (ישע' ל"ז ל"ו) ע"כ ואח"כ מתחיל ד"ה מי לא יראך מלך הגוים כמו שהוא לפנינו: (ב) א"ר חנינא. מוצא בילקוט תהלים רמז תתמ"ו בשם המדרש: (ג) יש נאה לבושו וסוף אינו נאה ללבושו. זה נשמש בכ"י ג' ובדפוס ראשון, ואח"כ בכל הדפוסים: (ד) שבעה לבושין. מיבא בילקוט שם, ועיין פסיקתא דר"כ פסקא אחרת דשוש אשים (קמ"ט ע"ה), ובדברי פסקא שוש אשים בשמים, ועיין בפסיקתא שם פסקא קמייחא דשוש אשים שלבש עשרה לבושים, וכן בד"ר סוף ויתחנן, ובמדרש חזיה פ' מה יפו דודך, ועיין מה שהעירוני בפסיקתא שם הערה כ"ה והערה כ"ו ועיין גם מה שהפיר הרב בעל מאור עין בדברי שם הערה י"א: (ה) א"ר אייבו. מוצא בילקוט שם ברמז תתמ"ו וחסר הליון, כי על מאמר שלפניו י"ן פדר"א: (ו) למלך שמתן תחלה עמד לגיון אחד. ל"ל למלך שמתן עמד לגיון אחד תחלה ואמר על בימיו. ובד"ר סוף פ"ב א"הא קד: משל לגיון שהמליך את המלך תחלה אמר המלך הואיל ולגיון זה המליכו תחלה

(ז) לגיון אחד אמר לו (ח) הימנון, נתן לו המלך (ט) פרוקפו שאינה
 זוה ממנו לעולם, כך כיון שמלך הקב"ה בעולמו, (י) אמרו המים תחילה
 הימנון, שנאמר מקולות מים רבים, אמר להם הקב"ה היך שאני נתן לך
 פרוקפי, שנאמר יסד ארץ על מכוניה בל תמוט (לעולם) [עולם] ועד (תהלים קד ס),
 הוי אף תכון תבל בל תמוט:

[ג] נכון כסאך מאז. (יא) זה אחד מששה דברים שעלו במחשבה קודם בריאת
 העולם ואלו הן: כסא הכבוד, מלך המשיח, והתורה, וישראל, ובית
 המקדש, והתשובה. כסא הכבוד, דכתיב נכון כסאך מאז. מלך המשיח,
 שנאמר לפני שמש יגון שמו (תהלים עג יז). התורה, ה' קנני ראשית דרכו קדם
 מפעליו מאז (משיח כ כג). ישראל, שנאמר זכור עדתך קנית קדם (תהלים עג ג).
 בית המקדש, שנאמר כסא כבוד מרום מראשון מקום מקדשנו (ירמיה יז יג).
 התשובה, שנאמר בטרם הרים יולדו (תהלים סג ז), וכתיב תשב אנוש עד דכא
 ותאמר שובו בני אדם (שם שס ג):

[ד] (יב) נשאו נהרות ה'. (יג) אמר ר' שמעון בן יוחי בשעה ששבו פלשתים
 את הארון, התחילו מתגאין ואוכרין לא לארון שבינו, אלא
 לאלוה שבארון, הדא הוא דכתיב נשאו נהרות ה', ואין נהרות אלא פלשתים,
 (יד) שנאמר (הנני) [הנה ה'] מעלה [עליך] [עליהם] את מי (נהר) [הנהר] העצומים
 (ישעיה ח י), אמר הקב"ה ישאו נהרות דכים, אני מדכאך ביסורין קשים. דכים,
 (טו) אמר ר' שמואל בר נחמני כנה הפנימית שלהם נשרת, ר' שמעון בן לקיש
 אבר כנה החיצונה נשרת, הוי נשאו נהרות ה':

[ה] דבר אחר נשאו נהרות ה'. (טז) אמר ר' ברכיה בשם בן עזאי בן זומא
 המים היו עולים ומגיעים לכסא הכבוד, כדכתיב ורוח אלהים מרחפת
 על פני המים (בראשית א ג), וכן הוא אומר כנשר יעיר קנו על גוליו ירחף (דברים לג

הערות ותקונים

תחלה כרי אני מתן לו פרוקפי כו': (ז) לגיון. ידוע (legion) מתנה: (ח) הימנון. ידוע, שיר ושבת:
 (ט) פרוקפו. בילקוט בשמות פרוסקופי ו'ל' פרוקופו, והיא מלה יונית $\kappa\alpha\tau\alpha\sigma\kappa\epsilon\pi\alpha$ ופ' גדולה וכבוד: (י) אמרו
 המים תחלה הימנון כו'. כ"י האחרים ובנדפס אמרה הארץ הימנון תחלה אלו מים התחתונים, ובנדפס
 בשמות אלו מים העליונים, ומוזבא לנכון גם בילקוט. ובמדרש ב"ר שם סוף פ"ג ג' אחרת: כך אמר הקב"ה
 הוילן והארץ היא עשתה לביוני תחלה כרי אני מתן לה פרוקפי, שלא תזון עמנה לעולם, הו"ל יסד ארץ על
 מכוניה בל תמוט עולם ועד (תהלים ק"ד ה'), ובעל יפה תאר שם הביא את דברי הסו"ט, והגיה ג"כ ש"ל אלו
 מים התחתונים: (יא) זה אחד מששה דברים שעלו במחשבה קודם בריאת העולם. כ"ה גם כ"ו ו', אבל
 כ"י האחרים ובנדפס כתוב זה אחד מששעה דברים וחושב גם גיהנם. ועיין לעיל מזמור ע"ד הערה ב',
 ושם נסמן: (יב) נשאו נהרות ה'. כ"י ובנדפס המלות נשאו נהרות ה', נשמטו ממקומם, וכתוב שם:
 נשאו נהרות ה' גיהנם, שנאמר כי ערוך מאתמול תפתה, ואין ספק אללי כי הסופר הראשון הוסיף
 בלדו "גיהנם שג' כי ערוך מאתמול תפתה" ונוסף בשמות אחרים המלות נשאו נהרות ה' שהוא התחלת
 המאמר שלאחריו: (יג) א"ר שמעון בן יוחי. ובכ"י האחרים א"ר שמעון בן לקיש, ובנדפס אמר ריש
 לקיש, ומוזבא בילקוט סוף רמז התמ"ז וחבר הניין והביא ארשב"ל, (ר"ת א"ר שמעון בן לקיש): (יד) שג'
 הגני מעלה עליך את מי נהר העצומים. בכל כ"י כתוב הגני מעלה עליך את הנהר, ותקנתי כלשון הכתוב
 ויותר ככון ש"ל מן הנהר ארץ פלשתים (מ"א ה' א'): (טו) ארשב"ל כנה הפנימית שלהן נשרת רשב"ל
 אמר כו'. כ"י האחרים ובנדפס בשמות כנה ב"י ו'ל' כנה כמו לפנינו, והוא מלשון הדורא דכנתא
 (חולין מ"ה ע"ב) ר"ל בני מעים, עיין ערוך השלם ערך כנתא, ובמדרש שמואל סוף פ"א על וישתרו
 להם סחורים (ש"א ה' ע') (כן הוא הקרי והכתיב עפולים) רשב"ל אמר כנת מעיהם החיוניים נסתרה,
 רשב"ל אמר כנת מעיהם הפנימיים נסתרה. אין ספק אללי שהמלה "מעיהם" היא הוספה מאת מעתיק
 או מדפיס לפרש מלת כנה, ובילקוט שמואל רמז ק"ג השמיט מלת כנה והביא בני מעיהם החיונית נסתרה
 בני מעיהם הפנימי נסתרה ומזה יש לתקן גם לפנינו נשתר בש"י שמהלית מלשון וישתרו להם עפולים,
 או יותר ככון ש"ל נסתר בסמ"ך כמו שהוא במדרש שמואל ועלם ממני שייכות הדרשה לכאן: (טז) א"ר
 ברכי' בשם בן עזאי בן זומא. כ"ה גם כ"ו ו', ואין ספק שהמלות "בן עזאי בן זומא" היא הוספת
 המעתיק, ובכ"י האחרים נאמר א"ר ברכי' בשם בן עזאי לנד, ובדפוס ראשון ואח"כ בכל הדפוסים א"ר
 ברכי'

(יא) (יז) [כשהיה הדבור יוצא מפי הגבורה יקוו המים (בלשון א ט) , (יה) עלו מקצות הארץ ההרים והגבעות (יט) (ונתפרצו) [ונתפרדו] על כל הארץ, (כ) ונעשית עמקים עמקים על תוכה של ארץ, והמים נתגלגלו ונקוו לעמקים, שנאמר ולמקוה המים קרא ימים (שס א ט) , מיד נתנאו המים ועלו לכפות הארץ כבתהלה, עד שגער בהן הקב"ה, (כא) וכבשן תחת כפות רגליו, [ומדדן בשעלו שלא להוסיף ולא לגרוע], ועשה חול גדר לים, כאדם שהוא עושה גדר לברמו, וכשהן עולין ורואין את החול לפניהם, חוזרין לאחוריהן, שנאמר האותי לא תיראו נאם ה' [אם מפני לא תהילן] אשר שמתיו חול גבול לים (ינמס ס כג), ועד שלא נקוו המים (כב) נבראו התהומות, ואלו הן התהומות, אלו שמתחת לארץ, שהארץ על התהומות היא נרקעת כאניה שהיא צפה בלב ים, כך הארץ מרוקעת, על המים, שנאמר לרוקע הארץ על המים (תהלים קלו ו), ולהיכן הלכו אותן המים (כג) ר' ברכיה בשם ר' יודן בן לוי ור' יהודה [הלוי] ב"ר שלום אמר (כד) לשתי קערות (כה) בשעה שאחת מלאה ואחת ריקנית, [מפנה המלאה לתוך ריקנית], אבל אם היו שתיהן מלאות מה הוא יכול לעשות, (כו) הגודות שהן נפוחות ממלאות את המרקלין, ובשעה שהרוח יוצא מהן, הן נפנות למקום אחד, כך היה כל העולם מלא מים במים, (כז) מה עשה הקב"ה כבש עליהן ויצאה הרוח מהן, שנאמר הן יעצר במים ויבשו (איוב יב ט), וכן הוא אומר ודורך על (במותי) [במתי] ים (שס ט ח), ואומר כונס כנר מי הים (תהלים לג ז), ולהיכן הלכו, (כח) ר' לוי אמר מלחשים אלו באלו ואמרו להיכן נלך, (כט) והקב"ה אומר להם דרך ים [דרך ים, ר' אבא בר כהנא אמר] להדך פלן להדך פלן, ר' הונא אמר להדך ימא להדך ימא, [אמר ר' ברכיה בשם ר' עזאי קולו של הקב"ה היה (ל) מטמור לפניהם], שנאמר קול ה' על המים, הוי ישאו נהרות דכים :

[ו] מקולות מים רבים אדירים משברי ים. (לא) מעשה באדרינוס קיסר שביקש לעמוד על סיפו (לב) של אדריאס, נמל חבלים והיה משלשל

הערות ותקונים

ברכי' בן עזאי בני מלת "בשס", ועיין בגמרא בבבלי חגיגה י"ד ע"ב ארבעה נכנסו לפרדס וחושב בן עזאי וכן זומא וע"ס ס"ז ע"א, ועיין ב"ר פ"ב אות ד' ונובע מירושלמי חגיגה פ"ב (ע"ז סע"א) ועיין בב"ר פ"ה אות ב' וביפ"ת שס, והביא שם את המדרש שו"ט: (יז) כשהי' הדבור יוצא מפי הגבורה. הוספתי כמו שהוא בכל כתבי יד, מלבד כ"י ו', וממלא גם בדפוס ראשון ואח"כ בכל הדפוסים, והרא"פ רשם בלדו אינו בכתובים, ונוסף המאמר מן פדר"א ריש פ"ה: (יח) עלו מקצות הארץ. עיין בבבלי סדר"ל בפדר"א שס: (יט) ונתפרדו. תקנתי ונתפרדו עיין בהרד"ל שס: (כ) ונעשית עמקים עמקים. ע"ש בהרד"ל: (כא) וכבשן תחת כפות רגליו. בפדר"א וכבשן ונתן תחת כפות רגליו, עיין בהרד"ל שס: (כב) נבראו התהומות. בפדר"א נבראו המאורות והתהומות, ומלת המאורות שם הוא ט"ס דמאורות מאי צעי הכא, ומאורות נחלו ברביעי ואור נברא בראשון, וכן העיר הרד"ל וכתב אולי ל"ל בפדר"א המעיינות והתהומות: (כג) ר' ברכי' בש"ר יודן בן לוי. בכ"י האחרים ובנדפס חסרים המלות "בן לוי" ועיין ב"ר פ"ה אות ב' ר' יודן בשם ר' לוי ור' ברכי' בשם ר' יודן בר שמעון: (כד) לשתי קערות. בכ"י האחרים ובנדפס משל למה הדבר דומה לשתי קערות: (כה) בשעה שאחת מלאה ואחת ריקנית מפנה המלאה לתוך ריקנית. כן הוספתי כמו שהוא באיזה כ"י, וכן הגיה הרא"פ: (כו) הגודות שהן נפוחות. בב"ר שס פ"ה משל לעשר נודות נפוחות בערקלין לדרך הנגף למקומן מה הוא עושה, מתירן ומוציא את רוחן ומסלקן בזות אחד כו', והרד"ל כתב בגמרא שו"ט מומור ל"ג מבואר שלשון נודות הוא ע"ש המקרא כונס כנר מי הים וע"ש גם בחדושי הראש"ש: (כז) מה עשה הקב"ה כבש עליהן ויצאה הרוח מהם. בב"ר שס כך דרך הקב"ה על מי בראשית וסילקן גים אוקיינוס, ובחדושי הראש"ש שם הביא על זה את דברי הראש"ש: (כח) ר' לוי אמר מלחשים אלו באלו. עיין ב"ר פ"ה אות ג' א"ר לוי המים היו אומרים אלו לאלו נלך ונעשה קילוסין להקב"ה: (כט) והקב"ה אומר להם. בכ"י האחרים ובנדפס הגי' והם אומרים דרך ים. עיין בב"ר שס: (ל) מטמור לפניהם. בכ"י האחרים ובנדפס מטמור. בב"ר שס אות ד' נעשה קילו של הקב"ה מטמורן על המים שה"ד קול ה' על המים, ופי' מורה הדרך. עיין ברמב"ן פ' בא צפ' אעשה שפטים המלאך הגדול נקרא מטמורן, כי פי' המלה מורה הדרך, כמו שאמר בספרי אלכצו של הקב"ה נעשה מטמורן למשה והראשו כל ארץ ישראל, ובינלמדו וישמע בלך כי בא בלעם ששלח מטמורן לפניו: (לא) מעשה באדרינוס. מובא בילקוט רמז תתמ"ח וחקר הליון, והוא קיסר Hadrian: (לב) של אדריאס. כ"ה גם בכ"י ו', אב"ל בכ"י.

(לג) שלש שנים ומחצה, שמע בת קול שאמרה (לד) כזה אדריאנוס. עוד ביקש לשמוע מה המים מקלסין להקב"ה, ועשה תיבות של זכויות ונתן בני אדם לתוכן, (לה) ושלשין לאוקיינוס, ועלו ואמרו כך שמענו לאוקיינוס מקלס להקב"ה אדיר במרום ה': [ז] (לו) דבר אחר נשאו נהרות ה'. או להם לרשעים שהם סבורים שישראל בעצמן שבו, ולא שבו בעצמן, אלא נשאו נהרות, (לז) ואין נהרות אלא מלכיות, שנאמר הוי המון עמים רבים (ישעיה י"ז), לכך נאמר נשאו נהרות ה', שדיכאו את ישראל בצרות, ועכשיו יבואו אף הן וידכאו אותם, הוי ישאו נהרות דכים: מקולות מים רבים. שנכנסו לבית המקדש ונתנו קולם בתוכו, וכן הוא אומר קול נתנו בבית ה' כיום מועד (איכה ג' ז'), בבית המקדש: מקולות מים רבים. נקראו מים של מטה רבים, שנאמר חמר מים רבים (תנחומי ג' טו), הוי של מטה, של מעלה מנין שנקראו רבים, שנאמר כקול מים רבים (יחזקאל 6 כד). משל למלך שהי' לו שתי לגיונות כשהי' המלך נכנס אצל זה נקרא גדול, היו אומרים גדול לגיון שהמלך נכנס בו, וכשהיה בא אצל זה היו אומרים גדול לגיון הוזה שהמלך נכנס בו, כך כשהקב"ה היה למעלה נקראו מים העליונים רבים, שנאמר כקול מים רבים כקול שדי (יחזקאל 6ט), וכשירד למטה נקראו המים התחתונים רבים, שנאמר חמר מים רבים (תנחומי 6ט):

[ח] עדותיך נאמנו מאד. (לח) אמר משה לפני הקב"ה רבש"ע השפלת קולה של תורה, וקולו של בית המקדש, (לט) והגבהת קולן של רשעים, הגבהת קולה של תורה, וקולו של בית המקדש, או השפלת קולן של רשעים, לכך נאמר לביתך נאווה קודש ה' לאורך ימים, אם עשית כן (מ) לא כבראשונה, אלא לאורך ימים: (מא) א"ר סימון שלש עשרה מידות (מב) בתורה שהקב"ה מרחם בהן את ישראל, שנאמר ה' ה' אל רחום וחנון [ונז'] (שמות לו ז'), רב אמר אחת עשרה, ורבנן אמרי עשר, ועל איזה מהן השתחוה משה, רב אמר על החמד, שנאמר וימחר משה ויקוד ארצה וישתחוו (שם 33 ט), ר' אליעזר בן יעקב אומר על ארך אפים, ורבנן אמרי על מידת רחמים. א"ר יצחק אמר משה לפני הקב"ה למה אדם הומא ואין אתה פורע לו מיד, אמר לו הקב"ה משה אתה צריך לומר כך, אלמלא אחר דבר זה ננאי היה מדבר, אתה שגילית לי מידותי אמרת כך, היך שתצטרך, לא עשה הרבה עד שאמר לו הקב"ה אכנו בדבר ואוריחנו (במדבר י"ז), אמר לפניו ועתה יגדל נא כח (ה') [אדני] כאשר דברת לאמר ה' ארך אפים ורב חמד (שם 33 י"ח), (מג) אמר ר' חני יורד הייתי (מד) לדיפליא סטיא בטבריא ושמעית קלחון דמליא בנו כנישתא דכולהון מברכין ואומרים עדותיך

הערות ותקונים

צכ"י האחרים וצנדפס וצילקוס תהלים אוקיינוס, ונס הנוסחא שלפנינו נכונה כי אדריאס צכ"י Adriae (דאס אדריאטישע מעער), ומוזה בתנחומא הצנדפס מכבר צראשית אות ו' חירס צנה לו פלטרין צמננין צין אדריאס לאוקיינוס: (לג) שלש שנים ומחצה. כ"ה נס צכ"י ו' נס צילקוס, וצכ"י האחרים וצנדפס צממטה המלה "ומחצה": (לד) כלה אדריאנוס. אולי צ"ל נס צכאן כלה אדריאס, וצילקוס כאלו אבד אדרינוס: (לה) ושלשין לאוקיינוס. ידוע הוא הים הגדול ונס הים התיכוני, ואולי צ"ל נס צכאן לאדריאס, והסופר הציג לאוקיינוס: (לו) ד"א. מוצא צילקוס שם: (לז) ואין נהרות אלא מלכיות, שנאמר הוי המון עמים רבים לכך נאמר נשאו נהרות ה'. מכאן עד משל למלך חסר צכ"י האחרים וצנדפס, ושם המאמר מקוטע ומשובש, וגם צילקוס המאמר מקוטע: (לח) אמר משה לפני הקב"ה. מוצא צילקוס רמז תתמ"ח בשם המדרש: (לט) והגבהת קולן של רשעים. מכאן עד אז השפלת קולן של רשעים חסר צכ"י האחרים וצנדפס: (מ) לא כבראשונה. צילקוס נוסף שלמה צנה אותו וחרב, עזרא צנה אותו וחרב: (מא) א"ר סימון שלש עשרה מידות בתורה. עיין תוס' ר"ה י"ז ע"ב: (מב) בתורה שהקב"ה מרחם בהן את ישראל. צכ"י האחרים וצנדפס הני' שלש עשרה מידות בהקב"ה: (מג) א"ר חני. מוצא צילקוס שם, והשמיט כל המאמר מן א"ר סימון: (מד) לדיפליא סטיא. המלה יונת $\sigma\tau\epsilon\alpha\lambda\alpha$ ופי' אולם כפול, וצכ"י האחרים וצנדפס לדפליסס, וצילקוס שם הביא לדיפלי אססווה, ומוזה צממרא סוכה כ"ה ע"ב כל מי שלא ראה דיופלאסטון של אלכסנדריא של מצרים, וצירושלמי סוכה פ"ה (דף כ"ה ע"א) דיפלי אססבא. ועיין ערוך השלם ערך דיופלאסטון:

מבן

נאמנו מאד, יכול כשם שמאריך רוחו עם הרשעים כך מאריך רוחו עם הצדיקים, תלמוד לומר אל נקמות ה' אל נקמות הופיע (תהלים צג א) :

מזמור צד

[א] אל נקמות ה' אל נקמות הופיע, זהו שאמר הכתוב כה אמר ה' יניע מצרים וסחר כוש (וסבא) [וסבאים] אנשי מדה (אליך) [עליך] יעבורו [וגו'] אך בך (ה') [אל] ואין עוד אפס אלהים (א) [אכן] אתה אל מסתתר [ישע' מס יד טו], מהו אך בך (אלהים) [אל] א"ל (איכן) [אכן] אתה אל מסתתר (איכן) [אכן] יש בך כח ומסתתר, הופיע את גבורתיך היו אל נקמות הופיע. (ב) רבי ר' נתן, רבי אומר בשר ודם (הקנאה) [חימה] כובשת אותו, אבל הקב"ה הוא כובש את החימה, שנאמר נוקם ה' ובעל חימה (תהלים צג ב) [ר'] נתן אומר בשר ודם קנאה כובש אותו, אבל הקב"ה כובש את הקנאה, שנאמר אל קנא ונוקם ה' (צט):

[ב] (ג) ר' מאיר אומר וידעת עם לבבך [כי כאשר ייסר איש את בנו ה' אלהיך מיסרך (דברים טו)], אתה ולבך יודעים מעשים שעשיתי עמך ויסורים שהבאתי עליך שלא לפי מעשיך הבאתי עליך ייסורין. (ד) ר' שמעון [בן יוחאי] אומר טובים יסורין ששולש מתנות טובות ניתנו לישראל בהן, ואומות העולם מתאוין להם ולא ניתנו להם אלא בזכות הייסורין, ואלו הן התורה והעולם הבא וארץ ישראל, תורה מניין, שנאמר לדעת חכמה ומוסר (משלי א ג), ואומר אשרי הגבר אשר תיסרנו יה ומתורתך תלמדנו (פסוק יג), ארץ ישראל מניין, שנאמר וידעת עם לבבך כי כאשר ייסר איש את בנו ה' אלהיך מיסרך (דברים טו), (ה) כמה דמפרגל בר נש ית בריה ה' אלהיך מפרגל לך, טה כתיב בתריה, כי ה' אלהיך מביאך אל ארץ טובה (דברים טו), העולם הבא מניין, דכתיב ודרך היום תוכחות מוסר (משלי י ט), אמרת צא וראה איזה הוא דרך שמביאה את האדם לחיי העולם הבא, הוי אומר אל ה' ייסורין. (ו) [ר'] יוסי בר יהודה אומר חביבים ייסורין לפני הקב"ה [ששמו של הקב"ה [חל] על מי שהייסורין באין עליו, שנאמר כי [כאשר ייסר איש את בנו] ה' אלהיך מיסרך (דברים טו)]. (ז) תיסרנו יה, קודם מיסרך, ואח"כ מנחילך תורה וארץ ישראל וחיי עולם הבא. (ח) ר' נתן בר יוסי אומר (ט) חביבין

הערות ותקונים

(א) אכן אתה אל מסתתר אכן יש בך כח ומסתתר. עיין רש"י ישע"י מ"ה ט"ו שהביא ח"ל אכן אתה אל מסתתר, וכן יאמרו להקב"ה אכן הבנתו כי לגבות חובותיך של עמך אתה מסתתר מלהראות נחמך כביכול אין בך יכולת ובהעורר רחמיך אתה אלהי ישראל מושיע, כך מפורש במכילתא ע"כ, ולא מלאתי במכילתא, ואולי צ"ל במדרש תלים, וכוון למאמר שלפניו: (ב) רבי ר' נתן. נשנה בצ"ר פמ"ט אות ח' ושם הגי' רבי ר' יונתן ותקנתי בפנים והוספתי מאמר של ר' נתן והגכין שצ"ל רבי אומר בשר ודם הקנאה כובשת אותו [אבל הקב"ה כובש את הקנאה שנאמר אל קנא ונוקם ה' (צט)]. ר' נתן אומר בשר ודם החימה כובשת אותו [אבל הקב"ה הוא כובש את החימה, שג' נוקם ה' ובעל חימה, והשמיט המעתיק מן אבל הקב"ה ה' עד אבל הקב"ה ב': (ג) ר' מאיר אומר. חסר בהתחלתו אשרי הגבר אשר תיסרנו יה (פסוק יג), ועל זה הביא את דברי ר' מאיר ולקוח מן ספרי ואתחנן פסקא ל"ג ד"ה ובכל נפשך, וכן נשנה במכילתא יתרו פרשה י', ושם נשמע מאמר דר' מאיר: (ד) ר"ש אומר טובים יסורים. תקנתי ר' שמעון בן יוחאי כמו שהוא בספרי ומכילתא, ומוצא גם בילקוט תהלים רמז תח"ג: (ה) כמה דמפרגל בר נש ית בריה ה' אלהיך מפרגל לך. כ"ה גם בצ"ו ו', וכן הוסיף הר"פ, וזה ליתא בצ"ו האחרים ובגדפס, וכן ליתא בספרי ומכילתא, והיא הוספה ות"א על הפסוק כאשר ייסר איש את בנו ה' אלהיך מיסרך, כמה דמליף גברא לבריה ה' אלהיך מליף לך, וביצ"ע היכמא דמסקר גבר ית בריה ה' אלהיך מסקר יתכון, עיין במוספי ערך מסקיד שהביא התרגום, והוראתו מלת מפרגל הוא מלשון לוקה בפרגל ו"ר פל"ג, ומוצא בערוך ערך פרגל, וכתב המוספי סי' בל"י שגט ורלועה לרדות: (ו) ר' יוסי בר יהודה. הוספתי כמו שהוא בספרי טס, וגם בצ"ו האחרים ובגדפס המאמר קצוע ושם הגי' שהקב"ה מיחל שמו על מי שייסורים באים עליו: (ז) תיסרנו יה קודם מייסרך ואח"כ מנחילך תורה וארץ ישראל והוי עולם הבא. כ"ה גם בצ"ו ו', וליחא בצ"ו האחרים ובגדפס: (ח) ר' נתן בר יוסי. בספרי ר' נתן בר יוסף, ובמכילתא ר' יונתן וצ"ל ר' נתן, ובצ"ו האחרים נשמע המאמר ממוקומו, ויש להניחו אחרי המלות כי ה' אלהיך מיסרך: (ט) חביבין שגברית

ייסורין שהברית כרותה להן לישראל, שנאמר והבאתי אתכם במסרת הברית (יחזקאל כ ז), (י) ר' אליעזר בן יעקב אומר הרי הוא אומר כי את אשר יאהב ה' יוכיח וכאב את בן ירצה (משלי ג יג), אל תקרי וכאב אלא וכאב, מי גרם לכם לרצות לאביכם שבשמים, הוי אומר הייסורין. (יא) (ר' נתן) [ר' נחמיה] אומר חביבין ייסורין כשם שהקרבנות מרצין כך ייסורין מרצין, בקרבנות כתיב ונרצה לכפר עליו (ויקרא א ד), (יב) ובייסורין כתיב וכאב את בן ירצה (משלי טז) וכתיב והם ירצו את עונם (ויקרא טו מג), ולא עוד אלא שהייסורין (חביבין) [מרצים יותר] מן הקרבנות שהקרבנות בממונו וייסורין בנוף, שנאמר וכל אשר לאיש יתן בעד נפשו (איוב ד ד), לפיכך אשרי הגבר אשר תיסרנו יה, למה, ומתורתך תלמדנו:

[ג] להשקיפו לו מימי רע [עד יכרה לרשע שחת], (יג) אמר ר' לוי זה יום הדין ויום המיתה, רבנן אמרו זה ראש השנה ויום הכפורים: כי לא ימוש ה' עמו (יד) [ונחלתו לא יעוזב]. וכתוב אחד אומר כי לא ימוש ה' את עמו בעבור שמו הגדול (ש"א יב כג), (טו) ר' אייבו ור' שמואל בר נחמני אמרו בשעה שישראל עושין רצונו של מקום הוא עושה בשביל עמו ונחלתו, ובשעה שאין להם מעשים טובים עושה למען שמו הגדול, (טז) [ורבנן אמרי לאנשי חוץ לארץ הוא עושה בשביל שמו הגדול], ולאנשי ארץ ישראל בעבור עמו ונחלתו, הוי כי לא ימוש ה' עמו:

[ד] כי עד צדק ישוב משפט ואחריו כל ישרי לב. אמרוה לשמואל הקטן מהו ואחריו כל ישרי לב, אמר להם מתן שכרן [של צדיקים נתון באחריהם, שנאמר ואחריו כל ישרי לב, ומתן שכרן] של רשעים נתון לפניו, שנאמר ומשלם לשנאיו (על) [אל] פניו להאבידו (דברים י ז), א"ר שמעון בן יוחאי בשעה שאדם עובר עבירה באין המלאכים ומקטרגין אותו, ואומרים ה' המ שמיד ותרד נע בהרים ויעשנו (תהלים קמד ס), והקב"ה אומר להם (יז) קשה הוא האדם הזה בשעתו שאם יעשה תשובה מקבלו:

[ה] (יח) בני יתיצב לי עם מרעים מי יתיצב לי עם פועלי און (לולא) [לולא] ה' עזרתה (לנו) [לי]. (יט) אמר ר' יהושע בן לוי כל מקום שנאמר לולי אינו אלא [בזכות] אבות, שנאמר לולי אלהי אבי אברהם (בראשית לא מג), נענה

הערות ותקונים

שהברית כרותה להן לישראל ש' והבאתי אתכם במסרת הברית. כ"ה הגי' נס צכ"ו, וכן הביא הרמב"ם, וצכ"י האחרים ונדפס חביבין ייסורין שבשזילין הברית כרותה לישראל, ש' כי ה' אלהיך מניאך אל ארץ טובה, וצפרי ומכילתא הגי' כסס שהברית כרותה לארץ כך ברית כרותה ליסורים, ש' ה' אלהיך מניאך ואומר כי ה' אלהיך מניאך אל ארץ טובה: (י) ר' אליעזר בן יעקב אומר. ליתא צפרי ומכילתא: (יא) ר' נתן אומר חביבין יסורים. צפרי ומכילתא הגי' ר' נחמיה אומר, וכן חקתי צפרי: (יב) וביסורין כתיב וכלא את צן ירצה. צפרי ומכילתא וצכ"י האחרים ונדפס הגי' וביסורין כתיב והם ירצו את עמו, לכן המלות כתיב וכלא את צן ירצה מיותרות: (יג) א"ר לוי זה יום הדין ויום המיתה. עיין ר"ה ס"ז ז': (יד) ונחלתו לא יעוזב וכתוב אחד אומר ונ'. הוספתי כמו שהוא במדרש שמואל פי"ו, וכן במדרש רות פ"ב פ' ותקם היא וכלותיה: (טו) ר' אייבו ור' שמואל בר נחמני אמרו. מוצא בילקוט תהלים רמז תת"ל צפרי המדרש, וגם שם המאמר מקושע, והגי' שם ר' אבהו ור' שמואל בר יצחק ור' שמואל בר נחמני. והנה לפנינו צפרי ר' אייבו ור' שמואל בר נחמני אמרו שיהם מאמר אחד, הולס במדרש רות שם הגי' א"ר שמואל בר נחמני פעמים שהוא עושה צבור עמו ונחלתו, ופעמים שהוא עושה בשביל שמו הגדול, א"ר אייבו כשישראל זכאין צבור עמו ונחלתו וכשאין ישראל זכאין צבור שמו הגדול, ועיין בילקוט תהלים שם גי' אחרת: (טז) ורבנן אמרי לאנשי חוץ לארץ. תקתי כמו שהוא צכ"י האחרים ונדפס צפרי ומכילתא ורות שם, ובילקוט צפרי שם, רק ששם לפנינו צפרי המעתיק: (יז) קשה הוא האדם הזה בשעתו שאם יעשה תשובה מקבלו. כ"ה בכל כ"י, אצל בילקוט שם הביא קשה הוא האדם בשעתו ואם איני נתן לו טעם עוד אינו יכול לחזור צו: (יח) מי יתיצב לי עם מרעים מי יתיצב לי עם פועלי און. בילקוט שם הגי' ר' אליעזר צפרי ר' סימאי אמר הקב"ה מי יעמוד לי ערב צני וצין אומות העולם שאם יעשו תשובה שאני מקבלם, וכן הוסיף הרמב"ם צפרי ש"א, ואין ספק כי הביא כמו שמואל בילקוט, כי הרבה נוסחאות הוסיף עפ"י נוסחת בילקוט: (יט) א"ר יהושע בן לוי כל מקום שנאמר ולי כו' נענה ר' זכדי בן לוי והא' כתיב לולי התמהמהנו. כ"ה בכל כ"י, רק צכ"י האחרים ונדפס צפרי צכ"י

ר' זבדי בן לוי והא כתיב [לולי] התמהמהנו (סס מג י), אמר לי' אף הוא בזכות אבות, שאם לא היה זכות אבות לא היינו עולין משם. אמר ר' לוי כל מקום שנאמר [לולי בזכות התורה שנאמר] לולי תורתך שעשועי (תהלים קיט כג), ובזכות האמנה, שנאמר לולא האמנתי לראות בטוב ה' בארץ (החיים) [חיים] (סס כו יג), אמר ר' יוחנן כל מקום שנאמר לולי בזכות שמו, שנאמר לולי ה' שהיה לנו (סס קכד כ) וכתיב לולי ה' עזרתה (לנו) [לי] (פסוק יו) :

[ו] וישב עליהם את אונם. (כ) אמר ר' יוסי בן חלפתא יום שחרב בית המקדש מוצאי שבת היה ומוצאי שמיטה, ומשמרתו של יהויריב היתה, בראשונה ובשנייה בזה ובוזה היו הלויים עומדים על דוכנן, ואמרו וישב עליהם את אונם, (כא) לא הספיקו לומר יצמיתם ה', עד שבאו אויבים ותפשו:

מזמור צה

[א] לכו נרננה לה' נריעה לצור ישענו. (א) זהו שאמר הכתוב רני בת ציון הריעו ישראל וגו' (שפיט ג יד), על איזה דבר, הסיר ה' (שופטין) [משפטיך] פנה אייבך (סס סס טו), הכל שמחים במפלתן של רשעים, וכן הוא אומר שבר ה' משה רשעים שבט מושלים מכה עמים בעברה (ישעי' יד טו), מה כתיב נחה שקמה כל הארץ פצחו רנה (סס סס טז), ואומר כשמח כל הארץ שממה אעשה לך (יחזקאל לו יד), אימתי הארץ שמחה, כשאעשה אותך שממה, וכן הוא אומר וישב עליהם את אונם (תהלים נד כג), מיד לכו נרננה לה', וכן הוא אומר בטוב צדיקים תעלוין קריה ובאבוד רשעים רנה (משלי יא י): נקדמה פניו בתודה. גדול התודה מן הקרבנות, שנאמר בזמירות נריע לו, וכן יונה אומר ואני בקול תודה אזכחה לך (יונה ג י):

[ב] כי אל גדול ה' ומלך גדול על כל אלהים. וכי יש אלהים אחרים, והכתיב ראו עתה כי אני אני [הוא] ואין אלהים עמדי (דברים לג לט), אלא אוי להם לרשעים שהם יורדים לגיהנם ואיליהם עמם, וכן הוא אומר כי כל אלהי העמים אילילים (דניאל טו כו): אשר בידו מחקרי ארץ ותועפות הרים לו אשר לו הים והוא עשהו ויבשת ידיו יצרו. מלך בשר ודם אם יאמרו לו הארץ שלך, יכול הוא לומר כמה ארכה וכמה רחבה, אבל הקב"ה אינו כן, אשר בידו מחקרי ארץ ותועפות הרים לו אשר לו הים והוא עשהו, (ב) מלך בשר ודם אם יאמרו לו הים שלך, יכול הוא לומר כמה מידות מים יש בו, אבל הקב"ה נאה לו לומר אשר לו הים ושהוא עשהו והוא יודע כמה מידות יש בו, וכן הוא אומר מי מדד בשעלו מים (ישעי' מ יג), ומים תיכן במדה (איוב כח כט), הוי אשר לו הים והוא עשהו, ומה הוא מבקש מכם השתחוויות, באו נשתחוה ונכרעה [נברכה לפני ה' עשנו] כי הוא

הערות ותקונים

זכות אברהם, וז"ל בזכות אבות, ובמדרש צ"ר פט"ד אות י"ב נמלא גירסא זבדי בן לוי אמר כל מקום שנאמר לולי בא בזכות אבות, אמר לו ר' יהושע בן לוי והא כתיב כי לולי התמהמהנו כו', א"ר תנחומא אית דמפקין לישגא דר' יהושע בן לוי זבדי בן לוי, ר' יהושע בן לוי אמר בכל מקום שנאמר לולי בא בזכות אבות הוץ מזה אמר לו [ריב"ל] אף זה בא בזכות אבות. והאמאר אית דמפקין לישגא דר' יהושע בן לוי לזבדי בן לוי, יש לתקן שז"ל להיפך אית דמפקין לישגא דזבדי בן לוי לר' יהושע בן לוי, כמו שתקן גס הרש"ס, ור"ל שמחליטים הנוסחא ובמקום זבדי בן לוי אמר, הנינו ר' יהושע בן לוי כמו שהוא בשו"ס, והרצ בעל יפ"ח הביא שם את דברי השו"ס, והביא כי מלא בכ"י בשו"ס וכאשר הביא הוא ג"כ בנדפס, ואולי ז"ל ואני מלאתי הגי' בשו"ס כלשון הזה, במקום ובכ"י מלאתי הגי' בשו"ס כלשון זה, וראיתי בשו"ס מזמור כ"ז מובא כמו שהוא בצ"ר ע"ס: (ב) א"ר יוסי בן חלפתא. ירושלמי תענית פ"ד ה"ח (דף ס"ח ע"ג) ושם הגי' תני ר' יוסי אומר, ובמדרש בבלי ערכין י"א ע"א מובא ג"כ בשם ר' יוסי, אבל בתענית כ"ט ע"א חסר שם האומר, ובשו"ס הביא כלשון הירושלמי: (כא) לא הספיקו לומר יצמיתם עד שבאו אויבים ותפשו. בירושלמי חסר הסיום, ובבבלי שם עד שבאו אויבים וכבשו, ועיין בתוס' תענית שם ד"ה וישנ שכתבו בלוחו פסוק יש צ' פעמים יצמיתם ולא הספיקו לומר השני עד שבאו אויבים וכבשו:

(א) זש"ס רני בת ציון. מובא בילקוט תהלים רמז תתנ"ב בשם המדרש: (ב) מלך בשר ודם. בכ"י האחרים

(ה) אלהינו (ג) ואנחנו (עמו וצאן מרעייתו) [עם מרעייתו וצאן ידו], אימתי אנו עמו כשאנו צאן מרעייתו, שנאמר (ואתנה) [ואתן] צאני צאן מרעייתו אדם אתם (יחזקאל לז נב), אבל כשאנו אריות הוא שונא אותנו, שנאמר (ד) היתה לי נחלתי כאריה ביער וגו' [על כן שנאתיה] (ירמיה יב ח): היום אם בקלו תשמעו. (ח) אמר ר' לוי אם היו משמרים אפילו שבת אחד כתיקנה, מיד היו הן נגאלין, שנאמר היום אם בקלו תשמעו, וכתוב שמור את יום השבת (דברים ה יב):

[ג] אל תקשו לבבכם כמריבה כיום מסה במדבר [אשר נסוני אבותיכם]. (ו) אתה מוצא עשר נסיונות נמו ישראל להקב"ה, שנאמר וינסו אותי זה עשר פעמים (במדבר יד כג), שנים בים סוף, שנאמר על הים ים בים סוף (תהלים קו ז), ושתיים בשליו, ואחד במן, ואחד בעגל, ואחד בפארן, (ואחד במרגלים), והוא קשה שבהן. עשר נסיונות אמרת והן אינן אלא שבע, והיכן עוד שלש, ובתבערה ובמסה ובקברות התאוה מקציפים הייתם את ה' (דברים ט כג), ולמה לא סמך אלו

הערות ותקונים

האחרים ונגדפם נשמע מן מלך בשר ודם א' עד מלך בשר ודם ב', ומוצא לנכון גם בילקוט שם, וכן הוא בכ"י ו', וכן הוסיף הרא"ש: (ג) ואנחנו עמו ולאן מרעייתו אימתי אנו עמו כשאנו לאן מרעייתו. הדורש הביא הכתוב עמו ולאן מרעייתו לכן דרש אימתי אנו עמו כשאנו לאן מרעייתו ונקרא כתיב ולאנחנו עם מרעייתו ולאן ידו, וכל כתיב יד ונגדפם ובילקוט רמז תתנ"ב מוצא נ"ב ולאנחנו עמו ולאן מרעייתו, ובהגלים ע"ס י"ג כתיב ולאנחנו עמך ולאן מרעייתך: (ד) היתה לי נחלתי כאריה ביער על כן שנאתיה. בכ"י ב' ד' ה' ז' טוסף אחר זה: „וכה"ל ויסע כלאן עמו וינהגם כעדר במדבר, אבל לפתיד לבוא אינו כן אלא אני ארעה לאני ואני ארבינס": (ה) א"ר לוי. מוצא בילקוט שם, ונסנה בירושלמי תענית פ"א סוף ה"א (דף ס"ד ע"א) א"ר אילו היו ישראל משמרין שבת אחת כתיקנה מיד היה בן דוד בא, מ"ט ויאמר משה אכלוהו היום כי שבת היום לה' וגו'. ועיין שם"ר פכ"ה אות י"ב מאמר דר' לוי ושה"ש פ"ה ס' אבי יסנה, ועיין בבלי שבת קי"ה ע"ב אלמלי משמרין ישראל שתי שבתות כהלכתן מיד נגאלין ע"ס, וראיתי בילקוט תהלים שם אחרי המאמר מר' לוי הכתוב לפיטו הוסיף עוד שם: רבי אומר אם עושין ישראל תשובה לפני הקב"ה אפילו יום אחד מיד בן דוד בא, שנאמר היום אם בקולו תשמעו, וזה לקוח מן ירושלמי תענית שם ושם הוא בשם ר' אחא, ונסנה גם במדרש שה"ש שם ע"ס: (ו) אתה מוצא עשר נסיונות נמו ישראל להקב"ה וחושב שנים בים סוף כו', ואחד בפארן ואחד במרגלים. המלות „ואחד במרגלים" הסגרת כי מיותרות הן, וכן הוספה חילונית על אחד בפארן שהוסיף אחד והאינו נגליון היינו אחד במרגלים, כי פארן היינו מנעשה מרגלים, וא"כ עולה פה מספרם שבעה, ועל זה תראה לנכון דברי הדורש עשר נסיונות אמרת והן אינם אלא שבעה והיכן עוד שלשה, והביא לתשלום העשרה, תבערה מסה וקברות התאוה, וראיתי בכל כ"י האחרים ונגדפם נמוצא הוספה באמנע המאמר, אחרי הסיום והוא קשה מכוון: הוסיף „ועשרה נסיונות נתנסה אבריה אבינו ואלו הן אחד באור כשדים, ולך לך מארץ, ויביאתו מחרן, ויהי רעב, ושנים בשרה ואחד [ל"ל אחד] בפרעה [ואחד] באבימלך, ושל מילה, ושל בין הנתרים, ושל יחזק, ושל ישמעאל. עשרה נסיונות נמו אבותינו להקב"ה במדבר שנאמר במדבר בערבה", ואחר זה סיים שם ואיך אלא שבעה והיכן עוד שלשה בתבערה ומוסה ובקברות התאוה, ולמה לא סמך אלו לאלו שאלו קשים משבעה ראשונים ע"כ, וגם הילקוט תהלים רמז תתנ"ב הביא את המדרש כמו שהוא בכ"י האחרים ונגדפם רק לא השב את העשרה נסיונות שנתנסה אבריה בפרוערוס וגם הוא הביא הסעוה ואחד בפארן ואחד במרגלים, ומי לא יראה כי מן ועשרה נסיונות נתנסה אבריהם עד במדבר בערבה הוא הוספה באמנע המאמר, והמלות ואיך אלא שבעה מוסב על המאמר הראשון עשרה נסיונות נמו ישראל להקב"ה, והנה במשנה אבות פ"ה מ"ד נאמר עשרה נסיונות נמו אבותינו להקב"ה במדבר, שנאמר וינסו אותי ולא שמעו בקולי, רק בגמרא ערכין פ"ו ע"א פירשו בפרוערוס העשרה נסיונות, ושם חושב פארן ולא חושב מרגלים כי פארן היינו מנעשה מרגלים כמו שכתבתי, וא"כ השבעה הם כמו בשו"ס, ושלשה הותרים חושב שם שנים במן במקום לפיטו אחד במן כמו שבארך שם אל תלואו וילאו, אל תותירו וותירו, וחושב שם שנים במיטו היינו במרה ובפרסידים, וכמו שהוא בגמרא כן הוא בספרי פ' דברים פסקא א' פסוק סלה נא, וכן בפסיקתא זוטרתי סלה הוא כמו בגמרא ערכין ב' בים ב' במים (היינו מרה רפידים) ב' במן ב' בשליו א' בעגל א' במדבר פארן. ועיין גם באדר"ל ריש פ"ל, והרמז"ס פ"י המשנה שם חושב העשרה נסיונות. א' ים סוף (המבלי אין קברים והוא במקום ב' בים חושב הוא רק א' בים והוא בירידה). ב' מרה (ויבוא מרתה

לא לו, לפי שאלו שלשה היו קשים יותר משבעה ראשונים, (ו) לכך נאמר אשר נמוני אבותיכם במדבר בחנוני גם ראו פעלי: ארבעים שנה אקוט בדור. בדור המבול, אקוט לשון מאיסת, כמו נקמה נפשי בחיי. (איוב י א), ר' לוי אמר לשון נידוי הוא, שהיו מנודים מ"ח שנים: אשר נשבעתי באפי אם יבאון אל מנוחתי. זה ארץ ישראל, שנאמר כי לא באתם עד עתה אל המנוחה ואל הנחלה (זכריה יב ט), וכתוב זאת מנוחתי עדי עד (תהלים קלג יד):

מזמור צו

[א] שירן לה' שיר חדש [שירו לה' כל הארץ שירו לה' ברכו שמו]. א"ר אבהו ג' שירות הללו כנגד ג' תפלות שמקלסין ישראל [להקב"ה בכל יום. שירו לה' שיר חדש, כנגד תפלה שמקלסין ישראל] שחרית להקב"ה, שהוא מחדש בכל יום תמיד מעשה בראשית. שירו לה' כל הארץ, כנגד תפלת המנוחה, שכל באי עולם ראו ביום השמש והמאורות. שירו לה' ברכו שמו, כנגד תפילת ערבית שהן מברכין להקב"ה שהוא מעריב ערבים:

[ב] כי גדול ה' ומחולל מאד. שהוא גולל אור מפני הושך והושך מפני אור, ומי עושה כן הקב"ה, אבל כל אלהי העמים אלילים (פסוק ט), ולמה נקראו אלילים, אמר ר' יוסי (א) אללי למו לעובדיהן, מהו גילולים, שטמאים כגללים, מהו פסילים, פסולים ונפסלים, מהו תועבה, תועה בה, מהו עצבים, שמתעצבים בהם עובדיהן, אבל ה' שמים עשה, הוד והדר לפניו, הם מלאכי השרת, לפיכך הבו לה' משפחות עמים הבו לה' כבוד ועזו, לעתיד לבוא: שאו מנוחה. דכתיב לך יובילו מלכים שי (תהלים סו ז): השתחוו לה'. דכתיב יבוא כל בשר להשתחוות לפני אמר ה' (ישעיה סו כג), אותו היום אמרו בגוים ה' מלך (פסוק י), דכתיב והיה ה' למלך על כל הארץ (זכריה יד ט): אף תכון תבל. בצדק: כל תמוט. שאין הרשעים מצוין

הערות ותקונים

מרתה וגו'. ג' במדבר סין כשצקשו המן וכו' אמרם מי יתן מותנו ביד ה' וגו' (שמות ט"ז ג') (והוא שליו ראשון). ד' מרייתם כהניח המן עד הנקר (הוא חד מן שנים צמן). ה' מרייתם צבקתם אותו ביום השבת (הוא שניה מן שנים צמן). ו' רפידים. ז' צמעטה העגל. ח' הצערה (ויהי העם כמתאוננים וגו' (במדבר י"א ט'). ט' קברות האלוהים אמר והאספסוף אשר בקרבנו וגו' (הוא שליו שני). י' פארץ צענין המרגלים. והנה גם הוא הביא כמו צגמרא ערכין וספרי, רק הביא במקום שנים צים רק אחד צים, ועייל הצערה. וראיתי צמערס"א צה"א צערקין עם מתפלל על הרמב"ם ז"ל דלא תשיב הך דעליה ר"ל הוא חושב רק אחד צים וצגמרא עם הצטו צ' צים אחד צירידה ואחד בעליה. גם כתב עם ולא תשיב נמי רק חדא בשליו דכתיב והאספסוף ולא תשיב צצנתו על סיר הכשר (שמות ט"ז ג'), אולם כאשר תראה הוא כסיון ג' שהביא הרמב"ם, והמערס"א צעלעו אמר ואפשר מה שהביא בצמיון ג' היינו שליו. אולם צודאי הוא כן. ועיין צהרס"א צפי' לאבות עם ומה שהביא עם צם מדרש תהלים שנים צים שנים צמיון אחד צמן אחד צעגל אחד צפארץ א' צמרנלים, המלות שנים צמים יש לחוקק כי לא הוצא כלל צמדרש תהלים וגם אחד צמרנלים הוא צעעות כמו שהעירותי. והנה לפלא צעיני מה שחשב צשו"ע שנים צשליו ואח"כ הביא צין השלשה המותרים אחד צקברות האלוהים הלא קברות האלוהים הוא שליו השני. ומה צמוצא צכ"י האחרים וצנדפס הוספה עשרה נסיונות נתנסה אברהם עיין לעיל מזמור י"ח אות כ"ה וצבערה עם: (ו) לכך נאמר אשר נמוני אבותיכם. מכאן עד סוף המזמור וכל מזמור ז"י ז"י ז"י והתחלת מזמור ז"ס עד ה' צליון גדול א"ר יוחנן ה' צליון גדול ממה שצעה צליון הוא ג"כ צכ"י ר', וכן הוסף הרא"ש, וחסר לנו צכ"י האחרים וצנדפס, וזה כי נשמע דף אחד צכ"י הראשון אשר מננו נעתק, ונשאר עד היום כן בכל הדפוסים: והרב החוקר הגדול מהר"א יעללינעק צבית המדרש ח"ס דף ע"ה הביא את המאמרים למזמורים ז"י ז"י ז"י ז"י עפ"י דברי הרא"ש שהוסיפם ככתב ידו צמדרש דפוס וויניציא, רק מה שהביא גם המאמרים למזמור ז"ס אך למותר, כי נמצאים גם צנדפס, רק התחלת המאמר למזמור ז"ס חסר צנדפס כמו שהעירותי, וכנראה היו חסרים גם צכ"י שהיה לפני צעל הילקום, כי לא הביא את הדפוסות צילקושו:

(א) אלני למו. צלשון ערכי הוא כמו יללה צעברית, ועיין ערוך השלם ערך אללא:

בעולם: ידן עמים במישרים. שאין האומות נידונין לפניו אלא במישור, וכשאין בהם כמה להשען יאבדו: או ישמחו השמים ותגל הארץ. ביצועתן של ישראל: [יעלוץ] [יעלוץ] שדי. זה גן עדן, בשמחתן של צדיקים:

מזמור צו

[א] ה' מלך תגל הארץ. ללמדך שאין בעולם גילה כל זמן שמלכות אדם קיימת, (א) ואין השם שלם ואין הכסא שלם, שנאמר ויאמר כי יד על כס יה (שמו"ו טו), וכיון שימלוך הקב"ה (ב) בתוך גלות רביעית, מיד והיה ה' מלך [על כל הארץ ביום ההוא יהיה ה' אחד ושמו אחד] (זכריה י"ז ט): ה' מלך תגל הארץ [ישמחו איום רבים]. אז יבא להלחם באומות העולם: ענן וערפל סביביו צדק ומשפט מכון כסאו. לרחם על ישראל, שנאמר צדק ומשפט מכון כסאך וגו' (תהלים פ"ט טו): אש לפניו תלך ותלהט סביב צריו. אלו אומות העולם: האירו ברקיו תבל [וגו'] הרים כדונג נמסו. אלו אומות העולם:

[ב] יבשו כל עובדי פסל. אמר ר' שמואל בר נחמני לעתיד לבוא יתכנסו כל אומות העולם ופסיליהם בידיהם, ואומר להם הקב"ה למי האמנתם, אומרים לו לפלוני ולפלוני, אמר להם הקב"ה והלא אין בהם ממש, מיד אמר להם הרי הפיסחים והאלמים והסומים שמחצתי יבואו וירפאום, מיד כשרואין אומות העולם שאין ממש, משליכים אותם מידם, אותה שעה הקב"ה כביכול נותן ממשות לע"ז, ובאים הע"ז ומשתחווים להקב"ה, ואומות העולם בושו וגם נבלמו, הוי יבשו כל עובדי פסל [המתהללים באיליים] השתחוו לו כל אלהים, מיד משליכין אותן לאבדון, שנאמר ישליך [העם] [האדם את] אילי כספו [וגו'] [ישעיה כ"ג], אותו היום שמעה ותשמח ציון, למה למען משפטך ה', שאתה עושה משפט לאומות העולם ובאליליהם, אז יאמרו כל באי עולם לישראל, אוהבי ה' שנאו רע שומר נפשות חסדיו [מיד רשעים יצילם]: אור זרע לצדיק. זה אור גדול שברא הקב"ה כשנברא העולם וננוו לצדיקים שעתיד להוציאה (ג) מנרתיקה, שנאמר קומי אורי כי בא אורך [ישעיה ס"ה], אז יאמר הקב"ה שמחו צדיקים בה' והודו לזכר קדשו:

מזמור צח

[א] מזמור שירו לה' שיר חדש וגו'. זהו שאמר הכתוב שירו לה' שיר חדש תהלתו (בקצה) [מקצה] הארץ [ישעיה מ"ג י], שעתידין לשורר שירה על תשועתן של ישראל: הושיעה לו ימינו [זרוע קדשו]. אמר ר' אחא כל זמן שישראל בגלות כביכול ימינו של הקב"ה משעבדת, אבל כשישראל נגאלין ראה מה כתיב הושיעה לו ימינו זרוע קדשו, וכתיב חשף ה' את זרוע קדשו (גאל יעקב עבדו) [לעיני כל הגוים] וראו כל אפסי ארץ את ישועת אלהינו [ישעיה נ"ג י], הוי זכר חסדו ואמונתו לבית ישראל: הריעו לה' כל הארץ [וגו'] זמרו לה' בכנור [בכנור וקול זמרה] בחצוצרות וקול שופר [וגו'] ירעם הים ומלואו. כל זה בשביל גלותן של ישראל, ללמדך שאין שמחה שלימה עד שישראל נגאלין:

[ב] נהרות ימחאו כף. בשמחתן של ישראל, אמר ר' נחמיה בשלשה מקומות נאמר דבר זה, כל העמים תקעו כף [תהלים מ"ז כ], כף אל כף בשמחתן של ישראל, והוא כף ממש, וכל עצי השדה ימחאו כף [ישעיה נ"ג י], שהיו מכים ענף

הערות ותקונים

(א) ואין העם שלם. עיין פסיקתא פסקא זכור, וזכרתי פ"ב, וכתחומא סוף תנא: (ב) בתוך גלות רביעית. סמלית האלו נשמטו צבית המדרש ט"ס: (ג) מנרתיקה. עיין פסיקתא דר"ב פסקא אחריתא דסוכות ובהערה י' והמלה יונית ורומית, ועיין לעיל מזמור ו' בהערה י"ט:

על ענף, אין כף אלא ענף, שנאמר פרי עץ הדר כפת תמרים (ויקרא כג מ), נהרות ימחאו כף, (א) על כיוף נהרה על כפין דבנהרא מהיין בחדוה, למה לפני ה' כי בא לשפוט את הארץ:

מזמור צמ

[א] ה' מלך ירגזו עמים. (א) ר' יהודה בשם ר' שמואל אומר כל זמן שישראל בגלות אין מלכות שמים בשלימות ואומות העולם יושבין בשלוח, אבל כשישראל ננאלין מלכות שמים שלימה ואומות העולם ירגזון, הוי ה' מלך ירגזו עמים: יושב כרובים תנוט הארץ. נוטה לכאן ולכאן, מה מעם ה' בציון גדול [ורם הוא על כל העמים].
 (ב) אמר ר' יוחנן ה' בציון גדול ממה שעשה בציון על ביתיה לא היום, כשיבוא ליפרע מן המחריבין על אחת כמה וכמה. אמר ר' חנינא ה' בציון גדול כשיחזיר שכינתו לציון אותה שעה הוא גדול בציון, (ג) אמר ר' יוחנן וקרא מסייעו לו לר' חנינא (ד) כי (נחם) [בנה] ה' ציון (תהלים קג יז) אותה שעה נראה בכבודו (סס סס):
 [ב] ועז מלך משפט אהב. [אתה מוצא] (ה) מי שהוא עוז אינו תופש מדת הדין, אבר הקב"ה משפט אהב, שנאמר כי אני ה' אוהב משפט (ישעיה סא ח), אמר ר' אבהו ואעפ"י שהעזו שלו משפט אהב (ו) תופש מדת הדין:
 [ג] אתה כוננת מישרים. (ז) אמר ר' אלכסנדרו אתה כוננת ישרות בעולמך, יש לו לאדם דין עם חבירו, והוא נכנס עמו לדין, והן מקבלין עליהם מה שהדין יוצא ועושין שלום, הוי אומר אתה כוננת מישרים. אדם יוצא לדרך וראה חמורו של חבירו רובץ תחת משאו, הולך ונותן לו יד ומסייעו לטעון ולפרוק, והן נכנסין לפונדק והוא אומר כך פלוני אוהב אותי, ואני הייתי סבור שהוא שונאי, מיד מדברין זה עם זה ונכנס השלום ביניהם, מי גרם לזה שיעשו שלום ויעשו אוהבין, על ידי ששמר מה שכתוב בתורה כי תראה חמור שנאך רובץ [תחת משאו וחדלת מעוזב לו עוזב תעוזב עמו] (שמות כג ט), הדא הוא דכתיב דרכיה דרכי נועם וכל נתיבותיה שלום (משלי ג יז): (ח) משפט וצדקה ביעקב אתה עשית. ואלה המשפטים אשר תשים לפניהם (שמות כא ט):
 [ד] משה ואהרן בכהניו. (ט) ר' יודן בשם ר' יוסי בר חנינא ור' ברכיה בשם ר' יהושע בן קרחה אומר, כל אותן ארבעים שנה שהיו ישראל במדבר,

הערות ותקונים

(א) על כיוף נהרה. שפת הים תר' כיוף ימא:
 (א) ר' יהודה בש"ר שמואל אומר. התחלת המאמר חסר ג"כ בכל כ"י ובנדפס כמו שהעירותי לעיל סוף מזמור ז"ה הערה ז'. חסר סוף מזמור ז"ה וכל המזמורים ז"י ז"י ז"ח והתחלת ז"ט עד ה' ציון גדול אמר ר' יוחנן ה' ציון גדול ממה שעשה בציון, ומן המאמר הזה נמלא בכל כ"י ובנדפס רק נחצצר למזמור ז"ה ובטנור זה הרא"ש לא שם עיטו והעתיק כל המאמר אף כי נמלא גם בנדפס בסוף מזמור ז"ה, וכן מתחיל בילקוט מן ה' ציון גדול אמר ר' יוחנן וחסר הציון, והציון מכילתא מוסב על המאמר ה' מלך ירגזו עמים, וזה במכילתא בשלח מ"ד דשירתא פ"ט: (ב) א"ר יוחנן כו'. בילקוט הביא הגי' א"ר יוחנן ממה שעשה בציון הוא גדול הם אומרים על ביתו לא חס כשיבוא ליפרע מן מחריביו על אחת כמה וכמה:
 (ג) א"ר יוחנן וקרא מסייעו לר' חנינא. כ"ה גם בכ"י האחרים ובנדפס אבל בילקוט הביא א"ר יודן וקרא מסייעא ליה לר' חנינא: (ד) כי נחם ה' ציון אותה שעה נראה בכבודו. הכוזב כי נחם ה' ציון הוא בישיבה כ"א ג', ותקנתו כי צנה ה' ציון והוא בתהלים ק"ג י"ז, וזה שסיים אותה שעה נראה בכבודו והוא סיפא דקרא בתהלים טס נראה בכבודו: (ה) מי שהוא עוז אינו תופש מדת הדין. בכ"י האחרים ובנדפס המאמר קטוע, וגם במקום א"ר אבבו הגי' שם א"ר אבין, ובילקוט ג"כ המאמר נלקח בחסר, ועיין בתחומא שלנו ריש משפטים ובשמ"ר ריש משפטים: (ו) תופש מדת הדין. בכ"י האחרים ובנדפס בטעות ותופש מיד גדון, וז"ל מלת הדין: (ז) א"ר אלכסנדרו. מוצא במנורת המאור סי' שכ"ט בשם מדרש תהלים, והמאמר השני אדם יוצא לדרך מוצא ק"ה בשני לשון בתחומא ריש משפטים וע"ש בהערה ג', ולזה כוון רש"י תהלים ז"ט ד' שהביא בשם התחומא: (ח) משפט וצדקה ביעקב אתה עשית, ואלה המשפטים. עיין בתחומא ריש משפטים ואלה המשפטים ז"ה ועוז מלך משפט אהב כו' וע"ש הערה א': (ט) ר' יודן בש"ר יוסי בר חנינא. פסיקתא דר"כ פסקא

לא נמנע משה מלשמש בכהונה גדולה, שנאמר משה ואהרן בכהנו. אמר ר' ברכיה בשם ר' סימון מקרא מלא הוא, שנאמר ובני עמרם (משה ואהרן) [אהרן ומשה] ויבדל אהרן [להקדישו] קדש קדשים [וגו'] ומשה איש האלהים אבל בניו יקראו על שבת הלוי (דס"א כג יג יד), (ו) אמר ר' (יהודה) [אלעזר] בר יוסי כל שבעת ימי המילואים שימש משה בכהונה גדולה (יא) בחלוק בד לבן שאין בו אימרא: (יב) ושמואל בקוראי שמו. וכי מה ענין שמואל אצל משה ואהרן, אלא כשם שמתפללין משה ואהרן בשביל כנסת ישראל, כך שמואל, הוי ושמואל בקוראי שמו:

מזמור ק

[א] מזמור לתודה [הריעו לה' כל הארץ]. (א) אמר ר' יעקב בשם ר' אבהו בשם ר' אחא מזמור לתודה אמר הקב"ה יודו בי כל האומות ואני מקבלם, שנאמר בי נשבעתי יצא מפי צדקה [וגו'] כי לי תכרע כל ברך [תשבע כל לשון] (ישעיה מה כג), בזמן שלי תכרע כל ברך תשבע כל לשון ואני מקבלם:
 [ב] מזמור לתודה. (ב) זהו שאמר הכתוב מכסה פשעיו לא יצליח ומודה ועוזב ירוחם (משלי כה יג), זה אדם הראשון שאמר להקב"ה האשה אשר נתתה עמדי וגו' (בראשית ג יג), ולא רצה לעשות תשובה, שנאמר ועתה פן ישלח ידו (שם שם כג), (ג) אמר ר' אבא בר כהנא היה הקב"ה אומר לו עשה תשובה, והוא אומר פן, ואין עתה אלא לשון תשובה, שנאמר ועתה ישראל מה ה' אלהיך שואל מעמך כי אם ליראה וגו' (דברים י יג), הוי מכסה פשעיו לא יצליח: ומודה ועוזב ירוחם. (ד) זה קין, שנאמר ויצא קין מלפני ה' (בראשית ד עז), אמר ר' הונא [בש"ר]

הערות ותקונים

פסקא פרה, ורנתי פי"ד, וי"ר פי"א אות ו', ומוצא בילקוט תהלים רמו תהנ"ג בשם הפסיקתא ומדרש שו"ס, ועיין שם"ר פל"ז אות א', ועיין בפסיקתא שם הערה קמ"ד קמ"ה קמ"ו: (י) אמר ר' יהודה בר יוסי. תקנתי א"ר אלעזר בר יוסי, כמו שהוא בפסיקתא וכו"ר, וכן הוא בירושלמי וימא פ"א ה"א (ל"ה ע"ב) ועיין מה שהעירותי בפסיקתא שם הערה קמ"ז. וזכ"י האחרים ונדפס א"ר יבוסע ברבי יוסי ז"ל א"ר אלעזר בר יוסי: (יא) בחלוק בד לבן שאין בו אימרא. בכל המקומות ה"ל נאמר פסוק הוא שחלוק לבן שימש משה, וכ"ה גם בכל כ"י האחרים ונדפס, רק זה הוסיף מעתיק אחד עפ"י מאמרו תענית י"א ע"ב כמה שימש משה בז' ימי המילואים בחלוק לבן שאין בו אימרא: (יב) ושמואל בקוראי שמו. מכאן עד סיום המזמור כ"ה גם כז"י ו', וכן הוסיף הרא"פ, וליהא זכ"י האחרים ונדפס, וזה נשמע שמה משגגת המעתיק ובסוף אחרי המלות בחלוק לבן שמש משה בכהונה גדולה כל שבעת ימי המילואים, סיים שנאמר משה ואהרן בכהנו, ומה שייכות לזה הראיה מן הכתוב רק מלת שנאמר היא מיותרת והיא מתחיל משה ואהרן בכהנו ושמואל בקוראי שמו, וכי מה ענין שמואל אל משה ואהרן כו', ונשמע ע"י שגגת המעתיק, וזכ"י ב' ד' ה' ז' נמצא מואמר אחד אשר נשמע ממוקמו למאמר שלפניו, וכך איתא שם א"ר ברכיה בש"ר תנחום ח"י שהרי משה שימש את ישראל מ' שנה וחיה ק"כ, ושמואל כל ימי חייו כ"ג שנה וסבל משאן וערחן של ישראל וסקלן כאחד, שנאמר משה ואהרן בכהנו ושמואל בקוראי שמו, א"ר סימון משל למה הדבר דומה למלך ששכר פועלים נטל אחד מהן וסייל עמו שתי שעות, לערב באו כולן ליטול שכרן, בא אותו פועל עמסן ליטול שכרו, א"ר המלך והלא שתי שעות סיילת עמי, א"ר אהה שיילתני ובסלת אותי מפעולתי ועל כן תן לי שכר כאחד מהן כך הנדיקים וכו'. ע"כ נמצא שם והסיום חסר, וי"א במלת וכו' ידי תובתו:

(א) א"ר יעקב. מוצא בילקוט רמו תהנ"ד והסר הליון, ומן זש"ה מכסה פשעיו הוא מן פסיקתא דר"ב פסקא שובה (ק"ס ע"א), ועיין שם בהערה מ"ג: (ב) זש"ה מכסה פשעיו לא יצליח זה אדם הראשון. עיין פסיקתא רבתי פ"ז, צמ"ר פי"ג אות ג', כך פתח ר' תחומא זש"ה גאות אדם השפילנו שדורש ג"כ על אדם הראשון שלא בקש לעשות תשובה, וגם שם נמצא המאמר מר' אבהו בר כהנא: (ג) א"ר אבהו בר כהנא היה הקב"ה אומר לו עשה תשובה. הוא הוא המאמר המוצא ברבתי ובמדרש צמ"ר ועיקרו צמ"ר פכ"א אות ו' ועתה פן ישלח ידו א"ר אבהו בר כהנא מלמד שפתח לו הקב"ה פתח של תשובה, ועתה אין ועתה אלא תשובה, שנאמר ועתה ישראל מה ה' אלהיך וגו', והוא אומר פן, ואין פן אלא לאו כו': (ד) זה קין שנאמר וי"א קין מלפני ה'. עיין פסיקתא דר"ב שובה (ק"ס ע"א) והביא דברי ר' יודן ודברי ר' ברכיה, ואח"כ הביא ר' הונא בש"ר הניחא בר פפא י"א כמין שמה כגו שחא

חנינא] בר יצחק מלמד שיצא שמח, (ה) שנאמר ויצא המן ביום ההוא שמח וטוב לב (אסתר ט ט), פגע בו אדם הראשון, אמר לו מה נעשה בדינך, א"ל עשיתי תשובה (ו) ונתפשרתי, (ז) אמר לו וכך הוא התשובה גדולה טוב להודות לה' (חללים כג ב): דבר אחר מכסה פשעיו לא יצליח. זה שאול, שנאמר ויאמר שמואל (אל שאול) ומה קול הצאן הזה באזני (ט"א טו יד): ומודה ועוזב ירוחם. זה דוד, שנאמר ויאמר דוד [וגו'] (הלא) [הנת] אנכי חטאתי (ט"ג כד יז), ואומר ויאמר דוד [וגו'] חטאתי (ט"ג ט"ז י), מיד אמר הנביא גם ה' העביר חטאתך לא תמות (ט"ג י"ג) הוי ומודה ועוזב ירוחם: דבר אחר מכסה פשעיו לא יצליח. אמר ר' סימון ור' יהושע בן לוי בשם ר' חלפתא (ח) בשר דם כשהוא מודה נותן לו ספיקולא, ובשעה שאינו מודה נותן לו דימוס (ט) [אבל הקב"ה אינו כן בשעה שאינו מודה נותן לו ספיקולא, בשעה שהוא מודה נותן לו דימוס] הוי מכסה פשעיו לא יצליח, (י) כיון שראה משה כך סידר עליה מזמור לתודה:

[ג] (יא) עבדך את ה' בשמחה. וכתוב אחד אומר עבדו את ה' ביראה (חללים כג י"א), אם בשמחה היאך ביראה, ואם ביראה היאך בשמחה, (יב) אמר ר' אייבו כשתהא עומד בעולם תהא שמח בתפלה ותתיירא מלפני הקב"ה: דבר אחר בשמחה יכול שלא ביראה ת"ל ביראה. (יג) אמר ר' אחא עבדו את ה' ביראה

הערות ותקונים

שהוא זכ"י האחרים ונדפס וכן תקתי פנים א"ר הונא זצ"ר חנינא בר יצחק וכן נטה קן זצ"ר סוף פכ"ז אות י"ג ושם הגי' ר' חמא זצ"ר חנינא בר רבי יצחק ז"ל ר' הונא זמקוס ר' חמא זבוי"ר פ"י אות ה' נאמר לנכון ר' הונא זצ"ר חנינא בר יצחק: (ה) שנאמר ויאל המן ביום ההוא שמח ועוזב לב. בפסיקתא וזב"ר וי"ר מוצא הכתוב הכה הוא יואל לקראתך וראך ושמח בלבו (שמות ד' י"ד): (ו) ונתפשרתי. כ"ה גם זב"ר, ובפסיקתא וזב"ר ופשרתי, והמ"כ כתב פי' נתקרת' ונח ממני רתיחת מדת הדין ע"כ. והביא גם גם דברי השו"ס, ולדעתי הוא מלשון המקרא פשר דנר, והיפ"ת הביא בקצת ספרים הגי' ופרשתי: (ז) א"ל וכן הוא התשובה גדולה טוב להודות לה'. בפסיקתא גם בלוחה שעה התחיל אדם הראשון עופה על פניו ואומר כך הוא כוחה של תשובה ולא הייתי יודע, בלוחה שעה אמר [מזמור שיר ליום השבת] טוב להודות לה', ומפרש להודות מלשון וידוי על כן שייך מאמר זה לתשובה. ועיין בפ"י מהרז"ו ז"ר גם והביא גם את השו"ס: (ח) גער ודס כשהוא מודה נותן לו ספיקולא. כ"ה גם זכ"י ו', אבל זכ"י האחרים ונדפס נותן לו ספק, וזה בשעות, וז"ל ספיקולא והוא לעומת דימוס, והוראת ספיקולא היא עגש ואני העירותי בפסיקתא ויהי בשלח הערה קס"א זמקוס ספיקולא ז"ל ספוקה והוא מל"ר supplicium שפי' עוגש ומיתת ז"ד, ולדעת הרב הגדול בעל ערוך השלם נערך דמס המלה ספיקולא זב"ר speculatio מיתת על ידי ספקלסיר, ופי' דימוס זב"ר Demissia העברת עוגש וסליחת עון, וכוונת המאמר שאלל שופט ז"ו אם יודה הוא מקבל עוגש, אולם אלל הקב"ה נהסוך הוא אם אינו מודה ושוזב הוא טפל עוגש, אבל משעודה ומתחרט הוא מקבל סליחה וכפרה, ועיין פסקא טובה ובהערה מ"ז, ומוצא בילקוט תהלים רמז תתנ"ד וחכר ה"יון "פסיקתא", ושם הוא נסגנון אחר, ובמקום ר' סימון הגי' גם ר' סימא, ובמקום ר' חלפתא הגי' גם ר' שמעון בן חלפתא: (ט) אבל הקב"ה. הוספתי כמו שהוא בכל זכ"י ו' ונשמע בהערתה מן דימוס לדימוס: (י) כיון שראה משה כך סידר עליה מזמור לתודה. זה ליתא זכ"י האחרים ונדפס, ובעל הילקוט בתהלים רמז תתנ"ד אחר שהביא המאמר כמו שהוא בפסיקתא, ס"ס כיון שראה משה בן התחיל שורר עליהן מזמור לתודה, והסיוס הזה לקח מהשו"ס והוא עפ"י מאמרו (במזמור ז' אות ג') אחד עשר מזמורים מן תפלה למשה (מזמור ז') עד לרוד מזמור (ק"א), כלם משה אמרם, וכנגדם ברכ' י"א ברכות ל"א תפלה למשה (מזמור ז') עד לרוד מזמור (ק"א), כלם משה אמרם, וכנגדם ברכ' י"א ברכות ל"א תפלה למשה (מזמור ז') עד לרוד מזמור (ק"א) בשמחה. מוצא בילקוט תהלים רמז תתנ"ד וחכר ה"יון: (יב) א"ר אייבו כשתהא עומד בעולם תהא שמח בתפלה ותתיירא מלפני הקב"ה. כ"ה גם זכ"י ו', וזכ"י האחרים ונדפס בשעה שאתה עומד ומתפלל יחא לך כאליו לאלהים עלין אתה עובד, ובילקוט הביא הגי' א"ר אייבו כשתהא עומד להתפלל יחא לך עליך שמח שאתה עובד לאלהים שאין כיואל טו, ולדעתי יש לתקן לפנינו כשתהא עומד בתפלה תהא שמח ותתיירא מלפני הקב"ה, והמאמר הזה מוצא ברקוק שורש זכירת השם, ובזב"ל הלקט השלם ערוגה א' סי' י"ז, ובזב"ל הלקט הקצר ס' תפלה סי' ז': (יג) א"ר אחא כו'. בירושלמי ברכות פ"ה (דף ח' ע"א) עבדו את ה' ביראה וגי' ברעדה

בעולם הזה, [ונילו ברעדה] כדי שתגיע לעולם הבא בשמחה ותראה לעתיד לבוא ברעדה שתאחזו להם להניפים תהא גיל גילים ברעדה שהבאתי על אומות העולם:

[ד] באו שערינו בתודה חצרותיו בתהלה, הודו לו ברכו שמו. (יד) ר' פנחס (בש"ר לוי) [ורי לוי] ור' יוחנן [בשם ר' מנחם] דמן גליא אמר כל (התפלות) [הקרבנות] בשילות לעתיד לבא, וקרבן תודה אינו במל, [כל התפלות בשילות והודיות תודה אינה במלה], שנאמר אשלם תודות לך (תהלים ט' יג), תודות כנגד התפלה וכנגד הקרבן, וכן הוא אומר קול ששון וקול שמחה קול חתן וקול כלה קול אומרים הודו את ה' צבאות [כי טוב ה'] כי לעולם חסדו מביאים תודה בית ה' (יחזקאל לג' טו), הודו את ה' [הרי תפלות הודיה, מביאים תודה בית ה', הרי קרבן תודה: הודו לו ברכו שמו. הרי תפלת הודיה, (טו) מה כתיב בתריה כי טוב ה' לעולם חסדו:]

מזמור קא

[א] לְדוֹד מִזְמוֹר חֹמֵד וּמִשְׁפָּט אֲשִׁירָה [לך ה' אומרה]. זהו שאמר הכתוב ויגבה ה' צבאות במשפט [והאל הקדוש נקדש בצדקה] (ישעיהו ס' טו), אם במשפט ויגבה ה' צבאות במשפט, ואם בצדקה והאל הקדוש נקדש בצדקה. (א) אמר ר' הונא בשם ר' אחא (ב) כך אמר [דוד] לפני הקב"ה אם חסד אתה עושה עמי אשירה, ואם משפט אתה עושה עמי אשירה, בין כך ובין כך לך ה' אומרה. (ג) אמר ר' יהודה בן פלייא [הוא שאיוב אמר] ה' נתן וה' לקח [יהי שם ה' מבורך] (איוב א' כה), (ד) כשנתן הוא לבדו, וכשלקח הוא ובית דינו, ברוך הוא כשנתן, וברוך הוא כשלקח, בין כך ובין כך יהי שם ה' מבורך, הוי לך ה' אומרה: (ה) אמר ר' ברכיה בשם ר' לוי ואתה מרום לעולם ה' (תהלים כ"ג ט), (ו) ידך מן עיליתא, (ז) תמן תנינן על הטוב מברך הטוב והמטיב, ועל הרעה ברוך דיין

הערות ותקונים

ברעדה א"ר אחא לכשיבוא יום רעדה תניט, וככ"י האחרים ובגדפס המאמר צגנון אחר א"ר אחא בעולם הזה ביראה, אבל לעתיד לבוא אחא רעדה תניט ויהיו הלדיקים גילים ברעדה שדברתי [ל"ל שהבאתי] על א"ר, וצילקוס הביא הגי' עבדו את ה' ביראה בעוה"ז, כשהגיע לעתיד לבא רעדה אחזה תניט חסדו חסדו גילים ברעדה שהבאתי על א"ר: (יד) ר' פנחס כו'. עיין לעיל מזמור כ"ו ובהערה ט"ו. והאצדורהם בתפלות חול דף ד' ע"ב דפוס פראג הביא דברי המדרש הזה, עיין לעיל שהבאתי דבריו בהערה י"ט: (טו) מה כתיב בתריה כי טוב ה' לעולם חסדו. צילקוס צטעות הודו לה' כי טוב כי לעולם חסדו:

(א) א"ר הונא בש"ר אחא. מובא צילקוס תהלים רמז תתנ"ה וחסד הליון, והמאמר טבע מירושלמי ברכות פ"ט ה"ו (דף י"ד ע"ב) וסס הגי' ר' חונא בשם ר' אחא, והמאמר נשנה בזו"ר פכ"ד אות ז' וגם סס הגי' ר' הונא בש"ר אחא: (ב) כך אמר דוד לפני הקב"ה כו'. כאשר לפנינו כ"ה גם בירושלמי ובזו"ר סס, אבל בכ"י האחרים ובגדפס המאמר קטוע אם בחסד אשירה אם במשפט אשירה לך ה' אומרה, ויש לתקן כמו שהוא לפנינו: (ג) א"ר יהודה בן פלייא. בירושלמי סס א"ר יודן בן פילה ובזו"ר א"ר יודן בר פילה, וככ"י האחרים ובגדפס א"ר יהודה בר פילה, וצ"ל בר פילה: (ד) כשנתן הוא לבדו וכשלקח הוא ובית דינו. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י האחרים ובגדפס המאמר קטוע, ובירושלמי סס כשנתן ברחמים נתן, וכשלקח ברחמים לקח, ולא עוד אלא כשנתן לא נמלך בבריה, וכשלקח נמלך בבית דינו, א"ר אלעזר כל מקום שנאמר וה' הוא ובית דינו, ציין אב שצולס וה' דבר עליך רעה: (ה) א"ר ברכיה בש"ר לוי. ירושלמי סס וי"ר סס בהתחלת המאמר, ומובא צילקוס תהלים סס: (ו) ידך מן עיליתא. בירושלמי ובזו"ר סס לעולם ידך על העליונה, וע"ש שמובא אחר זה עוד מאמר אחד נמוכ שצולס כו': (ז) תמן תנינן על הטוב מברך הטוב והמטיב ועל הרעה ברוך דיין האמת. בכ"י האחרים ובגדפס ליתא להמלות "תמן תנינן", והוא במשנה ברכות כ"ד ע"א, ובמשנה סס על בשורות טובות מברך הטוב והמטיב ועל בשורות רעות אומר ברוך דיין האמת, והדורש הביא זה המאמר מהמשנה כי על זה מוסב דברי ר' ברכיה שאמר לעולם

האמת. (ח) אמר ר' תנחום בר יודן (ט) באלהים אהלל דבר בה' אהלל דבר (תהלים ט יא), (י) אם בא עלי בדיון, כדבר שנאמר אשר ירשיעון אלהים (שמות כג ח), אף על פי כן אהלל דבר, ואם בא עלי ברחמים, כדבר שנאמר ה' ה' אל רחום וחנון (שם לו ו), אהלל דבר, בין כך ובין כך אהלל דבר. (יא) ורבנן אמרי צרה ויגון אמצא ובשם ה' אקרא (תהלים קמו ג ד), (יב) [כוס ישועות אשא ובשם ה' אקרא (שם עט יג)], (יג) (הוי לך ה' אזמרה) [בין כך ובין כך לך ה' אקרא]:

[ג] (יד) **אשכילה** בדרך תמים. ר' יהודה ור' נחמיה, ר' יהודה אומר אמר הקב"ה למשה מנה לי כהן גדול, אמר לפניו מאי זה שבט אקה, משבט ראובן, אמר לו לאו, לא אשית לנגד עיני דבר בליעל (פסוק ג), שעשה דבר בליעל, שנאמר וילך ראובן וישכב את בלחה פילגש אביו (נחשיתם לו כג), אמר לו אמנה לך משבט שמעון, אמר לו לאו, עשה סמים שנאתי (פסוק ג), שנאתיו על מעשה (טו) שעשה בשמים זמרי בן סלוא [לכך לא ידבק בי (שם)], אמר לו אמנה לך משבט דן, אמר לו לאו, לבב עקש יסור ממני (שם ד), [שנאמר] (טז) ויקימו להם בני דן את הפסל (שופטים יח ג), שהיו עובדי ע"ז, ולא היה לבם שלם לבוראם, אלא עקש שהמרו להקב"ה ועבדו לע"ז [ועברה עם ישראל בים שנאמר] ועבר בים צרה (זכריה יא), (יז) זה פסל מיכה, הוא שאמר משה פן יש בכם איש או אשה או משפחה או שבט [אשר לבבו פונה היום מעם ה' וגו'] (דברים כג יו), (יח) אמר לו אמנה לך משבט יוסף, אמר לו לאו, מלשני בסתר רעהו (פסוק ט), שאמר לשון הרע על אחיו, שנאמר ויבא יוסף את דבתם רעה אל אביהם (נחשית לו כ), אמר לו אמנה לך משבט יהודה, אמר לו לאו, גבה עינים ורחב לבב (פסוק ט), שנאמר ויראה יהודה ויחשבה לזונה (שם נח עו), (יט) אמר לו אמנה לך משבט לוי, אמר לו הן, שנאמר עיני בנאמני ארץ לשבת עמדי (פסוק יו), וכן אתה כמו

הערות ותקונים

ידך על עליונה בין לדין ובין לרחמים לפיכך מצדך על הרעה כשם שמצדך על הטובה, ובירושלמי שם דברי ר' זכריה סובב הולך על המשנה חייב אדם לצדק על הרעה כשם שמצדך על הטובה, ולמאמר שלפנינו בשו"ע כוון רש"י תהלים ק"א א' חסד ומשפט אשירה כשאתה עושה עמי חסד חלקך צדק הטוב והמטיב, וכשאתה עושה צי משפט אני אשיר צדוק דיין האמת, בין כך ובין כך לך ה' אומר: (ח) א"ר תנחום בר יודן. כ"ה גס בכ"י ו' ובו"ר שם, ובכ"י האחרים ונדפס א"ר תנחומא בר יודן, ובירושלמי שם א"ר תנחומא בן יהודה: (ט) באלהים אהלל דבר. בכ"י האחרים ונדפס הג' כתוב אחד אומר באלהים אהלל דבר וכתוב אחד אומר בה' אהלל דבר, והג' משוגשת כי הוא בקסוק [אחד], ויש לתקן כמו שהוא לפנינו ובירושלמי: (י) אם בא עלי בדיון, אלהים הוא מדת הדין וה' הוא מדת הרחמים. ובירושלמי שם ובו"ר שם בין על מדת הדין בין על מדת רחמים אהלל דבר, לדעתי המאמר קטוע וי"ל אם בא עלי בדיון אהלל דבר, ואם בא עלי ברחמים אהלל דבר, בין על מדת הדין בין על מדת רחמים אהלל דבר. או י"ל בין כך ובין כך אהלל דבר: (יא) ורבנן אמרי. ירושלמי וי"ר שם שם: (יב) כוס ישועות אשא. הוספתי כמו שהוא לנכון בכל כ"י האחרים ונדפס גס בכ"י ו' ובירושלמי ובו"ר, כי הדורש הביא הכתובים אשר לשונם כפול: (יג) הוי לך ה' אומר. בכ"י האחרים ונדפס בין כך ובין כך לך ה' אומר, י"ל בין כך ובין כך לך ה' אקרא, כמו שהוא לנכון בירושלמי ובו"ר, וכן תקנתי בפנים: (יד) אשכילה בדרך תמים. עוצא צילקום רמו תתג"ה וחסר ה"יון: (טו) שעשה סמים. דורש סמים כמו שמים: (טז) שנאמר ויקימו להם בני דן את הפסל ולא היה לבם שלם לבוראם אלא עקש שהמרו להקב"ה ועבדו לע"ז. כל זה הוא גס בכ"י ו' וכן הוסיף הרא"פ, ובכ"י האחרים ונדפס ליתא כל זה, ושם הג' אמר לו אמנה לך משבט דן אמר לו דבר עקש יסור ממני שהן עובדי ע"ז, שנאמר ועבר בים צרה, וצילקום שם לא היה לבן של זה עקש שהניח לחי העולמים והיה עובד ע"ז, י"ל לא היה לבן שלם אלא עקש וכו': (יז) זה פסל מיכה. עיין סנהדרין ק"ג ע"ב ירושלמי סוכה פ"ד ה"ג (דף כ"ד ע"ג), תנחומא הנדפס מכבר תשא אות י"ד, מילותא פי' בשלח ספרי בהעלותך, שמ"ר פכ"ד אות א', ופנ"א, במ"ר פט"ו, אבדר"ג פל"ד: (יח) א"ל אמנה לך משבט יוסף עד א"ל אמנה לך משבט יהודה. כשם צילקום שם: (יט) א"ל אמנה לך משבט לוי א"ל הן כו' עד נאמן הוא. כ"ה גס בכ"י ו', וכן הביא הרא"פ, אהל בכ"י האחרים ונדפס המאמר קטוע

שבמך, שנאמר לא כן עבדי משה בכל ביתי נאמן הוא (במדבר יב ז), (ב) ר' נחמיה אמר, ואית דאמרי לה אמר ר' חמא בשם ר' שמעון בן לקיש אמר הקב"ה מי שמשרתני בעולם הזה הוא ישרתני בעולם הבא:

[ג] לא יושב בקרב ביתי עושה רמיה. אמר ר' יהושע בן לוי (בא) צריך אדם להיות עלוב בתוך ביתו, וכל שכן בביתו של הקב"ה: דובר שקרים לא יכון לנגד עיני. (כב) ארבע כיתות אינן רואות פני השכינה, ואלו הן: [כת לצים, דכתיב ובמושב לצים לא ישב (ספלים א א)], כת הנפים, דכתיב כי לא לפניו הנף יבוא חיוג יג טו), כת מספרין לשון הרע, שנאמר מלשני בסתר רעהו אותו [אצמית נבה עינים ורחב לבב אותו] לא אוכל (פסוק ס), אל תקרי אותו אלא אתו, כת שקרים, דכתיב דובר שקרים לא יכון לנגד עיני:

[ד] לבקרים אצמית כל רשעי ארץ. (כג) אמר ר' יוחנן לשני בקרים הביאו נדבה למלאכת המשכן, שנאמר והם הביאו אליו עוד נדבה בבקר בבקר (שמות לו ג), בזכות כך אצמית כל רשעי ארץ. (כד) (ויקחו לי תרומה (שס טז ז)) [ויאמר ה' אל משה לאמר קח מאתם (במדבר ז ד ס)] אמר לו הקב"ה צא ואמור להם דברי כבושין, ואמור להם מעלה אני עליכם כאילו הייתי צריך דבר לשעון בעולמי, ואיזה דבר שישעון בעולמי, זה המשכן, כיון שהביאו הנשיאים את העגלות ואת הבקר אמר הקב"ה למשה קח מאתם, אמר משה שמא נביא חידש להם את הדבר הזה, או שמא הם עשו מעצמן, אמר לו הקב"ה והיו (לעבודת המשכן) [לעבוד את

ה ערות ותקונים

אל תמנה משבטך, עיני נחמתי ארץ שנאמר בכל ביתי נאמן הוא: (ב) ר' נחמיה אמר, ואית דאמרי לה א"ר חמא בשם ר' שמעון בן לקיש. כ"ה גס בכ"ו ו', וכן הוא בילקוט, וכן הביא הרא"ש, אבל בכ"י האחרים ובגדפס ר' נחמיה אמר ואית דאמר לה בשם ריש לקיש: (בא) לריך אדם להיות עלוב בתוך ביתו וכ"ש צביתו של הקב"ה. בילקוט לריך אדם להיות עלוב בתו וחס צביתו, אין לריך לומר צביתו של הקב"ה, וככ"י האחרים ובגדפס לריך אדם להיות עלוב בתוך ביתו, ואין לריך לומר צביתו של חצרו, והג"י בכ"י שלפניו היא הנכונה: (כב) ארבע כתות כו'. כ"ה גס בכ"ו ו', וכן הביא הרא"ש, ולא נמצא לנטון בכ"ו ו', ובגמרא סופה מ"ג ע"א וסנהדרין ק"ג ע"א נשטה המאמר ארבע כתות אין מקבלות פני שכינה, ועל כת לזים מוצא שם הכתוב משך ידו את לזזים ועל כת מספרי לשון הרע מוצא שם הכתוב כי לא אל חפץ רשע אתה לא יגורך רע ע"ש. וכאן הביא על מספרי לשון הרע הכתוב מלשני בסתר רעהו אותו אצמית וסיים אל תקרי אותו אלא אתו. וכן תראה בגמרא ערכין ט"ז ע"ב כל המספר לשון הרע ננעים באים עליו, שנאמר מלשני בסתר כו' ואמר רב חסדא כל המספר לשון הרע אמר הקב"ה אין אני והוא יכולין לדור בעולם, שנאמר מלשני בסתר רעהו אותו אצמית נבה עינים ורחב לבב אותו לא אוכל אל תקרי אותו לא אוכל אלא אתו: (כג) א"ר יוחנן לשני נקרים הביאו נדבה למלאכת המשכן. התחלת המאמר הוא בשמ"ר פמ"א אות ב' פמ"א אות ב', במ"ר פי"ב אות ל"ז, תנחומא הגדפס מכבר תרומה אות ד', נשא אות כ"ז, ותנחומא שלנו תרומה סי' ג' וגשא סי' כ"ט, ומוצא בילקוט תהלים רמז תתנ"ה בשם מדרש שו"ס: (כד) ויקחו לי תרומה. ברור כי זה הכתוב מוצא פה בטעות ויש להביא הכתוב ויאמר ה' אל משה לאמר קח מאתם (במדבר ז ד ט) וכן תקתי בפנים כי על זה סובב הולך הדרש, וכן המלה במדרש במ"ר פי"ב אות י"ה כל הדרשה קלת ברחבה ויקריבו אותם לפני המשכן (במדבר ז' ג') בלא ועמדו לפני המשכן ולא קבל מהם עד שנאמרו לו מפי הגבורה קח מאתם, ה"ל ויאמר ה' אל משה לאמר קח מאתם וגו' (במדבר טז ד' ה'), מאי לאמר תני רב הושעיא אמר לו הקב"ה לא ואמור להם דברי כבושים ודברי נחמות קח מאתם, באותה שעה היה משה מתיירא ואומר תאמר שמא נסתלקה ממני רוח"ק ושרתה על הסגיאים, א"ל הקב"ה משה אילו להם הייתי אומר שיביאו לך הייתי אומר שתאמר להם אלא קח מאתם, מאתם היה הדבר הא הסכימה דעתם לדעת העליונה כו', והמאמר לקוח מפסיקתא דר"כ פסקא ויהי ביום כלות משה (ט' ע"א) וגשה גס במדרש חזית פ"ז בפסוק ופה את רעיתי כתרנה וסס הגי' מהו לאמר א"ר הושעיא אמר לו הקב"ה למשה לא ואמור להם דברי שבה ודברי נחמות, ובמדרש חזית שם סיים עוד אמר הקב"ה מעלה אני עליכם כאילו כבר הייתי לריך לסבול בו את עולמי והצאתה לי, וזה ליתא בפסיקתא

עבודת אהל מועד] (סס טס ס), (כה) ועד כמה הן קיימות, (כו) ר' חנינא בשם בר קפרא ור' יודן בשם ר' שמואל בר נחמני (כו) עד הגלגל, שנאמר בגלגל שורים זבחו (טסע יב יג), (כח) ר' אבא בר כהנא אמר עד נוב עיר הכהנים [היו קיימות], (כט) ר' אבהו אומר עד [גדעון] [גבעון], רב חמא בר חנינא אמר עד שנבנה בית המקדש והקריבין שלמה. אמר ר' לוי מאי מעמא דרב חמא בר חנינא דכתיב ויזבח [המלך] שלמה את זבח הבקר (דס"ג : ס), בקר אין כתיב כאן אלא הבקר, שהביאו הנשיאים למעון את המשכן, (ל) ר' אייבו בשם ר' מאיר אומר לעתיד לבא הן מתקנות להפרע מן הרשעים, שנאמר לבקרים אצמית כל רשעי ארץ:

מזמור קב

[א] תפלה לעני כי יעמוף. זהו שאמר הכתוב [זבח רשעים תועבת ה'] ותפלת ישרים רצונו (משלי טו ה), (א) אין הקב"ה מבקש מן הרשעים לא זבח ולא עולה, ומהו מבקש תפלת ישרים, וכן הוא אומר כי לא תחפוץ זבח ואתנה [עולה לא תרצה] (תהלים נא יח): (ב) דבר אחר תפלה לעני כי יעמוף. אמר ר' פנחס בשם ר' ראובן (ג) איני עומד על דעתי של דוד, (ד) פעמים הוא קורא עצמו דוד, תפלה לדוד (תהלים יא א, טו א) פעמים הוא קורא עצמו עני, תפלה לעני, בשעה שהוא רואה הצדיקים שעתידין לצאת ממנו, כגון אסא (ה) [יהושפט] יחזקיהו וישעיה הוא קורא עצמו דוד, ובשעה שהוא רואה רשעים עומדין ממנו, כגון אהו מנשה (ו) ואמון, הוא קורא עצמו עני, תפלה לעני. (ז) אמר ר' שמואל בר נחמני בשם ר' יונתן כלפי מנשה אמר תפלה לעני, שהיה עני ממעשים טובים, (ח) ר' אלכסנדר אומר כלפי התפלה אמרו דוד דהוה אתי ומלקש ומחלך, כענין שנאמר והיה העטופים ללבן (בראשית ל מג), לכך נאמר תפלה לעני כי יעמוף, אותם שקנה בעטיפת תפלה היו ריעקב, ואין עטיפה אלא תפלה, שנאמר תפלה לעני כי יעמוף:

הערות ותקונים

בפסיקתא וע"ם בהערות שלי: (כה) ועד כמה הן קיימות. פסיקתא וחזית ובמ"ר שם, ומובא בילקוט ואתחנן רמו תתכ"ד בשם הילמדנו: (כו) ר' חנינא בשם בר קפרא ור' יודן בשם ר' שמואל בר נחמני. עיין בפסיקתא הערה קס"ד ושם הבאתי השנוים: (כז) עד הגלגל. עיין בפסיקתא שם הערה קס"ה: (כח) ר' אבהו בר כהנא. ע"ם הערה קס"ו: (כט) ר' אבהו אומר. ע"ם בהערות שלי ואין להכפיל הדברים: (ל) ר' אייבו בשם ר' מאיר אומר. עיין בפסיקתא שם ובמ"ר שם תני בשם ר' מאיר, ועיין בהערות שלי:

(א) אין הקב"ה מבקש מן הרשעים. עיין לעיל ריש מזמור י"ו וריש מזמור ל' ופה המאמר קטוע, ובכ"י האחרים ובגדפס נוסף ד"א זבח רשעים תועבה [ל"ז תועבת ה'] מדבר בבטעם ובבלק, שנאמר ויעל פר ואיל (במדבר כ"ג י"ד) ומהו מבקש תפלת ישרים, שנאמר תפלה למשה איש האלהים (תהלים ל"א), וזה נוסף מן ריש מזמור ל', רק בקצרה, והרא"פ הוסיף בגליון המאמר בשלמות כלשון השו"ס במזמור ל' אות א': (ב) ד"א תפלה לעני א"ר פנחס בר ראובן. מובא בילקוט תהלים רמז תתכ"ה ונרשם בגליון "ילמדנו" והוא המאמר שלפנינו, והליון ילמדנו הוא בטעות ול"ל "מדרש" או אולי היה נמלא המאמר גם בילמדנו הגאבד, ונשנה המאמר בפסיקתא דר"כ פסקא ולקחתם לכם (ק"פ ע"ב) וי"ר פ"ל אות ג', ושם הגי' א"ר אבין, אין ספק שז"ל א"ר פנחס בר ראובן, עיין בפסיקתא שם הערה מ': (ג) איני עומד על דעתי של דוד. בפסיקתא ובי"ר אין אלו יכולין לעמוד על אופי של דוד, עיין בפסיקתא שם הערה מ"א והעירותי בוי"ר א"סו, ובערוך ערך א"סו הביא בשם הפסיקתא אופו וכתב פי' אופו עיקרו ובסוף הערך כתב ס"א אופו דעתו [ל"ל פ"א אופו דעתו או ל"ל ס"א דעתו]. ומה תראה במדרש שו"ס ובלקוט תהלים נאמר במקום אופו, "דעתו" ע"פ פי' הערוך והמלה ויזבח פי' עיקרו ודעתו (בשש"אפפענהייס) וכן בירושלמי שקלים פ"א ה"א אין את יכול לעמוד על אופי' של אומה הזאת: (ד) פעמים הוא קורא עצמו דוד. בפסיקתא ובי"ר פעמים שהוא קורא את עצמו מלך: (ה) יהושפט. הוספתי כמו שהוא בפסיקתא ובי"ר ובלקוט: (ו) ואמון. עיין בפסיקתא שם הערה מ"ב: (ז) א"ר שמואל בר נחמני בשם ר' יונתן. כ"ה גם בכ"י ו' וכן בילקוט, ובכ"י האחרים ובגדפס א"ר שמואל בר נתן: (ח) ר' אלכסנדר אומר כלפי התפלה

[ב] **דבר** אחר תפלה לעני כי יעטוף. (ט) ר' מאיר ור' יוסי חד מנהון אמר אימתי צריך אדם לתבוע צרכיו, תובע צרכיו ואח"כ ותפלל, שנאמר תפלה לעני ואימתי כי יעטוף בזמן שלפני ה' ישפוך שיחו [ואחרונה אמר תחלה הוא מתפלל ואחר כך הוא תובע צרכיו, שנאמר אשפוך לפניו שיחי (תהלים קמג ג)] ואח"כ צרתי לפניו אניד (סג סג), ואין שיחה אלא תפלה, (י) שנאמר ויצא יצחק לשוה בשדה לפנות ערב (בראשית כד סג), (יא) אמר ר' זעירי בשם ר' הונא הכל מודים שהוא תובע צרכיו בשומע תפלה. (יב) (שנאמר) ה' שמעה תפלתי, אל תתן אכסיומא שלי בתוכה אלא תעלה ותעשה פירות: ושועתי אליך תבא אל תסתר פניך ממני ביום צר לי הטה אלי אוזןך. אמר ר' יוחנן לכל השבט של יהודה ניתנה מתנה זו, שמע ה' קול יהודה (דברים לג ז), ר' חנינא אמר לביתו של דוד ניתנה, ר' יהודה בר סימון אמר אין אדם אמר הטה אלא אם כן אחרים מקמרגין אותו, (יג) אמר ר' לוי אכסיומין זה נתן משה ליהודה בשעת פטירתו מן העולם, שנאמר וזאת ליהודה (סג סג): כי כלו בעשן ימי ועצמותי כמוקד נהרו. (יד) כהדין מציצא דיקר: [ג] פנה אל תפלת הערער [ולא בזה את תפלתם]. (טו) ר' שמואל בר נחמני בשם

הערות ותקונים

התפלה אמרו דוד דהוה אחי ומלקם ומהלך. בילקוט הביא הגי' ר' אלכסנדר אמר כלפי תפלה אמרו, ר' זכריה אומר דהוה אחי ומלקם לה, כענין שנאמר והיו העטופים ללבו ואין יעטוף אלא תפלה, כענין שנאמר בהעטף עלי נפשי, ובכ"י האחרים ובגדפס ר' אלכסנדר אמר כלפי התפלה [אמרן] כענין שנאמר והיו העטופים ואין יעטף אלא תפלה שנאמר תפלה לעני כי יעטף. והא"ל תקן כן בשו"ס עפ"י גי' הילקוט, והמפרש בדפוס פראג ואמסטרדאם תקן כן בגוף המדרש, ועיין בפסיקתא וכו"ר מובא בשם ר' אלכסנדר בסגנון אחר, ועיין שם בהערה מ"ג מה שהעירוני שכתב להגיה עפ"י הגי' שהביא הילקוט והוא מילמדנו ר' אלכסנדר אומר דהוה אחי ומלקם לה, כענין שנאמר והיו העטופים, ר' זכריה אמר כלפי התפלה אמרו, ואין יעטף אלא תפלה שנאמר בהעטף: (ט) ר' מאיר ור' יוסי. בירושלמי ברכות פ"ד ה"ד (דף ס' ע"ב) איתא אית תניי תני מתפלל ואח"כ תובע צרכיו, ואית תניי תני תובע צרכיו ואח"כ מתפלל, מאן דאמר מתפלל ואח"כ תובע צרכיו תפלה לעני כי יעטף, ואח"כ לפני ה' ישפוך שיחו, ומאן דאמר תובע צרכיו ואח"כ מתפלל, לשמוע אל הרנה ואח"כ אל התפלה דברי חכמים, ר' זעירא בשם ר' חונה יחיד תובע צרכיו בשומע תפלה. ובגמרא בבבלי ע"ז דף ז' ע"ב מובא שם פלוגתא דר' אלעזר ור' יהושע, ר' אלעזר אומר שואל אדם צרכיו ואח"כ יתפלל, שנאמר תפלה לעני כי יעטוף ולפני ה' ישפוך שיחו וגו' אין שיחה אלא תפלה, שנאמר וילא יחזק לשוה בשדה, ר' יהושע אומר יתפלל ואח"כ ישאל צרכיו שנאמר אשפוך לפניו שיחי נרתי לפניו אניד: (י) שנאמר וילא יחזק לשוה בשדה. אח"כ נמלא בכ"י ב' ד' ה' ז' הוספה: לכך נאמר תפלה לעני כי יעטוף, ואומר תפלה למשה, תפלה לדוד, תפלה לחבקוק, אמר הקב"ה חביבה תפלתו של עני לפני כהפלת כל נביא שאעק ואני עונה, אף העני אעק ואני עונה, ואומר כי אם אעק יעק אלי וגו': (יא) א"ר זעירי בש"ר הוה הכל מודים שהוא תובע צרכיו בשומע תפלה. בירושלמי שם רבי זעירא בשם רב חונה ובירושלמי ר' חונה הוא כמו ר' הונא. ועיין בע"ז דף ח' ע"א א"ר יהודה אמר שמואל הלכה שואל אדם צרכיו בשומע תפלה, וע"ס בהגהת כרי"ב, וכן הביא הרמב"ם ה' תפלה פ"ו ה"ג ובטו"ש ע"א ח' סעיף א': (יב) שנאמר ה' שמעה תפלתי. מלה "שנאמר" הסגרת, ומן ה' שמעה תפלתי מתחיל מאמר חדש, ועל זה אמר אל תתן אכסיומא שלי בתוכה אלא תעלה ותעשה פירות. וכל לשון אין לו שחר, וכ"ה בכל כ"י, והמדפיס הראשון דפוס קאנטאטוניא הוסיף הכתוב אל תתן ה' מאויי רשע (והוא בתהלים ק"מ ט') ועל זה הביא הדרש אל תתן אכסיומא שלי בתוכה, אבל אין ענין הכתוב הזה מתהלים ק"מ לכאן. וגם הרא"ש מחק את הפסוק הזה, והגה לעיל סוף מזמור על שמע ה' תחנתי ה' תפלתי יקח איתא כך אמר דוד לפני הקב"ה רבש"ע מלך צער ודם אחרים מקבלים אכסיומא שמושיעין לו אני אוני מבקש אלא אכסיומין שלי ה' תפלתי יקח, והמלה בארתי שם בהערה מ' שפי' בל"י מעלה גדולה וכבוד וכוונה המאמר לפניו קשה לבאר ואולי ל"ל אל תתן אכסיומא שלי בתוכה אלא תעלה אותי מתוכה, הכוונה שהתפלל ה' שמעה תפלתי שיעלה אותו מזה: (יג) א"ר לוי אכסיומין זה נתן משה ליהודה. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י האחרים ובדפוסים הראשונים אכסיומין, וז"ל אכסיומין, עיין מה שהעירוני במזמור כ"ו הערה ל"ט: (יד) כהדין מציצא דיקר. בכ"י ג' מנולא דיקר, ובכ"י ו' כהדין מציצא דיקר, והגבון כמו שהוא בכ"י ב' ד' ה' ז' נולא דיקר פי' כיון מן השרפה, ובדפוס ראשון ואח"כ בכל הדפוסים כהדין מנולא דמנולא, והוראת תנא בארמית עשן, אבל זה תקן המדפיס וליחא בכל כ"י: (טו) ר' שמואל בר נחמני בשם ר' יונה אמר. כ"ה גם בכ"י

ד' יונה אמר (מז) לא היה צריך לומר אלא או אל תפלת הערער ולא בזה את תפלתו, או תפלת הערערים ולא בזה את תפלתם, מהו תפלת הערער, זה מנשה שהיה ער ממעשים טובים, [ולא בזה את תפלתם, זה דוד וחזקיה, שנאמר ויתפלל חזקיהו (מ"ג י"ט טו)], (יז) אמר ר' אחא בשם ר' אלכסנדר אשרי אדם שיש לו יתד להתלות בו: דבר אחר פנה אל תפלת הערער. (יח) אמר ר' יצחק כלפי הדורות אמרו, שאין להם לא נביא ולא כהן מורה צדק, ולא בית המקדש שיוכפר עליהם (יט) אלא תפלה אחת נשתיירה להן שהם מתפללין בראש השנה וביום הכפורים, אל תבזה אותה מהם, שנאמר (כ) ולא בזה את תפלתם: תכתב זאת לדור אחרון ועם נברא יהלל י"ה. (כ) וכי עד עכשיו עתידה אומה אחרת להבראות, שהוא אומר ועם נברא, אלא (כא) אמר ר' יהודה בר סימון (כב) זה דורו של מרדכי שנבראו כבריה חדשה. (כג) ורבנן אמרו אלו הדורות שחייבין במעשיהם הרעים, ובאין ועושים תשובה ומתפללין לפניך בראש השנה וביום הכפורים, ולפי שהם מחדשים את מעשיהם, הקב"ה בורא אותם ברייה חדשה, ומה להם לעשות, (כד) יש להם ליטול אתרוניהן בידיהם ולולביהן וערבי נחל והדסים להלל אותך, הוי אומר ועם נברא יהלל י"ה:

מזמור קג

[א] לדוד ברכי נפשי את ה' [וכל קרבי את שם קדשו]. (א) זהו שאמר הכתוב אודך על כי נוראות (נפלאותי) [נפלאותי] נפלאים מעשיך ונפשי ידעת מאד (תהלים קל"ט יז), (ב) אמר ר' אבדימי בר נחוניא יש דבר רע לכבד ויפה לקנה, יש רע לקנה ויפה לכבד, (ג) עשרה דברים יש באדם, הקנה לקול, הוושט למזון, הכבד לכעוס, הריאה לשתות, המרה לקנאה, הקיבה לשינה, המסס למחון, המחול לשחוק, הכליות יועצות, הלב נומר, לפיכך דוד טקלס אודך על כי נוראות (נפלאותי) [נפלאותי] מעשיך ונפשי ידעת מאד], לכך ברכי נפשי את ה':

[ב] דבר אחר ברכי נפשי את ה' [וכל קרבי את שם קדשו]. (ד) אמר ר' לוי בשם ר' חסא הצייר הזה צר איקונין, הצייר מת וצורתו קיימת, והקב"ה אינו

הערות ותקונים

כ"י ו', אצל כ"י האחרים ונגדפס בשם ר' אבא, ומוצא בילקוט תהלים רמז תתנ"ה וחסר הליון וגורם בשם ר' יונתן: (מז) לא היה צריך לומר. עיין בוי"ר פ"ע ובפסיקתא פסקא ולקחת לכה (קפ"א ע"א) ועם בהערה מ"ו: (יז) א"ר אחא בשם ר' אלכסנדר אשרי אדם שיש לו יתד להתלות בו. וכן בירושלמי ברכות פ"ד ה"א (דף ז' ע"ד) אשרי אדם שזכו לו אבותיו אשרי אדם שיש לו יתד צמי להתלות בה, וכן כלן חזקיה תלה בדוד, דכתיב כה אמר ה' אלכי דוד אביך שמעתי את תפלתך ונ' הגני רוסף לך (מ"ג כ' ה'), ובפסיקתא שם ובוי"ר פ"ל ולא בזה את תפלתם הפלתו של מנשה ותפלת אבותיו, ה"ה"ד ויתפלל אליו ויעתר לו (ד"ב ל"ג י"ג), ואולי על זה מוצא כלן דברי ר' אחא, ועיין בפסיקתא שם בהערה מ"ו: (יח) א"ר יצחק כלפי הדורות. עיין בפסיקתא שם ובהערה נ"א: (יט) אלא תפלה אחת נשתיירה להן שהם מתפללים בראש השנה וביום הכפורים. עיין בפסיקתא ובוי"ר שם נאמר אלא תפלה זו בלבד אצל לאו דוקא בראש השנה וביום הכפורים. (כ) וכי עד עכשיו ט'. כ"י האחרים הגי' וכי עדיין אומה עתידה להבראות: (כא) א"ר יהודה בר סימון. כ"י האחרים ונגדפס א"ר יוסי ברבי שמעון: (כב) זה דורו של מרדכי. בפסיקתא שם אלו דורו של מרדכי ואסתר שהיו נפויים למיתה, ועם נברא יהלל י"ה שבראש צריה חדשה: (כג) ורבנן אמרו. זה ליתא בפסיקתא וע"ש בהערה נ"ה, ובכ"י האחרים ונגדפס הגי' ורבנן אמרי אלו הדורות שהן כמתים במעשיהם ובאין ומתפללין לפניך בראש השנה וביום הכפורים, ולפי שהם מחדשים את מעשיהם, הקב"ה בורא אותם ברייה חדשה, ומה להם לעשות ליקח הדם וללבו ולהלל אותך שנאמר ועם נברא יהלל י"ה: (כד) יש להם ליטול אתרוניהן בידיהם. עיין בפסיקתא שם בהערה נ"ו: (א) ז"ל אודך על כי נוראות נפלאותי. מוצא בילקוט תהלים רמז תתנ"ו בשם המדרש: (ב) א"ר אבדימי בר נחוניא. בילקוט בפעו"ט א"ר אבדימי בר נחוניא: (ג) עשרה דברים יש באדם. נשנה בוי"ר פ"ד אות ד' ושם הגי' עשרה דברים משמין את האדם, וחושב העשרה כמו לפניו, ובמדרש קה"ר פ"ז פ' החכמה העוז לחכם נשמע קיבה לשינה, וחושב לב מנין לשון נומר במקום לפניו ובוי"ר הלז נומר: (ד) א"ר לוי בש"ר תמא. כ"ס נס כ"י ו', אצל כ"י האחרים ונגדפס א"ר לוי בשם ר' הונא, ובילקוט שם השמיט

כן אלא הקב"ה צר את האדם הזה והאדם מת והקב"ה חי וקיים, (ה) מה שאין
 כן הצייר יכול לעשות ולא (ו) הפקף, הפקף הזה שהוא צורף (ז) (האנדרינוס)
 [האנדרינוס] הצורף מת (והאנדרינוס) [והאנדרינוס] קיים, אבל הקב"ה צר את
 האדם, האדם מת, והקב"ה חי וקיים לעולמי עולמים: (ח) דבר אחר מלך בשר
 ודם הוא אוכל וצורתו אינה אוכלת, אבל הקב"ה אינו כן צורתו אוכלת והוא אינו
 אוכל, שנאמר אתה הוא ה' לבדך [וגו'] ואתה מחיה את כולם (תמיה ס ו):
 (ט) דבר אחר הצייר הזה צר צורה ולא יכול לצור נפש ומעים, אבל הקב"ה צר
 צורה האדם וצר בו נפש ובני מעים, (י) לכך דוד מקלם ברכי נפשי את ה' וכל
 קרבי את שם קדשו:

[ג] [ברכי נפשי את ה']. (יא) אמר ר' יהושע בן לוי חמשה פעמים כתיב כאן
 ברכי נפשי את ה', כנגד חמשה חומשי תורה, ואלו הן: ברכי
 נפשי את ה' וכל קרבי את שם קדשו (פסוק ה), ברכי נפשי את ה' ואל תשכחי כל
 נסוליו (סג ג), ברכו ה' כל מעשיו וגו' ברכי נפשי את ה' (סג כג), ברכי נפשי
 את ה' ה' אלהי גדלת מאד (סג קד ה), יתמו הטאים מן הארץ ברכי נפשי את ה'
 (סג סג לה). (יב) ר' יוחנן אומר חמשה עולמות ראה דוד, אחד בטעני אמו, אמר
 ברכי נפשי את ה' וכל קרבי (פסוק ה), ואחד כשהוא נולד, ברכי נפשי את ה'
 ואל תשכחי כל נסוליו (סג ג), [מאי כל נסוליו] אמר ר' אבהו שעשה דדים
 במקום בינה, מאי טעמא כדי שלא יסתכל בערוה, רב מתנה אמר כדי שלא יינק
 ממקום המינופת, ואחד כשהוא יוצא לאויר העולם והולך לכאן ולכאן, שנאמר
 בכל מקומות משלתו ברכי נפשי את ה' (סג כג), ואחד כשהוא מסתלק מן
 העולם כשהוא רואה את השכינה ברכי נפשי את ה' ה' אלהי גדלת מאד (סג קד ה),
 ואחד לעתיד לבוא, שנאמר יתמו הטאים מן הארץ ורשעים עוד אינם ברכי נפשי
 את ה' הללויה (סג סג לה):

הערות ותקונים

סג האומר: (ה) מה שאין כן הצייר יכול לעשות. מכאן עד והקב"ה חי וקיים לעולמי עולמים נמוא נס
 זכ"י ו', וכן הוסיף הרא"פ, וליחא זכ"י האחרים ונגדפס: (ו) הכסף. הוא תואר לצורף (זילברטראניטיטר):
 (ז) האנדרינוס. תקנתו האנדרינוס והיא יונית ἀνδρῖνος פ"י גלם וזרת ארס (זילדזיילט): (ח) ד"א
 מלך צר ודם. לפני זה נמוא זכ"י האחרים ונגדפס הוסיפה "ד"א הצייר הזה אינו צר צבת אחת אלא
 מתחיל מראשו או מרגלו, והקב"ה אינו כן שנאמר יוצר הכל הוא (ירמיה י' ט"ז) מה שאין הצייר יכול
 לעשות כן. וזה נשנה כבר במזמור י"ח אות כ"ז, ונמוא סג הרבה דרשות על זה, וכן עיין במכילתא
 ויהי בשלח מסכתא דשירתא פ"ח: (ט) ד"א הצייר הזה צר צורה ולא יכול לצור נפש ומעים. עיין לעיל
 מזמור י"ח אות כ"ו ו"ז אינו יכול להטיל בו רוח ונשמה קרבין ובני מעים, והקב"ה צר צורה ומטיל בה
 רוח ונשמה קרבין ובני מעים, שנאמר ברכי נפשי את ה' [וכל קרבי את שם קדשו], ועיין ברכות י' ע"א
 מר עוקבא הוה שכיח קמיה דר' שמעון בן פזי והוא מסדר אנדהא קמיה דריב"ל אמר ליה מה דכתיב
 ברכי נפשי את ה' וכל קרבי את שם קדשו, אמר ליה בא וראה שלא כמדת הקב"ה מדת ב"ו, מדת
 ב"ו צר צורה על גבי הכותל ואינו יכול להטיל בה רוח ונשמה קרבים ובני מעים, והקב"ה אינו כן, צר
 צורה בתוך צורה ומטיל בה רוח ונשמה קרבים ובני מעים כו', ודרש וכל קרבי הם הקרבים: (י) לכך
 דוד מקלם ברכי נפשי. זכ"י ב' ד' ה' ז' נמוא אחר זה הוסיפה: צר ודם משבח את צורתו אבל הקב"ה
 צר את האדם והוא משבח להקב"ה, ב"ו מבקש לצור צורה כמה שממנין הוא טותן עד שלא צר אותה,
 אבל הקב"ה צר את האדם מתוך סיפה של לובן, בא וראה הסווס הזה שלש מאות וששים וששה לבטוים
 יש בו, כנגד ימות החמה, והוא נוזר מסיפה אחת של לובן, ב"ו צר צורה אבל צורתו אינה עושה צורה
 אבל הקב"ה צורתו עושה צורה לכך נאמר ברכי נפשי את ה' ע"כ. ובילקוט תהלים סג נמוא ג"כ הוסיפה
 ר' שמואל צר אבא אמר הוא שדוד אומר ברכי נפשי את ה' וכל קרבי את שם קדשו ב"ו צר צורה ואין
 צורתו מקלסתו, אבל הקב"ה צר צורה וצורתו מקלסתו שנאמר כל הנשמה תהלל ים הללויה: (יא) אריב"ל
 חמשה פעמים כתיב כאן ברכי נפשי. נשנה צו"ר פ"ד אות ז' ושם מובא האומר מריב"ל בשם ר' יוחנן,
 וכן להיפך, ויש לתקן שם כמו שהוא לפנינו, ועיין ברכות י' ע"א מה שמובא בשם ר' יוחנן, הוא
 סעד לנטחא שלפנינו: (יב) ר' יוחנן אומר חמשה עולמות ראה דוד. עיין צו"ר קתת בסגטן אחר
 ועיין

[ד] דבר אחר ברכי נפשי. למה מקלם דוד לפני הקב"ה בנפש, (יג) רבנן אמרו מה הנפש הזו סובלת את הגוף, כך הקב"ה סובל את עולמו, ומה הנפש הזו יחידה בגוף, כך הקב"ה יחיד בעולמו, ומה הנפש הזו אינה אוכלת ואינה שותת, כך הקב"ה אינו אוכל ואינו שותת, מה הנפש שהורה בגוף שהיא למעלה, אף הקב"ה שהורר והוא למעלה מעולם, מה הנפש רואה ואינה נראית, כך הקב"ה רואה ואינו נראה, תבא הנפש שיש בה כל המדות הללו ותודה ותקלם להקב"ה שיש בו כל המדות הללו:

[ה] דבר אחר ברכי נפשי את ה'. (יד) מה הנפש אין אדם יודע אי זה מקומה, (טו) כך הקב"ה אין אדם יודע אי זה מקומו, (טז) שאפילו היות הקודש ששטעונות כסא הכבוד, אינן יודעות אי זה מקומו ובאי זה מקום הוא נתון, (יז) ולפיכך הן אומרים ברוך כבוד ה' ממקומו (יחזקאל ג יג), (יח) אמר דוד תבא הנפש שאין אדם יודע מקומה, ובאיזה מקום היא נתונה, ותקלם להקב"ה שהוא למעלה מעולמו, ואין אדם יודע אי זה מקומו: (יט) מעשה באדם אחד ששאל לרבן נמליאל באיזה מקום הקב"ה נתון, אמר לו איני יודע, אמר לו זו היא תפלתכם וחכמתכם שאתם מתפללין לפניו בכל יום, ואין אתם יודעין איזה מקומו, אמר לו רבן נמליאל הרי שאלת ממני (כ) דבר שהוא רחוק ממני ג' אלפים ות"ק שנה, הריני שואל לך דבר שהוא נתון אצלך יומם ולילה ואמור לי איזה מקומו, ואיזה זה, אמר לו זו הנפש שהיא נתונה אצלך, אמור לי באיזה מקום היא נתונה, אמר לו איני יודע, אמר לו תיפח רוחי דהאי נברא, אם דבר שהוא נתון אצלך אין אתה יודע איזה מקומו, ואתה שאלת אותי על דבר שהוא רחוק ממני ג' אלפים ות"ק שנה, (כא) אמר לו יפה אנו עושים שמשתחווים למעשה ידינו, שאנו מבישים בו בכל שעה, אמר לו מעשה ידיכם אתם רואים, והמה אין רואין אתכם, אבל הקב"ה רואה למעשה ידיו, ומעשה ידיו אינם רואים אותו, שנאמר כי לא יראני האדם והי (שמות לג כ), תדע לך שכן הוא מפורש על ידי יחזקאל כשראה דמותו נשטמה נפשו ממנו, הדא הוא דכתיב ואראה ואפל על פני (יחזקאל ח כח):

[ו] ברכי נפשי את ה' ואל תשכחי כל גמוליו. (כב) אמר ר' אבא בר כהנא

הערות ותקונים

ועיין בגמרא ברכות סג, וטספז במדרש דברים מן גמרא בבלי סג: (יג) רבנן אמרו מה הנפש הזו סובלת את הגוף. מונח בילקוט תהלים רמז פתג"ו בשם המדרש, ונשנה קלח מזה הדרשה במדרש תנחומא הגדפס מכבר פ' ח"י אות ג' ושם קצר המסדר וסיים וכו', ונמנח באריכות בוי"ר פ"ד אות ח', ובמדרש דברים רבה פ"ב אות ל"ז הוא ג"כ בקצרה, ועיין ברכות י' ע"א הני חמשה ברכי נפשי כנגד מי אמרן דוד לא אמרן אלא כנגד הקב"ה כו' וחושב רק ה' דברים: (יד) מה הנפש אין אדם יודע איזה מקומה. ככ"י האחרים ובגדפס טספ, ובאזיזה מקום היא נתונה: (טז) כך הקב"ה אין אדם יודע. ככ"י האחרים ובגדפס אין טוס ברוי יודעת: (טז) שאפי' היות הקודש ששטעונות כסא הכבוד אין יודעות איזה מקומו ובאזיזה מקום הוא נתון ולפיכך הן אומרים ברוך כבוד ה' ממקומו. כפדר"א סוף פ"ד והחיות שומדות אלל כבודו ואינן יודעות מקום כבודו עטות ואומרות בכל מקום שכבודו שם ברוך כבוד ה' ממקומו, וע"ש בביאור הרד"ל ס' כ"ח, ועיין במדרש שמ"ר סוף פכ"ג: (יז) ולפיכך הן אומרים ברוך כבוד ה' ממקומו. ככ"י האחרים ובגדפס ומה הן אומרים ברוך כבוד ה' ממקומו: (יח) אמר דוד תבא הנפש עד איזה מקומו. כ"ה גם ככ"י ו' וכן בסוף הר"פ, וליחא ככ"י האחרים ובגדפס: (יט) מעשה באדם אחד. עיין בבלי סנהדרין ל"ט ע"א א"ל טפר לרבן נמליאל ידענא אלהיכו מאי קא עביד כו': (כ) דבר שהוא רחוק ממני ג' אלפים ות"ק שנה. כ"ה גם ככ"י ו', וכן הביא הר"פ וכ"ה גם בילקוט, אצל ככ"י האחרים ובגדפס דבר שהוא רחוק ממני מהלך חמש מאות שנה, ועיין ירושלמי ברכות פ"ט ה"א (דף י"ג ע"א) דאמר ר' לוי מהלך ועד לרקיע מהלך ה' מאות שנה ומרקיע לרקיע מהלך ת"ק שנה, וא"כ בטובה כי הקב"ה למעלה מו' רקיעים, ומן הארץ לרקיע ה' מאות שנה, וכ"ה בין רקיע לרקיע ועולה בהשגון ג' אלפים וכו' מאות: (כא) א"ל יפה אנו עושים כו'. ככ"י האחרים ובגדפס יפה הם עושים שמשתחווין למעשה ידיהן שהם מבישים בו בכל שעה: (כב) א"ר אבא בר כהנא. מונח בילקוט תהלים סג רמז תהל"ו ושם טספז סג סמלות, "בר כהנא", ועיין במדרש וי"ר פ"ד אות ג' מונח בשמו שלשה דברים בסגון אחר

(כג) אם ישול אדם חבית מליאה מים ויתן פיה למטה ישפוך מה שבתוכה, או אם ישול אדם (כד) פונדא ויתן פיה למטה יפלו המעות לארץ, אבל האשה מהלכת על שתיים, והוולד שמור בתוך מעיה, (כה) כאדם שהוא נתון בתוך האיסקספסי, הבהמה היא מהלכת על ארבע, אבל האשה מהלכת על שתיים והוולד שמור בתוך מעיה. (כו) אמר ר' סימון האשה הזאת עשויה כינויין כינויין (כז) פיקין פיקין, שאילו היתה ניתורת בבת אחת היתה מתה, (כח) אלא כל חבל ניתורת וכל כינה ניתורת ופיקה ניתורת, לכך נאמר ואז תשכחי כל גמוליו:

[ז] הסולח לכל עונכי [הרופא לכל תחלואיכי]. (כט) ר' ינאי היה מניח תפילין בטר בישיה תלתא יומין, דאמר מר תפילין צריכין גוף נקי כאלישע בעל כנפים, ואמאי קרו ליה אלישע בעל כנפים, פעם אחת גזרה מלכות הרשעה

הערות ותקונים

אחר, ועיין תנחומא תזריע אות ה': (כג) אם ישול אדם חבית מלאה מים ויתן פיה למטה ישפוך מה שבתוכה. כן הוסיף הרא"ש וליחא בכ"י האחרים ונגדפס וזילקוס, וכן בכ"י ו' השם תמיד עם כ"י שלפניו ליתא: (כד) פונדא. וכ"ה בתנחומא שם, והיא מלה רומית funda פי' כים ושק וע"ש בהערה כ"י, וזו"ר שם נאמר ארנקי של מעות, ופי' כים. והמאמר מו"ר מוצא זילקוס איוב רמו תתק"ה והביא במקום ארנקי של מעות כים של מעות: (כה) כאדם שהוא נתון בתוך האיסקספסי, הבהמה היא מהלכת על ארבע אבל האשה מהלכת על שתיים והוולד שמור בתוך מעיה. בכ"י האחרים ונגדפס כאדם שנתון בתוך האיסקספסי שהיא מהלכת על ארבע, וכל השאר חקר. ואין ספק שז"ל הבהמה היא מהלכת על ארבע, ויש להניח בתוך האיסקספסי, ופי' עגלת לב ומכוסה, עיין לעיל מזמור ג' הערה מ"ז, ועיין מה שכתבתי בפסיקתא דר"כ פסקא ויהי ציוס ללות הערה קמ"ד, וזו"ר שם פי"ד אות ג' בנהג שבעולם בהמה זו מהלכת רבוצה והולד נתון בתוך מעיה כמין שק, והאשה זו מהלכת זקופה והולד נתון בתוך מעיה והקב"ה משמרו שלא יפול, והנה צערוך ערך סקספס הביא המאמר הזה מו"ר וגורם בתוך מעיה כמין סקספסי, במקום לפניו כמין שק, וזה משגגת המדפיסים שלא הביט הוראת המלה הצינו "כמין שק". והנכון שהמלות אבל האשה מהלכת על שתיים והוולד שמור בתוך מעיה, כאדם שהוא נתון בתוך האיסקספסי יש למחוק, וכז"ל אבל הבהמה היא מהלכת על ארבע והולד נתון בתוך מעיה כמין סקספסי, והאשה מהלכת על שתיים והולד שמור בתוך מעיה. וזילקוס תהלים שם הביא ג' אחרת והאשה הזאת פיה נתון למטה ואין הולד נופל הבהמה הזאת מהלכת על ארבע וולדה במעיה כאדם שהוא נתון בתוך המים והולד שמור במעיה והאשה מהלכת על שתיים ואעפ"כ הולד שמור, מלת "המים" הוא נעשות וז"ל בתוך איסקספסי: (כו) א"ר סימון האשה הזאת עשויה כינויין כינויין פיקין פיקין שאילו היתה ניתורת בבת אחת היתה מתה, אלא כל חבל וכל כינה ניתורת ופיקה ניתורת. כאשר לפנינו כ"ה גם בכ"י ו', (רק שם המלות משונעות), אבל בכ"י האחרים ונגדפס הגי' האשה הזאת עשויה פוקין פוקין שאלם היה נותר בה שעה אחת היתה מתה, וכל השאר ליתא, ובמדרש וי"ר פי"ד אות ג' נמלא ג"כ המאמר בשם ר' סימון, רק בסגנון אחר, וכך איתא שם: אמר רבי סימון מעיה של אשה עשויה קינין קינין פיקין פיקין חבילין חבילין שהיא יושבת על המשבר אינה משליכתו בבת אחת, במתלה אמר אשתרי חבל אשתרי תרי חבילין, מנה תראה שהגי' שם קינין קינין במקום לפניו כינויין, חולס זילקוס איוב רמו תתק"ה הביא בשם וי"ר וגורם מעיה של אשה עשויה כנין כנין פוקין פוקין, וגם הערוך צערוך כן האחרון הביא בשם וי"ר א"ר סימון מעיה של אשה עשויה כיניס כיניס פיקין פיקין חבילין חבילין, ופי' כריכות, ומזה חולין ל"ו ע"ב הוא עשך ויכוונך מלמד שברא הקב"ה כוונות באלים כיון שנהפך אחד מהן אינו יכול לחיות: (כז) פיקין פיקין. הם הקשרים של המעים, והרז"ו כתב בליטות בליטות שכל קשר עושה בליטה: (כח) אלא כל חבל וכל כינה ניתורת. מכאן משמע שהיתה הגי' כמו זו"ר חבילין חבילין: (כט) ר' ינאי היה מניח תפילין בטר בישיה תלתא יומין. פי' אחר חליו, והמאמר נובע מירושלמי ברכות פ"ג ה"ג (דף ד' ע"ג) א"ר ינאי תפילין צריכין גוף נקי כו', ר' ינאי היה לובשן אחר חוליו שלשה ימים לומר שהחולי ממרק, מה טעם הסולה לכל עוטיכי הרופא לכל תחלואיכי, וכ"ה בפסיקתא רבתי פכ"ב, וכן יש להניח לפניו, ופי' שהחולי ממרק מלשון חז"ל יסורין ממרקין כל גופו של אדם (ברכות ה' ע"א) ופי' הערוך מריקין דמו ומכלין כחו, ומן דאמר מר תפילין צריכין גוף נקי כאלישע בעל כנפים כו', הוא טוסף מאת המעתיק הראשון מנמרא שבת מ"ט ע"א ק"ל ע"א, ועיין ילקוט תהלים רמו תתק"ה שהביא המאמר הזה ולא היה לפניו ההוספה שהיא בכ"י שהיה לפניו, ונרשם בלדו "ירושלמי" וז"ל "מדרש" כי הביא כלשון המדרש שלפניו בהסרוך המעשה מאלישע בעל כנפים, וזילקוס שם בטר נאוימו ונרשם בלדו במדרש כתוב בישיה, ואין ספק שז"ל זילקוס בטר באישי, פי' חולה: קודר

שכל מי שמניח תפילין יפצעו את מוחו, והיה אלישע מניח תפילין, ראהו (ל) קוודר אחד ונטל תפילין בידיו ורץ מפניו, והקדור רץ אחריו והגיעו, אמר לו מה זה בידך, אמר לו כנפי יונה, ומצא בדבריו, לפיכך נקרא אלישע בעל כנפים, וכיון שאדם עומד מחליו גופו נקי, (לא) ואחר שלשה ימים היה מעביר אותן, (לב) אמר מרימר לית אנא יכיר. (לג) ר' יוחנן הוי לביש תפילין בכל יום, (לד) לפיכך הסולה לכל עונכי:

[ח] **המשביע** בטוב עדיך. (לה) ר' יוחנן פתר קרא בסיני, בשעה שקבלו ישראל את התורה ירדו ששים ריבוא של מלאכי השרת ונתנו עמרות בראשיהן. ר' אבא בר כהנא בשם ר' יוחנן אמר מאה ועשרים ריבוא, והי' אחד נותן עטרה בראשו, ואחד חוגרו זיין. (לו) ר' יודן אומר הלבישן (לז) פורפיראות, שנאמר ואלבשך רקמה (יחזקאל ע"ז). ר' הונא דציפורין אמר (לה) זוניאות חגרו, שנאמר ואחבשך בשיש (שם שם), (למ) ר' שמעון [בן יוחאי] אומר כלי זיין נתן להם ושם המפורש כתוב עליו, הוי המשביע בטוב עדיך: [המשביע בטוב עדיך תתחדש כנשר נעוריקי]. ר' יודן פתר באיוב (אזור) [אזר] נא כנבר הלציך (איוב לה ג), (מ) כאדם שישב באשפה ומנער עצמו, כך איוב מנער את עצמו מן הייסורין ונתחדש, הוי אומר תתחדש כנשר נעוריקי:

[ט] **עושה צדקות ה'**. (מא) ר' יצחק אמר הכל בריבוי, הצדקות בריבוי, שנאמר עושה צדקות, הסליחות בריבוי, שנאמר ואל אלהינו כי ירבה לסלוח (ישעיה נה ז), והפדות בריבוי, שנאמר והרבה עמו פדות (תהלים קל ז). ר' שמואל בר נחמני אמר אף הישועה בריבוי, שנאמר האל לנו [אל] למושעות (שם סח כה):

[י] **יודיע דרכיו למשה** [לבני ישראל עלילותיו]. אמר ר' ברכיה בשם ר' אבא בר כהנא (מב) ישב משה וחישב משירדו ישראל למצרים, והקב"ה חושב

הערות ותקונים

(ל) קוודר. ובגמרא צבלי שם קסדור, הערוך בערך קסדור הביא המאמר משבת מ"ט וכתב פירוש שליש [צ"ל שליש]. והמוספי כתב עיין קייססור ושם הביא מאמר ממדרש איכה שלשה דברים הם אותו מלך משמש ואחד קייססור, המד"א וקסת הסופר צמתיו וכתב שם המוספי פי' צל"ר quaestior חוקר ושפט של אנשים פושעים. אולם לדעתי אין למהלך זה שייכות להסיוס צמדרש שם המד"א וקסת הסופר צמתיו, רק צדור של צ"ל צמדרש שם סקריפטר והיא המלה הרומית scriptor שפי' סופר, ושייך לנכון הסיוס המד"א וקסת הסופר צמתיו, וצילקוס יחזקאל רמו שפי' נאמר קריססור צ"ל סקריפסור: (לא) ואחר שלשה ימים היה מעביר אותן. צכ"י האחרים ובגדפס ואחר שלשה ימים מניח אותן, והיא גי' נכונה, ור"ל ר' ינאי הי' לונש תפילין אחר חליו שלשה ימים, לכן קיים ואחר שלשה היה מניח התפילין: (לב) אמר מרימר לית אנא יכיל. זה ליתא צכ"י האחרים ובגדפס ומיותר הוא: (לג) ר' יוחנן הוי לביש תפילין בכל יום ויום. צירושלמי ובפסיקתא רבתי שם ר' יוחנן בן זכאי לא הוון תפילין זעין מיני, לא בקייטא ולא בסיוטא, מירושלמי שם נוצע המאמר אל המדרש שלפנינו: (לד) לפיכך הסולה וגו'. הסיוס הזה הוא צירושלמי שם צמאמר ר' ינאי מה טעם הסולה לכל עונכי הרופא לכל תחלואיכי. ובכאן המאמר נלקח בחילוף: (לה) ר' יוחנן פתר קרא בסיני. עיין תנחומא תלום אות ז', ופסיקתא פסקא נחמו (קכ"ד ע"ב), ופסיקתא רבתי פכ"א, ובתנחומא הוספה לפ' שלח אות א', ובתנחומא הגדפס מכבר שלח אות י"ג, ושם"ר פמ"ה אות ב' ופכ"א אות ח', צמ"ר פס"ז אות כ"ד, וחיות פ' כמגדל דוד, ותמלא נוסחאות שוטה אחת מרשעה, וראוי להשוותן זו מול זו, וצילקוס תהלים רמו תתנ"ח מוצא המאמר שלפנינו צשו"ט ונרשם צלדו, צראשית רבה צעטות כי אין זכרון מזה צצ"ר וצ"ל מדרש: (לו) ר' יודן אומר. צכ"י האחרים ובגדפס ר' יוחנן אומר, וצילקוס ר' סימון אומר, וכן בתנחומא הוא בשם ר' סימון: (לז) פורפיראות. פי' ציוני πορφύρα צגד תכלת (פורפור): (לה) זוניאות חגרו. פי' חגורות, והמלה יונית ורומית Ζωνη zona פי' אזור וחגורה (צירטעל), ועיין תנחומא תלום הערס ל"ז: (למ) רש"י אומר כלי זיין נתן להם ושם המפורש כתוב עליו. עיין חיות פ"א פ' משכני ופ"ה פ' מלאונו ופ"ה פ' מי זאת, ופתיחתא דאיכה אות כ"ד ופ"ב אות י"ז: (מ) כאדם שישב באשפה ומנער עלמו. אין ספק שהיה כתוב כנבר שישב באשפה, ופי' תרנגול, ודורש אור נא כנבר כתרנגול, וכן צצ"ר ריש פט"ה א"ר אחא כהדא תרנגולתא דמנערה נרמה מן קיסמא, פי' המ"כ כתרנגולת שמנערת את עלמא מעפרה: (מא) ר' יצחק אמר הכל צריצוי. עיין מדרש אסתר צכוסו צאריכות: (מב) ישב משה וחישב משירדו ישראל למצרים עד ומשה היה רועה.

ומונה עד עכשיו, המענה ארוכה ואם לאו הרי הוא מחשב משעה שנולד יצחק כבר
 אנו ברוחה, וירא אלהים את בני ישראל וידע אלהים (שמות נ כה), ומשה היה רועה
 (שם נ א), אמר משה לפני הקב"ה רבש"ע הודעני נא את דרכך (שם נג יג),
 אמר לו הקב"ה דרכי אתה מבקש לידע, חיך שאני מודיעך, הוי יודיע דרכי
 למשה: (מד) לבני ישראל עלילותיו. (מה) לא כשם שאמר ושם לה עלילות דברים
 (דברים כג יד), (מו) אמר ר' שמואל בר נחמני הוי בר נש יהוין עלילותיה דרחמין
 רחמין עלך:

[יא] רחום וחנון ה', (מו) אמר ר' שמואל בר נחמני מאריך רוחו עם הרשעים,
 ונותן להם מיעוט מעשים טובים שעשו בעולם הזה, ומאריך רוחו עם
 הצדיקים, וגובה מהם מיעוט מעשים רעים שעשו בעולם הזה, וחוזר ונותן להם
 ש"ה. (מח) ר' אהא בשם ר' תנחום אמר מאריך רוחו התחיל לנבות נובה:
 [יב] לא לנצה יריב. לא כבר עשיתי מריבה עם דור המבול ועם דור הפלגה,
 ונצחתי והפסדתי אותם, ולא כבר עשיתי מריבה עם אנשי סדום, ונצחתי
 והפסדתי אותם, ובשעה שנצה אותי משה נשתכרתי בעולמי הוי לא לנצה יריב ולא
 לעולם ישור:

[יג] כרחוק מרח טמערב הרחיק מכנו את פשעינו. (מט) אמר ר' ירמיה לא ליהוי
 לימא אינש רחמנא ירחיק (מיננא ית) [יתנא מן] הטאה, אלא ירחיק
 הטאה מינן, שנאמר הרחיק ממנו את פשעינו:
 [יד] כרחם אב על בנים. (נ) תני ר' חייא כרחמן של אבות, ומי הוא זה,

הערות ותקונים

כ"ה גם ככ"ו ו', וכן הוסיף הרא"ש, והדברים סתומים, וליתא ככ"ו האחרים ונדפס, ושם הגי'
 א"ר זרכיה בשם ראב"כ אמר משה לפני הקב"ה כו', וכל בנתיים ליתא, ובתנחומא שמות אות ט' ליתא
 יודיע דרכיו למשה שהקב"ה בלנד היה יודע את הקץ של גלות מצרים, שנאמר וירא אלהים את בני
 ישראל וידע אלהים (שמות נ' כ"ה), ולמי הודיע למשה, שנאמר ומשה היה רועה וגו' (שמות נ' א')
 ובשמ"ר ריש פ"ב מתחיל ומשה היה רועה. וה"ד יודיע דרכיו למשה לבני ישראל עלילותיו כו',
 שהודיע דרך הקץ למשה, שנאמר ומשה היה רועה. וכתב הרש"ש ר"ל דרך החשבון מהקץ והוא שהד'
 מאות שנה שנגזרו עליהם מתחילים מלידת יצחק, שנאמר ומשה כו', ר"ל לעיל כתיב יודע אלהים
 ודרשו לעיל ידע שקרב הזמן כו', ותיבת ומשה שב למעלה, ור"ל יודע אלהים ומשה. והרז"ו הביא
 כי בספרו מדרש תנאים מבאר כוונת המדרש ואין הספר כעת ת"ו. ובכ"ו ב' ד' ה' ז' נמצא הוספה
 ומתחיל: יודיע דרכיו למשה. ד' אמרו דברים ואילו אמרן אדם אחר היו שוחקין עליו, משה אמר
 הטור תמים פעלו (דברים ל"ב ד'), מנין לו שנאמר יודיע דרכיו למשה, שלמה אמר את הכל עשה
 יפה בעתו (קהלת ג' י"א), מנין לו, שלא הסר משלחנו אפילו יורה בתמוז מפני שהטעם משתנה,
 נכודכנר אמר וכל דארי ארעא כלא חשיבין (דניאל ד' ל"ב) לו נאה לומר שכתוב בו ובכל די דארין
 בני אנשא (שם ב' ל"ח), ויתרו אמר עתה ידעתי וגו' (שמות י"ח י"א) כאלה שבא להטעין משאו על
 חמורו ונפרק עליו ע"כ, ואח"כ מתחיל ד"ה יודיע דרכיו למשה א"ר זרכיה בשם ר' אב"כ כו':
 (מג) אמר משה לפני הקב"ה. תנחומא שמות אות ט' ומוצא בילקוט תהלים רמז תתנ"ט בשם התנחומא,
 והוא בתנחומא שמות ט, כמו שרשמתי: (מד) לבני ישראל עלילותיו לא כשם שאמר. מוצא בילקוט
 טס וחסר הציון מדרש: (מה) לא כשם שאמר ושם לה עלילות דברים. בשמ"ר ריש פ"ב לבני ישראל
 עלילותיו כבר ודס מדותיו ועלילותיו מעוותות הן, שנאמר ושם לה עלילות דברים, אבל מדותיו ועלילותיו
 של הקב"ה רחמניות הן שנאמר רחום וחנון ה' וכו': (מו) ארשב"ג הוי בר נש. מכאן עד ארשב"ג
 שלאחריו הוא ג"כ ככ"ו ו' וכן הוסיף הרא"ש, וגשטט ככ"ו האחרים ונדפס, ומוצא גם בילקוט תהלים
 טס, ובילקוט טס יהוי בר נשא מה הוויא עלילותיה דרחמנא עליך, והני' שלפנינו ישרה: (מו) ארשב"ג
 מאריך רוחו עם הרשעים. פסיקתא דר"כ פסקא שובה (קס"א ע"ג), והמאמר נובע מירושלמי תענית
 פ"ג ה"א (ס"ה ע"ג) וירושלמי המאמר קטוע, ויש לתקן עפ"י הפסיקתא ע"ש בהערה ל"ב ז"ג, ועיין
 לעיל בזממור פ"ו אות ז' כי גם טס מוצא המאמר הזה: (מח) ר' אחא בש"ר תנחום. בפסיקתא טס
 מאריך רוחו עד שלא ינבה בא לנבות מאריך וגובה, וע"ש בהערה ל"ה, ובכ"ו האחרים ונדפס ר'
 אבא בש"ר תנחום ז"ל ר' אחא בש"ר תנחום, וכ"ה לנכון בזממור פ"ו טס: (מט) א"ר ירמיה.
 מוצא בילקוט תהלים רמז תתנ"ט וחסר הציון, והציון פסיקתא מוסב על כרחם אב על בני, וכונתו
 לפסיקתא דר"כ פסקא אנכי אנכי: (נ) תני ר' חייא. מוצא בילקוט טס בשם פסיקתא ומדרש והוא
 בפסקא

(נא) ר' יהודה הנשיא אמר זה אברהם, (גב) שכך היה אומר לפני הקב"ה בשעה שבקש רחמים על הסדומים, שנאמר האף תספה צדיק עם רשע (מלאכי י"ז ג), (נג) ר' ברכי' אמר כיעקב אבינו, שכן כתיב והוא עבר לפניהם (סס לג ג), אמר מושב לי שיפנע בי, ואל יפנע בבניי, הוי כרחם אב על בנים: (נד) אבא יוסי בן דוסתאי אומר כי הוא ידע יצרנו (פסוק יד), (נה) אמר ר' חייא אוי לה לאותה עיסה שהנחתום מעיד עליה שהיא רעה:

[טו] כי רוח עברה בו ואיננו. (נו) הדא אמרת לית מתין חיין, אלא יצר הרע (נז) שהוא הולך עמו ולא בא עמו: ולא יכירנו עוד מקומו. אה יצר הרע: וחסד ה' מעולם ועד עולם על יריאיו. (נח) אמר ר' יוחנן בשם ר' לוי חסד ה' מעולם ועד עולם, אבל הצדקה עד שלשה דורות, שנאמר וצדקתו לבני בנים: לשמרי בריתו ולזכרי פקדיו לעשותם. (נט) אמר ר' תנחומא משל לאלמנה שהי' לה בן, כל הימים שלא נשא בנה אשה היה נזקק לה, כיון שנשא אשה אמרה אימיה ידענא אנא דלית את מזדקיק לי כמה דהוית לקדמאי, אלא הוי דכיר לי, כך כל הימים שהיו ישראל במדבר היה המן יורד להם, והבאר עלה להם לשמרי בריתו, שהיה קיים להם והיה זקוק להם, והיו יכולין להיות שומרין את התורה ויגיעים בה, אבל עכשוו שאדם זקוק לפרנסתו, ולזכרי פקדיו לעשותם:

[טז] ה' בשמים הכין כסאו [ומלכותו בכל משלה]. (ס) ר' ברכיה בשם ר' אבהו אמר אתה מוצא ארבעה נותנין הן בעולם לפי שהן גאון, והקב"ה מתנאה עליהן, כיצד שור בבהמות, אריה בחיות, נשר במעופפים, (סא) והדגים אין גיוותן מלויתן, ומי גאותן על כולם האדם, שנאמר וירדו בדגת הים ובעוף השמים [וגו'] (סב א טו), מה עשה הקב"ה נתן ארי ושור ונשר ואדם, שהן גיוותנין בארץ בכסא הכבוד, שנאמר ודעות פניהם פני אדם וגו' (יחזקאל א י) אמר הקב"ה הואיל והם

הערות ותקונים

בפסקא אנכי אנכי (קל"ט ע"א), וכן נשנה בב"ר פע"ח אות ח', ויותר נכון לתקן בילקוט סס מדרש פסיקתא, והלוי מדרש מוסב על מאמר כרחק מורה, ופסיקתא מוסב על המאמר הוה כי הביא כלשון הפסיקתא ולא כלשון הש"ס גם בפסיקתא הוא צאריכות קאת: (נא) ר' יהודה הטיח אמר זה אברהם. כ"ה גם בכ"י ו' וכן הביא הרא"ש, אבל בכ"י האחרים ונדרסם א"ר יהודה בר' סימון, ובפסיקתא סס ר' עזריה בש"ר אחא, ובב"ר ר' יהודה אומר, וע"ש בהערה כ"א: (גב) שכך היה אומר לפני הקב"ה. עיין בפסיקתא סס: (גג) ר' ברכיה. בפסיקתא בני' ר' יאשיע בר נחמן, ובב"ר ר' לוי אמר, ועיין בפסיקתא סס בהערות שלי: (נד) אבא יוסי בן דוסתאי. בכ"י האחרים ונדרסם בן דוסי: (נה) א"ר חייא. במדרש ב"ר פל"ד אות ס' המאמר צאריכות קאת אמר ר' חייא רבה עלובה סיא הטיח שנתחומא מעיד עליה שהיא רעה כי יר' לז האדם רע מנעוריו, אבא יוסי התורתי אומר עלוב הוא השאר שמי שנרא' אוח מעיד עליו שהוא רע, שנאמר כי הוא ידע יצרנו וכו' כי עפר אהמו (תהלים ק"ג י"ד), רבין אמרי עלובה הנטיעה שמי שנטעה מעיד עליה שהיא רעה, שנאמר וכו' לנאות הטוסע אותך דבר עליך רעה. והמאמר מוצא בילקוט תהלים רמו תהי"ט, ובילקוט ירמיה רמו ר"ל בשם ב"ר, מזה תראה שהמאמר קסוע לפניו, ובמקום לפניו אבא יוסי בן דוסתאי, נאמר במדרש צראש"ת רבה אבא יוסי התורתי, ושם מוצא המאמר בשמו ולפניו חסד: (נו) הדא אמרת. מוצא בילקוט תהלים רמו תהי"ט בשם המדרש, והוא כלשון בחמי', ועיין לעיל מזמור ע"ה אות ח': (נז) שהוא הולך עמו ולא בא עמו. בכ"י האחרים ונדרסם סיים וכו"א (כי) רוח הולך ולא ישוב (תהלים ע"ח ל"ט): (נח) א"ר יוחנן בש"ר לוי חסד ה' מעולם ועד עולם. כ"ה גם בכ"י ו', וכן הביא הרא"ש, אבל בכ"י האחרים ונדרסם סגולת "בש"ר לוי" ליתא ובירושלמי פאה פ"א ה"א (דף ס"ו ריש ע"ג) ר' יוחנן בר מריא בשם ר' יוחנן אין אמי יודעים איוה מקן חביב או נדקא או גמילות חסדים, כשהוא אומר וחסד ה' מעולם ועד עולם על ירחיו ולדקתו לבני [אדם] [בנים], הדא אמרה שגמילות חסדים חביבה יותר מן הלדקא ותלמוד תורה: (נח) א"ר תנחומא משל לאלמנה. מוצא בילקוט רמו תהי"ט וחסד הלוי: (ס) ר' ברכיה בש"ר אבא. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י האחרים ונדרסם ר' ברכיה בשם ר' אבין, ובמדרש שמי"ר פכ"ז אות י"ג א"ר אבין ד' מיני נאים נבראו בעולם ודברי המדרש שמי"ר נובעים מתנחומא בשלח אות י"ד, ובתנחומא בני' א"ר אבין הלוי, וע"ש מ"ג בהערה ע', והמאמר מוצא בילקוט תהלים רמו תהי"ט וחסד הלוי, ובגני' א"ר ברכיה בר ר' בשם ר' אבא: (סא) והדגים אין גיוותן מלויתן ומי גאותן על כולם האדם. כ"ה גם בכ"י

נאים, אני מתגאה עליהם, שנאמר כי גאה גאה (שמות טו ה), שהוא מתגאה על כל הנאים, הוי ומלכותו בכל משלה, אמר ר' ברכי' ה' בשמים הכין כסאו שנתן ארבעה גיוותנין הללו בכסאו, לכך אנו יודעין שמלכותו בכל משלה:

[יז] ברכו ה' מלאכיו. (סב) אם בעליונים הכתוב מדבר, הרי כבר נאמר ברכו ה' כל צבאיו (פסוק כח), אלא אינו מדבר אלא בתחתונים, ומניין שנקראו התחתונים מלאכים, שנאמר וישלח מלאך (ויציאם) [ויצאנו] ממצרים (במדבר כ טו), וכי מלאך היה, והלא משה היה אלא שנקראו הנביאים מלאכים, (סג) וכן הוא אומר ויען המלאך (זכריה ד ט), (סד) אמר ר' יהודה בר סימון ויעל מלאך ה' מן הגלגל (שופטים ג ה), זה פנחס. (סה) ורבנן אמרי ומראהו כמראה מלאך (ה') [האלהים] נורא מאד (שס יג ו), הרי אתה למד שנקראו הנביאים מלאכים:

[יח] (סו) ה' הונא בשם ר' אחא פתר לה בסיני, גבורי כח עושי דברו לשמוע בקול דברו, שקידמו עשייה לשמיעה, שנאמר נעשה וגשמע (שמות כד ז).

(סז) ר' יצחק אמר מדבר בשומרי שביעית, בנוהג שבעולם (פח) אדם עושה מצוה לשעה או ליום, שמא לשנה, וישראל עושין לשנה, וזה דבר השמיטה (דברים טו ג).

(סח) ז"ה בנימטריא שנים עשר כחדשי השנה, (ע) אמר ר' תנחום בר חנילאי ראית מימך משוי קשה לעשרה ונוח לאחד, וישראל אומרים אם יוספים אנחנו לשמוע (שס ה כג), ובתיב קרב אתה ושמע (שס טס כד), מה שלא יוכלו ששים רבוא לשמוע שמע משה לעצמו וקרא לו הדבור, שנאמר ויקרא אל משה (ויקרא ה א), ולא היה ניווק, ללמדך שנדולים הצדיקים יותר ממלאכי השרת, שמלאכי השרת אינן יכולין לשמוע קולו, אלא עומדים ומודעזעים ונבהלין, והצדיקים יכולין לשמוע קולו שנאמר וה' נתן קולו לפניו חילו כי רב מאד מהנהו (יואל ג יא), אלו מלאכי השרת, שנאמר מחנה אלהים זה (בראשית לג ג), ובתיב אלף אלפין ישמשונה (דניאל ז י), ומי יכול לשמוע קולו, כי עצום עושה דברו (יואל ט).

הערות ותקונים

ז', אצל בכ"י האחרים ונדפסם ונתחומא ובשמ"ר ובינקוט לא השיב ליתן, רק חד מהם הוא אדם: (סב) אם בעליונים הכתוב מדבר. נשנה בריש וי"ר בהרחבת דברים ע"ש, וכן נתחומא ריש ויקרא, וע"ש בהערות שלי: (סג) וכה"א ויען המלאך. וכ"ה גם בכ"י ו', אצל בכ"י האחרים ונדפסם הגי' וכה"א ויען חגי המלאך, ואין זה לשון הכתוב רק ויען חגי (חגי ב' י"ד) ויש לתקן ויאמר חגי מלאך ה' במלאכות ה' (חגי א' י"ג), וכן בוי"ר שם א"ר יוחנן בית אב שלהן נקראו הנביאים מלאכים ה"ד ויאמר חגי מלאך ה' במלאכות ה', ונתחומא מובא הכתוב ויהיו מלעזים במלאכי האלהים (ד"ב ל"ז ט"ז), וכן בילקוט ברמז תת"ס הביא כל המאמר כמו שהוא נתחומא עם הוספת א"זה דברים מוי"ר, כדרכו לערב מדרשים שונים יחד, ונרשם בלדו מדרש בטעות, וז"ל "נתחומא": (סד) א"ר יהודה בר סימון ויעל מלאך ה' מן הגלגל זה פנחס. בוי"ר שם המאמר בהרחבת לשון דכוחיה ויעל מלאך ה' מן הגלגל אל הבוכים וכי מלאך היה ולא פנחס היה, ולמה קורא אותו מלאך, אלא א"ר סימון פנחס נשעה שהיתה דוה"ק שורה עליו היו פניו בערות כלפידים. וע"ש בפי' הרז"ו, ודברי המדרש וי"ר מובאים בילקוט שופטים רמז מ' ונרשם בלדו "נתחומא" בטעות וז"ל "וי"ר": (סה) ורבנן אמרי ומראהו כמראה מלאך האלהים. פה הלשון נקצרה ומבואר היטב בוי"ר שם, ורבנן אמרי אשתו של מנוח מה היתה אומרת לו הנה איש אלהים בא אלי ומראהו כמראה מלאך האלהים (שופטים י"ג ו'), כסבורה זו שהוא נביא ואינו אלא מלאך: (סו) ר' הונא בשם ר' אחא פתר לה בסיני. בוי"ר שם ר' הונא בשם ר' אחא אמר בישראל ששמדו לפניו בר סיני הכתוב מדבר, שהקדימו עשייה לשמיעה ואמרו כל אשר דבר ה' נעשה וגשמע: (סז) ר' יצחק אמר. עיין בוי"ר שם ונתחומא ריש ויקרא בסגנון אחר. והרשב"ץ בפי' לאבות דף נ"ז פ"ג הביא בילמדנו ובמדרש תהלים גבורי כח אלו שומרי שביעית ט', והביא כלשון התחומא שם ריש ויקרא: (סח) אדם עושה מצוה לשעה או ליום שמא לשנה עושין לשנה. כ"ה גם בכ"י ו', אצל בכ"י האחרים ונדפסם הלשון משובש, אדם עושה מצוה לשעה או ליום שמא לשעה או ליום וישראל לשבע שנים, ויש לתקן כמו לפנינו שהרי רק שנה א' היא שמטה רק פ"א לשבע שנים, ובוי"ר שם אדם עושה מצוה ליום אחד לשנת אחת לחודש אחד שמא לשאר ימות השנה, פי' המ"כ כלומר השנה כולה תמימה: (סח) זה בנימטריא שנים עשר כחדשי השנה. כ"ה גם בכ"י ו', וליתא בכ"י האחרים ונדפסם, וזאת מיותר הוא, עיין בוי"ר שם: (ע) א"ר תנחום בר חנילאי. בוי"ר שם א"ר תנחום בר חנילאי בנוהג

זה, זה משה ששמע קול הדיבור, שנאמר ויקרא אל משה (ויקרא א א), הוי [גבורי כח עושי דברו] לשמוע בקול דברו:

מזמור קד

[א] ברכי נפשי את ה' [ה' אלהי גדלת מאד הוד והדר לבשת]. (א) זהו שאמר הכתוב לך ה' הגדולה והנבורה [וגו'] והמתנשא לכל לראש (דס"א כע י"א), [אמר ר' הונא מהו והמתנשא לכל לראש], אתה מוצא הכל מקלסים להקב"ה, (ג) שנאמר ממזרח שמש עד מבואו מהולל שם ה' (תהלים קיג ג), ואין קילום גדול להקב"ה אלא קילוסן של ישראל, עם זו יצרת לי תהלתי וספרו (ישעיה מג כ"א), תדע לך שכן הוא, כתוב למעלה ברכו ה' מלאכיו גבורי כח עושי דברו לשמוע בקול דברו (תהלים קג כ), לעשות את קול דברו הוי' לו לומר, שמה שהוא שומע הוא עושה, למה כתוב כך, אלא בישראל הכתוב מדבר, שעמדו בסיני והקדימו [עשייה לשמיעה], שנאמר כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע (שמות כד ז), משמקלסין ישראל מקלסין המלאכים אחריהם, מה כתיב בתריה, ברכו ה' כל צבאיו (תהלים ס"א כ"א), אלו המלאכים [כענין שנאמר יפקוד ה' על צבא המרום במרום] (ישעיה כד כ"א), הוי והמתנשא לכל לראש, ואין ראש אלא ישראל, שנאמר כי תשא את ראש בני ישראל (שמות ל י"ב), ואין קדוש אלא ישראל, שנאמר קודש ישראל לה' (ירמיה ב ג):

[ב] (ד) דבר אחר והמתנשא לכל לראש. אמר ר' סימון ראש אתה לכל הקילוסין שקילסו אותך, וטרומם על כל ברכה ותהלה, שנאמר מי ימלא גבורות ה' (תהלים קו ג), מי יוכל לספר שבחו של הקב"ה (ה) אם בקש אדם לומר שבחו של הקב"ה מתבלע, שכן אמר אליהוא היסופר לו כי אדבר אם אמר איש כי יבולע (איוב לו כ), תדע לך שכן הוא (ו) משאמר דוד קמ"ז מזמורים קילם להקב"ה, שנאמר תהלת ה' ידבר פי (תהלים קמ"א כ"א), (ז) תמצית כל הדברים קילוסו ברמ"ה איברים, שנאמר כל עצמותי תאמרנה ה' מי כמוך (ש"ס ל"א י), לא הניח אבר שלא קילם בו להקב"ה, אמר להם מה אתם סבורים, מפני שקילסתי להקב"ה בכל הדברים האלה

הערות ותקונים

בנוכח שבולס משוי שקסה לא' נוח לשנים ולשנים נוח לארבעה, או שמה משוי שקסה לס' רעוא נוח לאחד כל ישראל שומדים לפני הר סיני ואומרים אם יוספים נו', וכו' האחרים ובנדפס נשמטו המלות, מן א"ר תנחום עד וישראל אומרים:

(א) זס"ה לך ה' הגדולה. מוצא בילקוט תהלים רמז תתס"א בשם המדרש, ולפני המאמר הזה נמלא בכ"י האחרים ובנדפס הוספה "מלך ב"ו אין לובשין את לבשו, אבל הקב"ה בני אדם לובשין את לבשו, שנאמר הוד והדר תשוב עליו (תהלים כ"א ו')", וזה נוסף מאת הסופר מן מזמור כ"א ושם איתא "מלך בשר ודם אין לובשין שורפריא שלו ומהו הוד והדר ובמלך המשיח כתוב הוד והדר תשוב עליו", והביא כאן הדרשה על הוד והדר לבשת, וגם בילקוט לא נמלא בהוספה ההיא: (ב) א"ר הונא. הוספתי כמו שהוא בכ"י ג' ה' ובנדפס, וליחא גם בכ"י ב' ד' ה' ו' ז', ולפני הילקוט היה בני' ר' חוניא: (ג) שנאמר ממזרח שמש עד מבואו מהולל שם ה'. בילקוט הביא התחלת הכתוב ממזרח שמש עד מבואו, והאמרים שם מלאכי א' וכוונתו להכתוב כי ממזרח שמש ועד מבואו גדול שמי בגוים (מלאכי א' י"א) קשה, כי בכ"י מוצא הכתוב מפורש מתהלים קי"ג ג': (ד) ד"א והמתנשא לכל לראש. מוצא בילקוט תהלים רמז תתס"ב, והליון מדרש מרמז שלפניו מוסב גם על זה: (ה) אם בקש אדם לומר שבו של הקב"ה מתבלע ט'. בירושלמי ברכות פ"ט ה"א (דף י"ג ע"ד) איתא רבי אבהו בשם ר' יוחנן היסופר לו כי אדבר אם אמר איש כי יבולע, אם בא אדם לספר גבורותיו של הקב"ה מתבלע מן העולם: (ו) משאמר דוד קמ"ז מזמורים. כ"ה בכל כ"י ובכל הדפוסים, אבל ברפוס ווארשוי תקן המפרש מדכפשיה קמ"ה מזמורים, יען כי הביא לרא' שנאמר תהלת ה' ידבר פי. והוא במזמור קמ"ה כ"א. ונעלם ממנו כי לפני המדרש היה קמ"ז מזמורים בס' תהלים, עיין לעיל במזמור כ"ב מאה וארבעים ושבעה מזמורים שבספר תהלים כנגד שנותיו של יעקב אבינו, וכן תמלא בירושלמי שבת פ"ו ה"א (דף ס"ז ע"ג) ריב"ל אשכח בספרא לאגדתא דכתיב בה מאה וארבעים ושבעה מזמורות שכתוב בתלים כנגד שנותיו של אבינו יעקב, ואולי ז"ל נכאן שנאמר כל השמה תהלל יה הללויה: (ז) תמנית כל הדברים. כ"ה גם בכ"י ז' זכ

שמה ננעתי באחת מדובי רבבות שבחו של הקב"ה, ועכשיו אני בראש קילוסיו, תהלה לדוד ארומסך אלהי המלך (סס קמס א), (ח) אמר רבי (ט) אף כשיעשה פיהם של צדיקים כמעין הנובע שאינו פוסק שבחו של הקב"ה, (י) תאמר שהן נובעין שבחו כולו, לאו אלא כתיב זכר רב טובך יביעו (סס סס ז), אמרו אין כתיב כאן, אלא יביעו, שהן נובעין כמעין המתגבר, הוי לכל לראש, אף דוד אמר ה' אלהי גדלת מאד:

[ג] דבר אחר ברכי נפשי את ה'. זהו שאמר הכתוב יצו ה' אתך את הברכה באסמך (דברים כח ח), אתה מוצא כל דבר ודבר מלאך ממנה עליו, אם זכה אדם (יא) מלאכי שלום מסורין לו, ואם נתחייב אדם מלאכי חבלה נמסרין לו, הוי יצו ה' אתך את הברכה. אם הפרשת מעשרותיך בשדה ברכתי אתך, שנאמר ברוך אתה בעיר וברוך אתה בשדה (סס סס ז), אמר ר' ועירא אפילו שיחתן של ישראל תורה היא, (יב) משל הדיוט יהי אלהיך לוייתך, (יג) אמר ר' מאיר מי גדול הנישא או הנושא, הוי אומר הנישא, מי גדול השומר או הנשמר, הוי אומר הנשמר, למה שאלמלא שיש לו מעשים טובים לא היה נישא ונשמר, שנאמר כי מלאכיו יצוה לך לשמרך בכל דרכיך על כפים ישאונך (תהלים לא יא יב), וזכה אדם מלאכי השרת מלויין אותו ומשמרין אותו, ואין נוגע בו דבר רע, שנאמר לא תאונה אליך רעה (סס סס י), כיון שראה דוד כך כי הברכה חביבה ויפה היא, בייך אף הוא להקב"ה בנפשו ובכל איבריו, שנאמר ברכי נפשי את ה' וכל קרבי את שם קדשו:

[ד] דבר אחר ברכי נפשי את ה' ה' אלהי גדלת מאד. (יד) אמר ר' ברכי' בשם ר' אלעזר (בר) [ור'] יהושע עד שלא נברא העולם היית גדול בעולם, משבראת את עולמך גדלת מאד, (טו) עד שלא יצאו ישראל ממצרים גדול היית וכשיצאו ישראל ממצרים נתגדלת מאד, עד שלא קילסו אותך הנביאים גדול היית, משקילסו אותך הנביאים גדלת מאד [הוד והדר לבשת]: (טז) ר' שמעון בן יהוצדק שאל את ר' שמואל בר נחמני (*טז) ואמר לו כיצד ברא הקב"ה את האורה, אמר לו (יז) נתעסף במלית לבנה והבהיק העולם מאורו, (יח) אמר לו בלחישא, אמר לו ולאו מקרא מלא הוא, עומה אור כשלמה, אמר לו כשם שקבלתי אותו בלחישא, כך אמרתי לך בלחישא: (יט) אמר ר' ברכי' אלולי דשמעית לר' יצחק דדרשיה ברבים לא

הערות ותקונים

וכן הביא הרא"ש, ובכ"י האחרים ובגדפס סוף כל הדברים: (ח) אמר ר', קן הוא צלל כ"י ובגדפס ובילקוט, והוא כמו אמר רבי: (ט) אף כשיעשה פיהם של צדיקים. בכ"י האחרים ובגדפס ובילקוט נוסף "לעמיד לבוא": (י) תאמר שהן נובעין שבחו כולו כו'. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י האחרים חסר זה, ושם בגי' כשיעשה פיהם של הצדיקים לע"ל כמעין טובע שאינו פוסק שבחו של הקב"ה, ובילקוט בגי' תאמר שסס ינעים, לאו זכר רב טובך יאמרו אין כתיב כאן אלא יביעו שהן נובעין כמעין, יש לתקן בילקוט תאמר שסס ינעים: (יא) מלאכי שלום מסורין לו. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י האחרים ובגדפס מלאכי השרת נמסרין לו: (יב) משל הדיוט יהי אלהיך לוייתך. בדפוסים ראשונים בעטות יבא אליך לוייתך, ז"ל יהא אלהיך, ובכ"י ג' אשר ממנו נדפס כתיב יהא אליך אבל מתוקן על המלה למעלה יהא אלהיך, וכן בכ"י האחרים נאמר לנכון אלהיך, ובדפוסים האחרונים הליגו יהא עליך לוייתך: (יג) א"ר מאיר. עיין לעיל מזמור ז"א אות ו' בהערה מ"ג: (יד) א"ר זרכיה בש"ר אלעזר בר' יהושע. בכ"י האחרים בשם ר' אלעזר ור' יהושע, וכן בילקוט רמז תתס"ב מובא המאמר הזה והליין רמזו שלפניו מוסב על רמז תתס"ב וגם על המאמר הזה, והגי' אמר ר' אלעזר ור' יהושע, וכן תקתי בפנים: (טו) עד שלא ינאו ישראל ממזרים גדול היית וכשינאו ישראל ממזרים נתגדלת מאד. כ"ה בכל כ"י ונשמט בדפוס ראשון ואח"כ בכל הדפוסים, ונמלא לנכון גם בילקוט: (טז) ר' שמעון בן יהוצדק שאל את ר' שמואל בר נחמני. עיין ב"ר פ"ג אות ד', וי"ר פנ"ה אות ז' שם"ר פ"ג, תנחומא ויקבל את ז', וע"ם בהערה כ"ה: (*טז) ואמר לו. בב"ר וי"ר ובתנחומא, מפני ששמעתי עליך שאתה בעל אגדה: (יז) נתעסף במלית לבנה. בב"ר שם נתעסף בה הקב"ה כשלמה, ובשם"ר ונתעסף הקב"ה כשלמה: (יח) אמר לו כשם שקבלתי אותו בלחישא, כך אמרתי לך בלחישא. בב"ר שם א"ר זרכיה אלולי דשמעית לר' יצחק דדרשיה ברבים לא היו אומרין כו'.

אמריית ברבים, ומחייב הכיבא הקב"ה את האורה, ר' ברכי' בשם ר' יצחק אמר מכות המקדש הביאו, שנאמר והנה כבוד ה' אלהי ישראל בא (מארץ) [מדרך] הקדים [ונג'] והארץ האירה מכבודו (יזקאל מג ב) :

[ה] (ב) דבר אחר הוד והדר לבשת. בשר ודם אם נכור אינו נאה, ואם נאה אינו נכור, אבל הקב"ה נכור ונאה, ויש לו שני דברים הוד והדר, ונתן ההוד למושה, שנאמר ונתתה מהודך עליו (במדבר כו ב), ונתן את ההדר ליהושע, שנאמר בכור שורו הדר לו (דברים לג יז), (כא) ונתן את ההוד לשלמה, שנאמר ויתן עליו הוד מלכות (דכ"א כט כס), אמר הקב"ה לעתיד לבא (כב) אני נותנם למלך המשיח, שנאמר (כג) כי תקדמנו ברכות טוב [ונג'] הוד והדר תשוה עליו (תהלים כא ד ו), ולא למלך המשיח בלבד הוא נותן, אלא לכל מי שהוא ינע בתורה, שנאמר גדולים מעשי ה' דרושים לכל חפציהם (שס קיא ב), (כד) ואין מעשי ה' אלא תורה, (כה) שנאמר והלוחות מעשה אלהים המה (שמות לג טז) [ומה שכרו הוד והדר פעלו (תהלים סט), הוי הוד והדר לבשת] :

[ו] המקרה במים עליותיו. (כו) אמר ר' פנחס בשם ר' מאיר השמים הללו של נתר הם, או של בורית, ואין אתה יודע ממה הם, וממה שנאמר המקרה במים עליותיו הוי אומר של מים: (כח) השם עבים רכובו. בשני עבים בא הקב"ה אצל ישראל, (כט) אחד בא במצרים, שנאמר הנה ה' רוכב על עב קל [ובא מצרים] [ישעיה י"א א], ואחד בסיני, שנאמר הנה אנכי בא אליך בעב הענן (שמות י"ט ט): (ל) המהלך על כנפי רוח. אמר ר' הונא [בר פפא] בשר ודם רכובו פוענו, אבל הקב"ה הוא פוען את רכובו, בשר ודם על ידי שיש ממש ברכובו רכובו פוענו, אבל הקב"ה המהלך על כנפי רוח :

הערות ותקונים

כו', ועיין ברש"י צ"ח המיוחס לו לז"ר שם, והביא שם גי' השו"ס: (ב) ד"א הוד והדר לבשת בשר ודם. מובא בילקוט רמז תתס"ג בשם המדרש, והמאמר שם המקרה במים עליותיו זנוג שנעולם הוא מב"ד ריש פ"ד וחסר הניין "ב"ר": (כא) ונתן את ההוד לשלמה שנאמר ויתן עליו הוד מלכות. צדור שהיא הוספה מאת הסופר: (כב) אני נותנם. ככ"י האחרים ובנדפס אני נותן את שניהם: (כג) כי תקדמנו ברכות טוב. ככ"י האחרים ובנדפס הגי' מה כתיב אחריו הוד והדר תשוה עליו: (כד) ואין מעשי ה' אלא תורה. ככ"י האחרים ובנדפס ואין מעשה אלא הלוחות: (כה) שנאמר והלוחות מעשה אלהים המה. אחר זה נמלא ככ"י ב' ד' ה' ז' הוספה: ועל מה היתה כתובה על זרועו של הקב"ה היתה קשורה התורה והיתה כתובה קודם הלוחות, והוא מע"ג שמות של הקב"ה, נכל שם אחד ממנה והוליא ממנו שלש ספות מים ונחמלא כל העולם מים שנאמר ורוח אלהים מרחפת על פני המים (בראשית א' ב'), ונכל השם השלישי והוליא ממנו ג' ספות של אור, אחד לימות המשיח, ואחד לעולם הבא, ואחד לעולם הזה, ונכל של גיהנם, מיד נתמלא כל העולם כלו אור אש ומים, ומנין שי"א אש מן התורה שנאמר אש דת למע (דברים לג ב'), ומנין שי"א אור מן התורה, שנאמר כי נר מלוא ותורה אור (משלי ו' כ"ג), כיון שראה הקב"ה אש מימינו ואור משמאלו ומים תחתיו עירבן זה בזה נכל אש ומים וברא מהם אור ומים וברא מהם כסא הכבוד, ונכל אש ואור וברא מהם חיות הקודש ומלאכי השרת, בה"ד ה' בחכמה יסד ארץ, והחכמה ע"ג שמות של הקב"ה באחד ברא מים, ובאחד נבראת האורה ובאחד נברא האש נשתירו ע' שמות להקב"ה וכל שם שם יכול לבראות עולם, כמו זה שנאמר מי כמוני יקרא וינידה ויערכה לי (ישעיה מ"ד ז') ע"כ. ואח"כ מתחיל מה שכתבנו: (כו) ומה שכתבו. הוספתי כמו שהוא בכ"י האחרים ובנדפס שמות של הקב"ה חכמה בגימטריא ע"ג: (כז) ומה שכתבו. הוספתי כמו שהוא בכ"י האחרים ובנדפס ובילקוט: (כו) א"ר פנחס בש"ר מאיר. עיין ב"ר פ"ד אות ז' שדרשו שמה דרשות על מלת שמים, ואח"כ מובא שם ד"א שמים שהבריות משתוממים עליהן מה הן של אש או של מים הן, ר' פנחס בש"ר לוי אמר הוא [ג"ל דוד] אחא וקס עליו המקרה במים עליותיו, וע"ש ריש פ"ד: (כח) השם עבים רכובו. מובא בילקוט תהלים רמז תתס"ג בשם המדרש: (כט) אחד במצרים ואחד בסיני. ככ"י האחרים ובנדפס מובא בתרגום אחד בסיני ואח"כ במצרים: (ל) המהלך על כנפי רוח א"ר הונא בר פפא ס'. עד הסיום המהלך על כנפי רוח נשמט בשגגת המדפים נדפוס ראשון ואח"כ בכל הדפוסים, ששמיים מן המהלך על כנפי רוח עד המהלך על כנפי רוח, והשמיים כל המאמר באמצע, ונמלא לנכון בכל

[ז] עושה מלאכיו רוחות. (לא) ר' יוחנן אמר בשני נבראו המלאכים, אותן שהן לצורך שליחות הן של רוח, ואין מלאך אלא שליח, שנאמר וישלח ישראל מלאכים (ממדני כ"א), ואותן שהן לצורך שירות הן של אש, שנאמר משרתיו אש לוהט:

[ח] תהום כלבוש כסיתו. (לא) ר' יהודה ור' נחמיה, ר' יהודה אומר הארץ על מה היא עומדת, על המים, שנאמר לרוקע הארץ על המים (תהלים קלו ו), והמים עומדים על ההרים, שנאמר על הרים יעמדו מים (ס"ד ו), וההרים על הרוח, שנאמר וצר הרים ובורא רוח (פסוק ד יג), והרוח על סערה, שנאמר רוח סערה עושה דברו (תהלים קמ"ח), ר' נחמיה אומר הארץ על המים, והמים על ההרים שנאמר על הרים יעמדו מים, וכתוב יעלו (שמים) [הרים] ירדו בקעות: אל מקום זה יסדת להם. זה אוקיינוס:

[ט] (לב) גבול שמת בל יעברון המשלח מעינים בנחלים עליהם עוף השמים ישכון. (לג) ר' ישמעאל ור' עקיבא, ר' עקיבא אומר אלו מלאכי השרת, אמר לו ר' ישמעאל כלך מדברותיך ולך אצל נגעים ואהלות, (לד) המשלח מעינים בנחלים, אלו מקוואות שטובלין בהם בעלי נגעים המטמאים באהל המת, אלא אמר ר' ישמעאל זה עוף שישכון על האילנות שקילוסו של הקב"ה עולה מהם, שנאמר מבין עפאים יתנו קול (פסוק יג), (לה) אמר ר' ישמעאל ואמרי לה ר' יודן

הערות ותקונים

בכל כ"י וזילקוס, והילקוס גורם א"ר חנינא בר פפא, וגם הרא"פ הוסיף זה בגליון המדרש: (לא) ר' יוחנן אמר בשני נבראו המלאכים אותן שהן לצורך כו' עד תהום כלבוש כסיתו. כ"ה גם כ"י ו', וכן הביא הרא"פ, ולא נמצא בכ"י האחרים ובנדפסם ושם איתא ר' יוחנן אמר בשני נבראו המלאכים וכו' במזמור של מעלה. א"ר איבו וכו' משל למלך שמלך תחלה וכו' במזמור ז"ב, קצר המעתיק וכוונתו במזמור של מעלה למזמור כ"ד אות ד', וגם במזמור פ"ו אות ד' קצר המעתיק וכתב "ר' יוחנן בשני נבראו המלאכים כתיב במזמור למעלה" והוא מאמר אחר בשמו המובא לעיל במזמור כ"ד ע"ש, ועיין גם כ"ד פ"א אות ג' וסוף פ"ג כי גם שם מובא המאמר מר' יוחנן, ועיין בתחומא ריש בראשית ובהערה א', וגם בילקוס תהלים רמז תהס"ב נמצא ג"כ רק התחלת המאמר עושה מלאכיו רוחות, אימתי נבראו המלאכים, ונרשם בלדו "בישעיה" והכוונה בישעיה ברמז ש"ב מובא המאמר בשלמות, והמאמר השני "א"ר איבו וכו' במזמור ז"ב". יש לתקן במזמור ז"ג אות ג' והוא שם על הכתוב אף תטון תבל כל תמוט. והביא פה על הכתוב יסד ארץ על מכוניה כל תמוט עולם ועד התחלת הדרשה, והתחלה הלזו לה נמצא בכ"י שלפנינו ולא בכ"י ו', אבל כן הוא בכל כ"י האחרים, וראיתי באת שניה במקום במזמור ז"ב ז"ל כ', אין ספק שז"ל בדבריו במזמור ז"ג: (לא) ר' יהודה ור' נחמיה ר' יהודה אומר כו'. כ"ה גם בכ"י ו', וכן הביא הרא"פ, אולם בכ"י האחרים ובנדפסם ג' אחרת ר' יהודה ור' נחמיה שאלו הארץ על מה היא עומדת, על המים, שנאמר לרוקע הארץ על המים והמים על ההרים, שנאמר על הרים יעמדו מים, וכתוב יעלו הרים ירדו בקעות, ולפ"ז ר' יהודה ור' נחמיה אמרו שניהם דבר אחד ולפנינו חסר כל אחד אמר בעצמו, גם חסר הסיום וההרים על הרוח שנאמר יוצר הרים ובורא רוח והרוח על סערה, שנאמר רוח סערה עושה דברו. ובירושלמי ריש פ"ב דתגיגה (דף ע"ז ע"א) דרש ר' יודה בר פזי, בתחלה היה העולם מים במים, מ"ט ורוח אלהים מרחפת על פני המים, חור ועשאו שלג, משליך קרחו כפתים, חור ועשאו ארץ כי לשלג יאמר הוה ארץ, והארץ עומדת על מים, לרוקע הארץ על המים, והמים עומדים על הרים, על הרים יעמדו מים, וההרים עומדין על רוח, כי הנה יוצר הרים ובורא רוח, והרוח תלויה בסערה, רוח סערה עושה דברו, וסערה עושה הקב"ה כמין קמיע ותלויה בזרועו, שנאמר ומתחת זרועות עולם. ועיין ציפה מראה בירושלמי שם: (לב) גבול שמת בל יעברון. בכ"י ב' ד' ה' ז' נמצא דרשה על זה, כגון בשר ודם שהכניס בהמותיו לדיר וסגר הסגר בפניהם שלא ילאו וירעו התבואה, כך נעל הקב"ה מים בחול והשביע שלא ילא מן החול, שנאמר ויסקר בלתיים ים וגו' (איוב ל"ח ח') המשלח מעינים בנחלים. כגון בשר ודם שיש לו עקלים של זיתים כגון קורה זו על זו ושמן יורד מלמטה, כך ההר מכאן ומכאן מקטעין יולאין מבין ההרים ע"כ. וזה ליתא בכ"י האחרים ובנדפסם וזילקוס: (לג) ר' ישמעאל ור"ע. מובא בילקוס תהלים רמז תהס"ג וחסר האין "מדרש": (לד) המשלח מעינים בנחלים אלו מקוואות שטובלין בהם בעלי נגעים המטמאים באהל המת. כ"ה גם בכ"י ו', וכן הביא הרא"פ, וזה ליתא בכ"י האחרים ובנדפסם וזילקוס: (לה) א"ר ישמעאל ואמרי לה ר' יודן כ"ד ישמעאל. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י האחרים ובנדפסם וזילקוס הני' אמר ר' יודן

בשם ר' ישמעאל כמה דאת אמר עפיה שפיר ואנבה שניא (דניאל ד ט), ושמואל
אמר על שלשה דברים אני עומד ואיני יודע מה הם התוקע [יתד] בארץ וקולו
נשמע (לו) במקום אחר, וקולו של סוס שהוא רץ ומרתח, ומבין עפאים יתנו קול:

[י] דבר אחר עליהם עוף השמים ישכון. אלו אומות העולם שהן מתכנסין על
ישראל (לו) ומעבידים בהם להרחיקם מן הקב"ה, אעפ"כ אינן מניחין
אותו, (לח) שנאמר מבין עפאים יתנו קול, שמיידים שמו של הקב"ה פעמים ביום,
ואומרים שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד (דברים ו ד):

[יא] מצמית חציר לבהמה ועשב לעבודת האדם. (לט) זה פשתן שעושים ממנו
מלאכת עבודה ללבוש האדם: להוציא לחם מן הארץ. (מ) ר' יעקב
בר אחא ר' נחמיה ורבנן ר' נחמיה אומר ראה לשון שהתקינו חכמים בברכת
המוציא, שהוא מוציא לחם מן הארץ, ורבנן אמרי שהוא עתיד להוציא, שנאמר
יהי פיסת בר בארץ (תהלים עב טז):

[יב] ולחם לבב אנוש יסעד. (מא) אמר ר' יצחק בשלשה מקומות שמענו שהלחם
סועד לבב, באברהם כתיב ואקחה פת לחם וסעדו לבכם (בראשית יח ט),

ובשופטים כתיב סעד לבך פת לחם (שופטים יט ט) וכאן כתיב ולחם לבב אנוש יסעד:
[יג] ישבעו עצי ה' ארזי לבנון. (מב) ר' חנינא אמר ישבעו מימיהם, ישבעו ימיהם,
ישבעו מטעתן, (מג) אמר ר' חנינא לא היו ארזים צריכים להבראות, ולמה

נבראו, (מד) מפני כבוד המקום, שנאמר ארזי לבנון אשר נטע, ואין לבנון אלא
בית המקדש, שנאמר ההר הטוב הזה והלבנון (דברים ג כט), הוי ישבעו עצי ה' ארזי
לבנון אשר נטע. (מה) אמר ריש לקיש לא היה זהב צריך להבראות, ולמה נברא,
בשביל כבוד המקום לבית המקדש, שנאמר כל הזהב העשוי למלאכה (שמות לח כד),

הערות ותקונים

ודן לכד: (לו) במקום אחר. ככ"י האחרים ובגדלם ונשמע [קולו] ממקום אחר, והוא קול הברה,
וכן מנין עפאים יתנו קול, הוא קול הנשמע מבין ענפי האילנות: (לז) ומעבידים בהם. כ"ה נס ככ"י
ו', וככ"י האחרים ובגדלם ומשעבדים בהן ובילקום ומעבידין אותי: (לח) שנאמר מבין עפאים יתנו קול.
דורש עפאים בחילוף אותיות מלשון עיפה נפשי להרגים (ירמיה ד ל"א), ר"ל עיפה נפשי מוכת פלעים:
(לט) זה פשתן שעושין ממנו מלאכת עבודה ללבוש האדם. כ"ה נס ככ"י ו', וכן הביא הרא"ש, וליחא
ככ"י האחרים ובגדלם ובילקום, וראיתי ככ"י ב' ד' ה' ז' על הססוק מלמיה חציר לבהמה נמצא הוספה
אחרת ר' יעקב אומר שלשה דברים אין אדם רוצה שיאל לו, עשן בקמה, נקבה בבניו, וחומץ ביינו,
ושלשתם צריכים בעולם (כ"ה ושלשתן לצורך העולם), שנאמר מלמיה חציר לבהמה וגו': (מ) ר' יעקב בר
אחא ר' נחמיה ורבנן, ר' נחמיה אומר כו'. הלשון פה משונש וז"ל כמו שהוא צירושלמי ברכות פ"ו
ה"א (י"ג ע"א) ר' יעקב בר אחא אמר איתפלגין (ר' נחמן) [ז"ל ר' נחמיה] ורבנן, ר' נחמיה אמר
המוציא לחם מן הארץ, ורבנן אמרי מוציא לחם מן הארץ, וכן הוא בב"ר פט"ו אות ז' ושם הלשון
מבואר יותר א"ר יעקב בר אחא איתפלגון ר' נחמיה ורבנן, ר' נחמיה אמר המוציא לחם מן הארץ שכבר
הוציא לחם מן הארץ, ורבנן אמרי מוציא לחם מן הארץ שהוא עתיד להוציא לחם מן הארץ, שנאמר יהי
פיסת בר בארץ כו', ועיין בבני ברכות ל"ח טע"א ושה מוחלפת הסיסה דהתם ר' נחמיה אומר מוציא ורבנן
אמרי המוציא, ולדעתיה המלות, ראה לשון שהתקינו חכמים בצרכת"ה הם מיוחדות וז"ל ר' נחמיה אמר
המוציא לחם מן הארץ ורבנן אמרי מוציא לחם מן הארץ שהוא עתיד להוציא לחם מן הארץ, ומתאים עם
לשון הב"ר. והילקום תהלים רמו תתס"ג הביא כמו שלפנינו במדרש שו"ס וחסר הליון: (מא) א"ר יצחק
בשלשה מקומות שמענו. כ"ה נס ככ"י ו', וככ"י האחרים ובגדלם בשלשה מקומות מלינו, והמאמר נובע
מב"ר פמ"ח אות י"א ושם איתא א"ר יצחק בתורה ובגביאים ובכתובים מליט דהא פיתא מוניתא דליבא
בתורה מנין כו', וכן מובא בילקום שם בשם ב"ר: (מב) ר' חנינא אמר ישבעו מימיהם. נובע מב"ר
פט"ו אות א' ושם הגי' ישבעו מימיהם ישבעו מטעתן, וע"ש בפירש"י ומ"כ ויפ"ה, וגם
הרמב"ן בפ"י על התורה פסוק ויסע ה' אלהים גן בעדן הביא המדרש הזה ומבארו: (מג) א"ר חנינא
לא היו ארזים צריכים להבראות. בב"ר הגי' א"ר יוחנן, ולפני הילקום היה הגי' נס בב"ר א"ר חנינא
כמו שהביא ברמו תתס"ג, וכן ראיתי במדרש שמ"ר פל"ה אות א' הגי' א"ר חנינא: (מד) מפני כבוד
המקום. ובב"ר הגי' אלא לצורך בית המקדש, ובמדרש שמ"ר אלא בשביל המשכן ובשביל בית המקדש:
(מה) אמר ריש לקיש, לא היה זהב צריך להבראות. בב"ר פט"ו אות ב', ובמדרש שמ"ר שם במאמר
שלפניו

וכן הוא אומר וזהב הארץ הוא טוב (נראה כי יב), ואין טוב אלא בית המקדש, שנאמר ההר השוב הזה והלבנון (דגרים ג כס):

[יד] אשר שם צפרים יקננו. (מו) אלו הלויים: חסידה ברושים ביתה. (מו) ר' הונא בר פפא ור' סימון חד אמר למה נקרא שמה חסידה, (מח) שהיא נרמסת, וחד אמר (מט) מפני שהיא חסה על חברותיה, ואית דאמרי שהיא עושה חסידות עם שכניה. ר' יהודה בר סימון אמר אינו מדבר אלא בשבטו של לוי שנקראו חסידים, שנאמר וללוי אמר תומיך ואוריך לאיש חסידך (דגרים ג ח):

[טו] הרים הנבהים ליעלים. [ג] אמר ר' יודן לא ברא הקב"ה את עולמו אלא בזכות אברהם, שנאמר אלה תולדות השמים והארץ (נא) בהבראם (נראה כי ד), הן הן האותיות של אברהם, אמר ר' יודן אם אתה תמה על זה, ראה מה כתיב הרים הנבהים ליעלים, (נב) ומה אם הרים הנבוהים לא נבראו אלא בשביל היעלים, על אחת כמה וכמה שלא נברא העולם אלא בזכות אברהם:

[טז] עשה ירח למועדים. (נג) אמר ר' יוחנן לא היה העולם ראוי להשתמש אלא בשמש הזה בלבד, ולמה עשה הירח, בשביל המועדים, שנאמר עשה ירח למועדים. (נד) אמר ר' שילא מכפר (נה) תמרתא בשם ר' יוחנן אעפ"כ אין מונין ללבנה אלא משקיעת החמה. (נו) אמר ר' ברכיה בחמשה עשר יום לחודש (הזה) [הראשון] (כמדבר לג ג), אין בו אלא ארבעה עשר, והוא אומר בחמשה עשר שאין מונין ללבנה אלא משקיעת החמה, שנאמר עשה ירח למועדים שמש ידע מבואו:

[יז] הכפירים שואנים לטרף. אלו הגוים הכופרים בהקב"ה, (נז) א"ר חנינא בר פפא שואנים לטרף את ישראל: (נח) ולבקש מאל אכלם. אלו ישראל שמתפללים ומבקשים פרנסתן מן הקב"ה: תתן להם ילקטון. הקב"ה מפרנס עניים מתוך עשירים, סוף דבר תפתח ירך ישבעון, עניים ועשירים בכלל:

הערות ותקונים

שנפנו א"ר שמעון בן לקיש לא היה העולם ראוי להשתמש בוהב ולמה נברא בשביל המסכן ובשביל בית המקדש, ובכ"ר שם נאמר רק בשביל בית המקדש: (מו) אלו הלויים. כ"ה גם בכ"ו ו', וכן הביא הרא"פ, וליתא בכ"י האחרים ובנדפס: (מו) רב הונא בר פפא ור' סימון. כ"ה גם בכ"ו ו', ובכ"י האחרים ובנדפס ר' הונא בר פפא ור' יהודה בשם ר' סימון: (מח) שהיא נרמסת. בכ"י האחרים ובנדפס שהיא נרמסת תחת חברותיה: (מט) מפני שהיא חסה על חברותיה ואית דאמרי שהיא עושה חסידות עם שכניה. כ"ה גם בכ"ו ו', אבל בכ"י האחרים ובנדפס וחד אמר שהיא חסה על שכניה, ובגמרא חולין ס"ג ע"א למה נקרא שמה חסידה שעושה חסידות עם חברותיה, פירש"י מחלקת מזוהותיה: (נ) א"ר יודן לא ברא הקב"ה את עולמו אלא בזכות אברהם. עיין ב"ר פי"ב אות ט', א"ר יודן נהרים הנבוהים היעלים אין כתיב כאן אלא הרים הנבוהים ליעלים כו': (נא) נהבראם הן הן האותיות של אברהם. בכ"ר שם נהבראם נהבראם בזכותו של אברהם. ועיין לקח טוב נראה שית ג' ד' ובהערה י"ד, ויש לתקן שם במקום שו"ס מזמור ס"ב ז"ל מזמור ק"ד: (נב) ומה אם הרים הנבוהים לא נבראו אלא בשביל היעלים. עיין ב"ר שם: (נג) א"ר יוחנן לא היה העולם ראוי להשתמש עד א"ר שילא. כ"ה גם בכ"י ו', וכן הוסיף הרא"פ, וליתא בכ"י האחרים ובנדפס: (נד) א"ר שילא מכפר תמרתא בש"ר יוחנן אעפ"כ אין מונין ללבנה אלא משקיעת החמה. נשה בירושלמי ר"ה סוף פ"ב (נ"ח ע"ב) ר' שילא דכפר תמרתא בשם ר' יוחנן עשה ירח למועדים שמש ידע מבואו, ושמש ידע מבואו עשה ירח למועדים, ובפסיקתא דר"כ ריש פסקא החודש ר' שילא דכפר תמרתא בשם ר' יוחנן אמר אעפ"כ [כן] שמש ידע מבואו, מכאן שאין מונין ללבנה אלא א"כ שקעה חמה, ובכ"ר ריש פ"ו הוסיף אעפ"כ שעשה ירח למועדים שמש ידע מבואו, ועיין בפסיקתא שם הערה ו' והערה ז' מה שהבאתי בשם שבלי הלקט: (נה) תמרתא. לדרום מזרחית בית לחם בערך שעה הכפר ב"ת תאמר"א, עיין תבואות הארץ דף ס"ה ע"א: (נו) א"ר ברכיה כו'. כ"ה גם בכ"ו ו', ובכל כ"י האחרים, וכן הביא הרא"פ, והוא גם בירושלמי וב"ר ופסיקתא שם, רק בדפוס ראשון שמשם בטעות, ואח"כ בכל הדפוסים ונמצא ג"כ בכ"ו ו' אשר ממנו נדפס דפוס ראשון, וביאור המאמר עיין בק"ע וביפס מראה בירושלמי שם ובמ"כ ובפ"י המיוחס לרש"י ובפ"י מהרז"ו בכ"ר שם: (נז) א"ר חנינא בר פפא. כ"ה גם בכ"ו ו', אבל בכ"י האחרים ובנדפס חקר שם האומר: (נח) ולבקש מאל אכלם כו' עד תורה השמש יאספון הוא גם בכ"ו ו', וכן הביא הרא"פ, וליתא

[יח] תזרח השמש יאספון. כשתורה שמשו של מלך המשיח יאספון אומות העולם, ואל מעונתם ירבצון, ולהיכן הם הולכים, לניהנם: יצא אדם לפעלו ולעבודתו עדי ערב. (גמ) אמר ר' אמי אלו בני אדם שמתעסקין בתורה מערב עד בוקר, שהן עתידין לקבל שכרן: ד"א יצא אדם לפעלו ולעבודתו עדי ערב. אמר ר' אבהו בשם ר' שמעון בן לקיש (ס) כך דרשו חכמים שתהא היציאה של בעל הבית, והכנסה של פועל, וצריך לו הפועל שתורה לו השמש במלאכתו, וצריך בעל הבית שיהא משקיעת החמה הפועל בביתו: [יט] מ"ה רבו מעשיך ה' כלם בחכמה עשית. (סא) אריא וכלבא (סב) ואנקקיתא הווי קיימי, בעיא [אריא] למינקה כלבא, והוי חמי אנקקיתא (סג) [וציי ליה מיניה דהוא סעדא דאריא וכלבא סעדא דאנקקיתא], ולא היו מויקין זה את זה התחיל ר' עקיבא רואה ואומר מה רבו מעשיך ה' כלם בחכמה עשית: [כ] (סד) זך הים גדול ורחב ידים. זה אוקיינוס: שם רמש ואין מספר. אלו דנת וקשקשת: חיות קטנות עם גדולות. (סה) יש בריות שגדילות בים, ויש בריות שגדילות ביבשה, אותן הגדילות ביבשה אם יורדות בים מיד הן מתות, ואותן הגדילות בים אם היו עולות ליבשה מיד הן מתות, מקום חיותו של זה הוא מקום מיתתו של זה, ומקום מיתתו של זה הוא מקום חיותו של זה, הוי (סו) מה רבו מעשיך ה' כלם בחכמה עשית: [כא] (סז) דבר אחר זה הים גדול. זה מלכות אדום הרשעה: ורחב ידים. שמתרחבת

הערות ותקונים

וליתא בכ"י האחרים ונדפס: (גמ) א"ר אסי אלו בני אדם כו'. כ"ה נס בכ"י ו', וכן הביא הרא"ש, אבל בכ"י האחרים ונדפס יצא אדם לפעלו יצא ישראל לקבל פעולתן מן הקב"ה, שנאמר ואחזה לאמי מרשיתי אדם אדם, ולעבודתו עדי ערב, מי שהשלים עבודתו עדי ערב: (ס) כך דרשו חכמים. ובכ"י האחרים מנאן אמרו חכמים ועיין ז"ל ויאל סע"ב אות ד' תמן תנין הסוכר את הסועלים וספק עמיהם להשכים ולהעריב, מקום שנהגו שלא להשכים ולהעריב אינו יכול לסופן, א"ר מונא מקום שאין מנהג תנאי בית דין הגדול הוא שחא הולאה משל בעל הבית והכנסה משל פועל, הולאה משל בעל הבית מנין, שנאמר תורה השמש יאספון מנאן ואיך יצא אדם לפעלו, הכנסה משל פועל מנין, ולעבודתו עדי ערב, עד ערב לא נאמר אלא עדי ערב, לומר עד חשכה כד"ה עדי נשף (איוב ז' ד') ועיין בירושלמי ז"ל ס"ז ה"א (דף י"א ע"ב) ובבלי ז"ל פ"ג ע"א וכתוב' שם ד"ה פועל והביאו שם דברי הנ"ר: (סא) אריא וכלבא. מובא בילקוט תהלים רמז תתס"ב וחסר ה"יין, וכן מובא בבעל העקידה נח שער ס"ו דף ק"ט ע"ב דפוס פרעסבורג, וגי' אחרת לו: (סב) ואנקקיתא. כ"ה נס בכ"י ו', אבל בכ"י האחרים ונדפס אנקקתא, והגי' הנכונה מובא בילקוט אנקקיתא, ופי' בל"י אנקקתא זאב, כמו שכתב הרב בעל ערוך השלם, ובעל העקידה הביא ונקקתא: (סג) וארי וכלבא. הוספתי כמו שהוא בכ"י האחרים ונדפס ובילקוט. והנה בכ"י הגי' וארי גדול, ובילקוט וארי, וכן הביא האות אמת, פי' שיהי מייצר ממנו, והיות רעין כתב ואנקקתא נ"ל דהיינו מין שרץ שהארי מתירא מסט ואו מתירא מן הכלב והכלב מתירא מן הארי, ואולי אנקקיתא היא החיה הנקראת מפניע שאימהה על הארי, עיין שבת ע"ג ע"ב, והכוונה שהארי היה מתירא מן האנקקיתא, והאנקקיתא מן הכלב והכלב מן הארי, ובדרך זה נטלו כלם: (סד) זה הים גדול ורחב ידים זה אוקיינוס, שם רמש ואין מספר אלו דנת וקשקשת. כ"ה נס בכ"י ו', וכן הביא הרא"ש, וזה ליתא בכ"י האחרים ונדפס: (סה) יש בריות שגדלות בים. בכ"י האחרים ונדפס הגי' כשהיה ר"ע מגיע למקרא זה הים גדול ורחב ידים אמר יש בריות כו', וזה תקן המעתיק עפ"י מאמרה חולין קכ"ז ע"א כשהיה ר"ע מגיע לפסוק זה היה אומר יש לך בריות כו', והתחלת המאמר הביא בילקוט ברמז תתס"ב ומתחיל ג"כ כמו לפנינו יש בריות: (סו) הוי מה רבו מעשיך ה' כולם בחכמה עשית. אחר זה נמא' בכ"י ז' ד' ה' ז' הוספה ד"ה נא וראה כמה מיני בהמות וחיות יש בעולם, וכמה מיני דגים יש בעולם, שמה קולו של זה דומה לקולו של זה, או שמה מראהו של זה דומה למראהו של זה, וה"ל מה רבו מעשיך ה' כלם בחכמה עשית. הוא וראה גדולתו של מלך מלכי המלכים הקב"ה, אדם טובע מאה מטבעות בוחס אחד וכולן דומה זה לזה, אבל הקב"ה טבע כל בלי עולם במטבע אחד וחותם אחד ואין אחד דומה לחברו, שלשים מיני אילנות הוליא אדם הראשון מן עדן, עשרה מהם נאכלים מבחון, וזרקים מבפנים, ועשרה מהם נאכלים מבפנים ומזרקים מבחון, ועשרה מהם נאכלים כמות שהם, וכל אחד מהם יש בו עשרה מינין ואין אחד מהם דומה לחברו, כך הכל שלש מאות, וה"ל מה רבו מעשיך ה' כולם בחכמה עשית, לפיכך שינו כל אחד ואחד למד בשבילו נברא העולם: (סז) ד"ה זה הים גדול זה מלכות אדום הרשעה כו'. כמו

ושולטת בכל העינים כולו: שם רמש. שהן פריין ורביין כרמשין: ואין מספר. אין מספר לגזירות שגזרין ומכתיבין בכל יום ויום: חיות קמנות עם גדולות. (סח) דוכסין ואפרכסין ואיסטרטיקוסין: שם אניות יהלכון. (סמ) אלו האוניות שעושין לישראל, שהן מכתיבין וגזרין עליהן שמדות: לויתן זה יצרת לשחק בו. כל מי שמתלוה עמהן עתיד להעשות שחוק עמהם:

[כב] דבר אחר זה הים גדול ורחב ידים. זו תורה, שנאמר ארוכה מארץ מדה ורחבה מני ים (איוב י"א ט): שם רמש ואין מספר. (ע) אלו המסכתות. ויש אומרים אלו המשניות דבר קפרא ודרב חייה ודרב ודרבן בבליאי: חיות קמנות עם גדולות. (עא) אלו התלמידים הקמנים עם הגדולים: שם אניות יהלכון. (עב) אלו בני התלמידים זה אומר מהור וזה אומר טמא, (עג) דמנהגין עלמא כספינתא הדא: לויתן זה יצרת לשחק בו. שכל מי שמתלוה עמהם (עד) עתיד לשחק עמהם לעתיד לבא:

[כג] דבר אחר זה הים גדול ורחב ידים. (עה) זה גיהנם, שנאמר לכן הרחיבה שאול נפשה (ישעיה ס"ד): שם רמש ואין מספר. אלו הרשעים והמינין והאפיקורסים: חיות קמנות עם גדולות. קמן וגדול שם הוא ועבד חפשי מאדנו

הערות ותקונים

בנו שאם לפיט כ"ה נס בכ"י ו', וכן הביא הר"פ, אבל בכ"י האחרים ובנדפס ובליקוס רמז תתס"ב ג' אחרת ד"א זה הים גדול מדבר במלכות שהיא שולטת בעולם, שם רמש ואין מספר דוכסין ואפרכין ואיסטרטיקולין, שם אניות יהלכון אלו האומות [ג"ל האוניות] שהם עושין לישראל. שהן מכתיבין עליהם בכל יום, לויתן זה יצרת שכל מי שמתלוה עמהם עתיד לשחק עמהם. ואין חורין ממה שגעשה בראשונים, ז' אחרי המלות מדבר במלכות שהיא שולטת בעולם נמלא הוספה. ואין חורין ממה שגעשה בראשונים, שנאמר והרשעים כים עגש (ישעיה ל"ז כ'), מה הים הזה הנלים שצתוכו הם מתנאים ועולים, כיון שמניע אחד מהן לחול הוא נשבר וחוזר, וחברו רואה אותם ששבר ואף הוא נשבר ומתנאה ואינו חוזר, כי הרשעים רואים אלו את אלו שמתנאים ומשתכרין ואין מתיישרין מהן, כל הדורות שעמדו דור אמש דור הפלגה דור המבול ואין מתיישרין, כיוצא בהן פרעה סיסרא עמלק סנחריב נבוכדנצר המן ולא למדו אלו מאלו, כך ישראל אין לוקחין מוסר ממה שעשה הקב"ה בצבותיהן שהיו עובדין ע"ז על כן השלים עליהם אומות העולם שלא למדו אלו מאלו אע"פ שנהרנו כולם, ע"כ. ואח"כ כתוב שם רמש ואין מספר לגזרות שמכתיבין עלינו כו': (סח) דוכסין ואפרכסין ואיסטרטיקוסין. בכ"י האחרים ובנדפס דוכסין ואפרכין ואיסטרטיקולין. יש לתקן איסטרטיקוסין, והמלות שגזרות יחד במדרשים דוכסין ואפרכין ואיסטרטיקוסין וכן הביא הליקוס חכמים שם המאמר שלפנינו דוכסין אפרכין ואיסטרטיקוסין, ובארת המלות לעיל מזמור ע"ס הערה י"ד: (סמ) אלו האוניות. פי' בל"י סעיש תעש שער המכר, ודורש אניות מהוראת שער ובמקום שעושין לישראל נראה לתקן שכותבין לישראל או המלות שעושין לישראל מותרות: (ע) אלו המסכתות ויש אומרים אלו המשניות. המלות ו"א אלו המשניות, כ"ה נס בכ"י ו', וכן הסיף הר"פ, וליתא בכ"י האחרים ובנדפס, והוא עפ"י מאמרם ירושלמי סוף אוריות (מ"ח ע"ג) זאינו חסר לנפשו מכל אשר יתאוה אלו משניות גדולות, כגון משנתו של ר' חייה, ומשנתו של ר' הושעיא, ומשנתו של בר קפרא. ובמדרש שה"פ פ"ח פ' אביבך אשקך מין הרקח אלו משניות גדולות כגון משנתו של ר' חייה, ומשנתו של בר קפרא ומשנתו של ר' הושעיא ושל בר קפרא ומשנת ר' עקיבא. ובמדרש קהלת פ"ב פ' עשיתי לי נטת ופרדסים אלו משניות גדולות כגון משנתו של ר' חייה רבא, ומשנתו של ר' הושעיא רבא, ועוד שם פ"ג פ' איש אשר יתן כגון משנתו של ר"ע ומשנתו של ר"ח ושל ר' הושעיא ושל בר קפרא. ועוד שם פ"ב פ' וישב העפר ובסלו הטוחנות אלו משניות גדולות, כגון משנתו של ר"ע ומשנתו של ר"ח ור' הושעיא, ומשנתו של בר קפרא, ובמדרש איכה בפתיחתא סי' כ"ג נשמתו המלאת ומשנתו של ר' חייה, וכן תמלא לעיל בזמור א' אות ע"ז כגון משנתו של ר' חייה ור' הושעיא ובר קפרא, על פי זה נראה לתקן לפנינו במדרש במקום ודרב ל"ו ור' הושעיא. וראיתי בפי' ספר יצירה להגש"ר ר' יהודה בר ברזילי הברלוגי ו"ל דף ה' הביא בסגנון אחר: באגדתא, זה הים גדול ורחב ידים שם רמש ואין מספר שבו שקיע משניות וחלוטות ופרקים ומסכתות, חיות קמנות עם גדולות זו משנת ר' חייה, ומשנת ר' הושעיא: (עא) אלו התלמידים הקמנים עם הגדולים. בכ"י האחרים ובנדפס סיים אחר זה שמחדדים זה את זה: (עב) אלו בני התלמידים. בכ"י האחרים ובנדפס אלו בני התורה: (עג) דמנהגין עלמא כספינתא הדא. המלות כספינתא הדא" ליתא בכ"י האחרים ובנדפס: (עד) עתיד לשחק עמהם. כ"ה נס בכ"י ו', ובכ"י האחרים ובנדפס עתיד להקב"ה לשחק עמהם לעתיד לבא: (עה) זה גיהנם שנאמר לכן הרחיבה שאול נפשה, שם רמש ואין מספר

(איוג ג יט): שם אניות יהלכון. כי הולך האדם אל בית עלמו (קבלה יב ט): [ליותן זה יצרת לשחק בו]. מהו ליותן זה יצרת לשחק בו, (עו) סיבוי מן ואת מלוותא: כולם אליך ישברון. אלו המתים שעניניהם תלויות לתחיית המתים, שבתחיית המתים כתיב ירנו ישבי סלע מראש הרים יצוחו ושימו לה' כבוד (ישעיה מנ יא יג), וכאן כתיב יהי כבוד ה' לעולם, מה כבוד האמור כאן בתחיית המתים, אף כבוד האמור כאן בתחיית המתים, באותה שעה הם אומרים לך שירה, הדא הוא דכתיב שירו לה' שיר חדש (שס טט י): דבר אחר שם אניות יהלכון. (עז) אמר ר' יצחק בר מריון אלולי שכתוב הנותן בים דרך (שס מג עו) מי שהיה יורד בים היה מת:

[כד] **תסתיר** פניך יבהלון. (עח) רבי ור' יהונתן רבי אומר (עט) אלמלא צילו של הקב"ה שהוא מגין על האדם היו המזיקין הורגין אותו (פ) [שנאמר סר צלם מעליהם וה' אתנו (במדבר יד ט), ר' יהונתן אומר אלמלא מאמרו של הקב"ה שהוא מגין על האדם הזה היו המזיקין הורגין אותו], שנאמר בורא ניב שפתים שלום שלום לרחוק ולקרוב (ישעיה מו יט): תשלה רוחך יבראון. אימתי כשתחדש פני האדמה, אותה שעה יהי כבוד ה' לעולם. (פא) אמר ר' ברכיה בשם ר' לוי בשעה שברא הקב"ה את העולם מה כתיב, וירא אלהים את כל אשר עשה והנה טוב מאד (בראשית א ג), פתח שר העולם ואמר יהי כבוד ה' לעולם, פתחו כל הבריות ואמרו ישמח ה' במעשיו, (פב) ואימתי שמחתן של ישראל לעולם הבא, שנאמר ישמח ישראל בעשיו (תהלים קמט ט):

[כה] **המביט** לארץ ותרעד. (פג) אליהו זכור לטוב שאל לר' נהוראי מפני מה הוועות באות לעולם, (פד) אמר לו מפני ביטול המעשרות שאין ישראל מוציאין כתיקנן, אמר לו אליהו (פה) נראין הדברים כדברייך, אבל אינו כן אלא על ידי שהקב"ה מביט במרשיאות וקרקיסאות של אומות העולם, והן יושבין בשלוה ובית המקדש חרב, הוא מביט בעולמו וביקש להחריבו, שנאמר (מציון) [ה' ממרום] ישאג וממעון קדשו יתן קולו שאג ישאג על נוהו (יחזקאל כג ל), [בשביל נוהו], לכך המביט לארץ ותרעד. ר' אחא אמר בעון משכב זכור, אמר לו הקב"ה לאדם אתה זעזעת אברייך במקום שאינו ראוי לך, אף אני מזדעזע את העולם, אמר ר' שמואל בר נחמני כל מקום שנאמר רעש הפסק מלכות הוא, ואי זה בית אב שלהם, ותרעש

הערות ותקונים

מספר אלו הרשעים והאפיקורסים. כ"ה נס ככ"ו ו', וכן הביא הר"ס, אולם בכ"י האחרים ובגדפס הג' ד"א זה ה"ס גדול, מדבר בשאל, שס רמש ואין מספר אלו המחוס: (עו) סיבוי מן ואת מלוותא. בכ"י האחרים ובגדפס טוביו מן הדא מלוותא, ובכ"י ו' סיבוי מן ואת מלוותא, ובילקום הביא טוביו מאן דאת מלוותא, ורשם בגליון פי' המעשים טובים שמלוים אותו: (עז) א"ר יצחק בר מריון, אלולי שכתוב הנותן בים דרך. ירושלמי שבת פ"ב ה"ג (דף ט"ג ע"ג), ועיין ב"ר פ"ו אות ה' וגם שם ז"ל קן, כמו שהוא בירושלמי, וגם המאמר שם רצנן אמרי הוא מירושלמי, וכן נראה במאמר בוי"ר פל"ה אות ח' ע"ט: (עח) רבי ור' יהונתן. בכ"י האחרים ובגדפס רבי ור' נתן, ובכ"י ו' רבי ור' יהונתן: (עט) אלמלא צילו של הקב"ה. בכ"י האחרים ובגדפס איילו של הקב"ה ובאזוהי כ"י כתוב איילו חזקן ואיילו: (פ) שנאמר סר ללם סו'. הוספתי וחסר בכל כ"י ובגדפס, ונמלא רק בכ"י ו', וכן הוסיף הר"ס, ושמש מן שנאמר עד שנאמר: (פא) א"ר ברכיה בשם ר' לוי. בכ"י האחרים ובגדפס קרר המעתיק ולא הביא כל המאמר רק סיים "וכו' במזמור ע"ג", ויש לתקן במזמור ע"ה, ושם נמלא הדרשה בשלמות: (פב) ואימתי שמחתן של ישראל לעולם הבא שנאמר ישמח ישראל בעשיו. בפסיקתא אחרי (קע"א ע"א) ישראל לא שמחו בעולמי וחסם מנבקים לשמוח בעולמי, שמח ישראל אין כתיב כאן אלא ישמח ישראל (תהלים קמ"ט ב'), שעתידין ישראל לשמוח במעשיו של הקב"ה לעתיד לבוא, וכן הוא בוי"ר אחרי מ': (פג) אליהו ז"ל שאל לר' נהוראי. מובא גם לעיל במזמור י"ח אות י"ב ונובע מירושלמי ברכות פ"ט ה"ג (דף י"ג ע"ג): (פד) א"ל מפני ביטול המעשרות. בירושלמי שם בעון תרומה ומעשרות, כתוב אחד אומר תמיד עיני ה' אליהם, וכתוב אחד המביט לארץ ותרעד יעז בהרים ויעשוהו הא כי"ל יתקיימו שני כתובים הללו, בשעה שישראל עושין רצונו של מקום ומצויאין מעשרותיהן כתיקנן תמיד עיני ה' אליהם ועד מראשית השנה ועד אחרית שנה ואינה ניוקת כלום, בשעה שאין ישראל עושין רצונו של מקום ואינן מצויאין מעשרותיהם כתיקנן המביט לארץ ותרעד: (פה) נראין הדברים כדברייך אבל אינו כן. עיין בירושלמי

הארץ ותחל (ימיס נא כס), (פו) למה כי קמה על כבל מחשבות ה' (סס סס) :
 [כו] **אשירה לה' בחיי**. ר' ינאי ור' יהודה בר סימון חד אמר אילו אדם נותן לשונו
 תחת ציר הדלת להנצל [מן המיתה אינו ניצל, ואחרנא אמר אילו
 אדם נותן לשונו תחת ציר הדלת להנצל] מן השאול אינו יכול להנצל, הוי
 אשירה לה' בחיי :

[כז] **יתמו חטאים מן הארץ**. ר' יהודה ור' נחמיה, [ר' יהודה אומר] יעשו תמימים
 ורשעים עוד אינם, שאינם רשעים באותה שעה ברכי נפשי את ה'.
 [ר' נחמיה אומר יתמו רשיעיא ורשעים עוד אינם שאינם רשעים באותה שעה
 ברכי נפשי את ה'], (פו) ר' מאיר הוה ליה ההוא מינא בשיבכותיה והוי מצער ליה
 בקראי הוה בעא רחמי עליה דלימות אמרה ליה ברוריה איתתיה, מהו דעתך משום
 דכתיב יתמו חטאים, (פח) מי כתיב חוטאים חטאים כתיב, (פט) יסופין חייביא,
 מיד ורשעים עוד אינם, בעי רחמי עלייהו (צ) דליהדרו בתויבתא, באותה שעה
 ברכי נפשי את ה'. (צא) אמר ר' שמואל בר רב יצחק לפי שבכולם הוה פרעה
 נידון בפני עצמו, סיסרא נידון בפני עצמו, [סנחרב נידון בפני עצמו], וכל רשע
 ורשע בפני עצמו, אבל לעתיד לבוא כולם נידונין בבת אחת וכלין, שנאמר
 יתמו חטאים מן הארץ ורשעים עוד אינם ברכי נפשי את ה'. (*צא) אמר ר'
 שמעון בר אבא (צב) מתחילת הספר עד כאן מאה וארבעה מזמורים, ואין כתיב
 בהן הללויה [עד שהרשעים נגמרין מן העולם נאמר ורשעים עוד אינם ברכי נפשי את
 ה' הללויה] (צג) ומה טעם ובאבד רשעים רנה (משי יא י) :

מזמור קה

[א] **הודו לה' קראו בשמו וגו' שירו לו זמרו לו בקשו פניו תמיד**. (א) אמר ר'
 יוסי בר הלפתא לר' ישמעאל בריה מבקש את לראות פני שכינה בעולם
 הזה, עמוק בתורה בארץ ישראל, (ב) שנאמר דרשו ה' ועזו בקשו פניו תמיד :

הערות ותקונים

צירושלמי ולעיל במזמור י"ח סס : (פו) למה כי קמה על צבל מחשבות ה'. ככ"י ז' טספ ח"ר
 סימון בנזורים כתיב כמעשה לזנת הספיר (שמות כ"ד י') וצבל כתיב כמראה אבן ספיר (יחזקאל א' כ"י),
 ללמדך שכסס שהאבן היא קשה מן הלבנה, כך הוי שעבודה של צבל קשה משל מזרים : (פו) ר' מאיר
 הוה ליה הוה מינא. עיין גרות דף י' ע"א הנהו בריווי דהוו בשבנותיה דרבי מאיר כו' ע"ס : (פח) מי
 כתיב חוטאים חטאים כתיב. רש"י בגמרא שם כתב חטאים כתיב קרי ביה חטאים שיכלה יאר הרע
 עכ"ל. וכוונתו כי נמלא חטאים צפתה חט' וסי' דנושה והוא שם תואר לחוטאים, כמו וצדק חטאים,
 ונמלא חטאים צחק חו"ת ונסי' רפוי, כמו מרפא יניה חטאים (קהלת י' ד') והוא שם מקרה ועינו
 העצרות, והנה בפסוק כתיב חטאים שעינו חוטאים, אמנם דביתו דר' מאיר אמרה מי כתיב חוטאים
 חטאים כתיב קרי ביה חטאים שיכלה העצרות : (פט) יסופין חייביא. בדפוס וויניציא בטעות מי כתיב
 חוטאים יסופין חטאים כתיב יתמו חייביא, יש לתקן מי כתיב חוטאים חטאים כתיב יסופין חייביא, והמלה
 יתמו מיותרת : (צ) דליהדרו בתויבתא. שיחורו בתשובה : (צא) ח"ר שמואל בר רב יצחק. מובא
 בילקוט תהלים סוף רמז תתס"ג בשם המדרש : (*צא) ח"ר שמואל בר אבא. כ"ה גס ככ"י ו', אבל
 ככ"י האחרים ונגדפס ח"ר שמואל בר אבא, ובוי"ר פ"ד אות ז' הגי' ר' שמואל בר נחמן בשם ר' יוחנן,
 ונגמרא בבלי גרסת ס' סע"ג הוא בשם ר' יהודה ברביה דר' שמואל בר ר' יוחנן : (צב) מתחלת הספר עד
 כאן מאה וארבעה מזמורים. וכ"ה גס ככ"י ו', וככ"י האחרים ונגדפס מאה ושלושה מזמורים, ונגמרא
 גרסת שם ק"ג פרשיות אמר דוד כו', וסיימו שם הני ק"ג ק"ד הוויין אלף אשרי האיש ולמה רגשו
 חדא פרשה היא. ובוי"ר שם מאה ועשרים מזמורים אין ספק שהיה כתוב ק"ד והמדרשים חשב על אות
 ד' שהיא ק' והגיו עשרים : (צג) ומה טעם ובאבד רשעים רנה. ככ"י ז' ד' ה' ז' נמלא אחר זה הוספה
 וכן שבר ה' משה רשעים (ישעיה י"ד ה'), ואח"כ נחה סקמה כל הארץ פלחו רנה (שם שם ז'), נא
 וראה כמה שירות ורגנים מונעין הרשעים מן הקב"ה ומן העולם, לכך נאמר יתמו חטאים מן הארץ וגו'
 ברכי נפשי את ה' הללויה :

(א) ח"ר יוסי בר הלפתא. מובא בילקוט רמז תתס"ג בשם המדרש : (ב) שנאמר דרשו ה' ועזו, ואין
 עזו

זכרו נפלאותיו אשר עשה [מופתיו ומשפטי] פיו זרע אברהם עבדו], (ג) אמר ר' עזריה כתיב כי ביצחק יקרא לך זרע (בראשית כא יב), כל מי שהוא [מודה] בשני עולמות הרי הוא ביצחק, ר' יודן אומר מקצתו ולא ככולו:

[ב] הוא ה' אלהינו. (ד) הוא פעמים לטובה ופעמים לרעה, שנאמר הוא היה גבור ציד (בראשית י ט), הוא עשו אבי אדם (שם לו מג), הוא דתן ואבירם (מגדל כו ט), הוא המלך אחז (דברי הימים כב), הוא אחשורוש (אסתר א א), הרי אלו לרעה, ומניין הוא לטובה, הוא (אברם) [אברהם] (ד"א א כו), [הוא אהרן ומשה (שמות ו כו)] הוא משה ואהרן (שם טס כו), הוא עזרא עלה סבבל (עזרא ז ו), (ה) והוא יחזקיהו סתם (מי) [את מוצא מימי] יחזקן (ד"ב ל ל), (ו) אמר ר' ברכיה בשם רבנן הקב"ה נמנה עם הצדיקים, שנאמר הוא ה' אלהינו:

[ג] זכר לעולם בריתו דבר צוה לאלף דור. [אמר ר' חייא בר אבא] לאלוף שבדור, ולמעולה שבדור, ומאי ניהו אברהם, (ו) כמה דתנינן תקוע אלפא לשמן, ופירושו מקום ששמו תקוע מעולה לשמן, הוי דבר צוה לאלף דור: [זכר לעולם בריתו דבר צוה לאלף דור]. (ח) אמר ר' לוי בשם ר' שמואל בר נחמני תשע מאות ושבעים וארבעה דורות מה שהיה ראוי לעמוד מהם נימחו בדור המבול, שכן אמר הקב"ה לתת את התורה לאלף דור,

ה ערות ותקונים

עו חלא תורה: (ג) א"ר עזריה כתיב כי ביצחק יקרא לך זרע כו'. המאמר טבע מז"ר פנ"ג אות י"ב א"ר יודן יצחק אין כתיב כאן חלא ביצחק, ר' עזריה בשם בר חסיה בי"ת תרין זמני שהוא מודה בשני עולמות, א"ר יודן ז"ר טלוס כתיב זכרו נפלאותיו אשר עשה מופתיו ומשפטי פיו, (תהלים ק"ה ה') מופת נתת למי שהוא מוציא מתוך פיו כל מי שהוא מודה בשני עולמות יקרא לך זרע, וכל מי שאינו מודה בשני עולמות לא יקרא לך זרע, וע"ש בחידושי הרד"ל, וכאן המאמר קטוע, והילקוט הרכיב מאמר הסו"ט ומאמר ז"ר יחד, ובכ"י האחרים ובגדפס הגי' א"ר אלעזר כי ביצחק יקרא לך זרע, כל מי שהוא בשם יצחק עולמות (ז"ל כל מי שהוא מודה בשני עולמות) הרי הוא ביצחק, שנאמר כי ביצחק, ר' יודן אמר במקצתו ולא ככולו, שנאמר ביצחק ולא ככולו: (ד) הוא פעמים לעולם ופעמים לרעה. ז"ר פנ"ו אות ג', אסתר רבה פ"א אות ז' ושם הגי' תמשה הוא לסוזה ותמשה הוא לרעה, ומוצא בילקוט תהלים רמז תתס"ג בשם ז"ר, וכן בילקוט נח רמז ס"ז וילקוט אסתר רמז אלף מ"ה: (ה) והוא יחזקיהו. ז"ר בשמות הוא חזקיהו המלך. ובאסתר רבה וכן באיזה כ"י טסקף כי היה חסר הוא אהרן ומשה ודוד הוא הקטן, והוא הוספה מאיזה סופר כי לפ"ו יהיו ששה לעולם, לכן הוסיף עפ"י מאמרים מגילה י"א ע"א, ועיין לקח טוב בראשית י' ט' ובהערה י"ג, ובכ"י ז"ר ד' ה' ו' אחרי המלות ודוד הוא הקטן מסוף עוד הוא בקטנותו מתחלתו ועד סופו כשם שבקטנותו היה עקבין עלמנו לפני מי שגדול ממנו, כך במלכותו היה מקבין עלמנו אלל מי שגדול ממנו ללמוד תורה: (ו) א"ר ברכיה בשם רבין הקב"ה נמנה עם הצדיקים. במדרש שם ר' ברכיה בשם רבין אית לן חד דעבז מכולהו הוא ה' אלהינו שמדת רחמיו לעולם, עיין במנות הלוי להרז ר' שלמה אלקבץ דף כ"ג ע"ב שהביא שם דברי הסו"ט שלפניו: (ז) כמה דתנינן תקוע אלפא לשמן. הוא במשנה מנחות פ"ה ע"ב ובז"ר פנ"ח אות ד' אדם אחד מאלף מלאתי (קהלת ז' כ"ח) כהדא דתנן אלפא ליון (מנחות פ"ו ע"ב במשנה) וע"ש בפירש"י ומ"כ שהביא תקוע אלפא ליון, ז"ל תקוע אלפא לשמן, ועיין בערוך ערך אלפא שהביא אלפא לסולת (מנחות פ"ג ע"ב) וכתב פי' ראשונה כדי להביא ממנה סלת למקדש שהיא מוצהרת כמו אלפא שהוא ראשונה לאותיות של יון והוא כמו אלף גערי (ירמיה ג' ד') אלופינו מסובלים (תהלים קמ"ד י"ד), ועיין ברש"י שם על אלפא לסולת והמלות שלפניו, ופירושו מקום ששמו תקוע מעולה לשמן" כ"ה גס בכ"י ו' וכן הביא הר"א פ' וליהא בכ"י האחרים ובגדפס: (ח) א"ר לוי בשם ר' שמואל בר נחמני תשע מאות ושבעים וארבעה דורות מה שהיה ראוי לעמוד מהם נימחו בדור המבול שכן אמר הקב"ה שהוא עתיד ליתן את המילה אחר אלף דור ואת מוצא עשרה דורות מאדם ועד נח ועשרה דורות מנח ועד אברהם וששה דורות מאברהם עד משה הוי דבר צוה לאלף דור זו התורה כו'. וגם בכאן המאמר בשיבוש, ובז"ר פנ"ח אות ד' הגי' אלף דור עלו במחשבה להבראות, וכמה נימוחו מהם ר' הונא בשם ר"א בנו של ריה"ג אמר ט' מאות וע"ד דורות מ"ט דבר צוה לאלף דור זה התורה, ר' לוי משום ר' שמואל בר נחמני ט' מאות ושמונים מ"ט דבר צוה לאלף דור זו המילה. ע"ש במ"כ שכתב זה התורה שזוה התורה שהיה נחמני אחר אלף דור והיא נתנה לעשרים וששה דורות י' דורות מאדם עד נח וכן מנח עד אברהם ומאברהם עד משה ששה דורות כ"י חסרים

ואתה מוצא עשרה דורות מאדם ועד נח, ועשרה מנח ועד אברהם, (ט) ומאברהם ועד משה ששה דורות, הוי דבר צוה לאלף דור ואין דבר אלא תורה, שנאמר וידבר אלהים את [כל] הדברים האלה לאמר (שמות כ ט):

[ד] (י) **בהיותכם** [בהיותם] מתי מספר כמעט וגרים בה. אמר הקב"ה (יא) עד אשר תפרה (שמות כג ל) בששים ריבוא, ונחלת את הארץ (סס ט), כיון שהלכו שמעון ולוי ועשו אותו מעשה בשכם, אמר להם יעקב אביהם עברתם אותי [וגו'] ואני מתי מספר (בראשית לו ל): ויתהלכו מגוי אל גוי. (יב) מדבר באברהם ושרה, שנאמר ויהי רעב בארץ וירד אברם מצרימה (סס יב י): לא הניח (לאיש) [אדם] לעשקם. אלו המצריים: ויוכח עליהם מלכים. (יג) זו פרעה ואבימלך, שנאמר וינגע ה' את פרעה נגעים גדולים (סס טז יז), כי עצר עצר ה' בעד כל רחם לבית אבימלך (סס כ יח): אל תגעו במשיחי. אמר ר' ברכיה אלו האבות: (ובנביאי) [ולנביאי] אל תרעו. (יד) אלו האמהות שהיו נביאות, אמר ר' יודן בשם ר' יצחק ויוגד לרבקה את דברי עשו בנה הגדול (סס כו מג), מי הגיד לה, רוח הקודש:

[ה] **ויקרא רעב על הארץ**. (טו) אמר ר' יהודה בר נחמני בשם ר' שמעון בן לקיש ראוי היה יעקב לירד במצרים בשלשלאות של ברזל, ועשה הקב"ה. (טז) כמה מנגנאות כדי להורידו בכבודו, לכך נאמר ויקרא רעב על הארץ, (יז) וכל כך למה ויבא (יוסף) [ישראל] מצרים (פסוק כג). (יח) אמר ר' פנחס הכהן

הערות ותקונים

חסרים תחקע"ד דורות. זו המילה נתנה לעשרים דורות הרי שחסר תחקע"פ דור ולפינו מובא בשם ר' לוי בשם ר' שמואל בר נחמני מה שהובא שם בשם ר' הונא. ואין ספק שגלקה המאמר בחסר, ובתנחומא הגדפס מכבר פ' לך סי' י"א נמלא המאמר הזה, ועיין מה שהעירוני בתנחומא לך סי' י"ד הערה קג"ב, ועיין גם בקה"ר פ"א פסוק ס"ו וחגיגה י"ד רע"א וברש"י שם, ולזה המאמר כוון רש"י תהלים ק"ה ח': (ט) ומאברהם ועד משה ששה דורות. בכ"י ז' ד' ה' ז' נמלא חוספה וזהו כי לעולם חסדו עשירים וששה פעמים שכל עשירים וששה דורות עמדו בחסדו של הקב"ה, ואלו הן: אדם שת אנוש, קין מהללאל ירד, הנוך מתושלח למך, נח שם ארפכשד שלח, ענר רעו פלג שרוב נחור תרה אברהם יצחק ויעקב לוי קהת ועמרם ומשה, ועל כן כתוב יו"ד ה"א ו"ו ה"א יו"ה"ה שהוא עשירים וששה דורות מאדם ועד משה, הוי דבר טוב לאלף דור, ואין דבר אלא תורה, שנאמר וידבר אלהים את הדברים האלה, א"ר לוי בשם ר' שמואל בר נחמן השע מאות וששע דורות קיבל הקב"ה ליתן תורה לדור המדבר ה"ד דבר טוב לאלף דור. ומה שהביא שכל עשירים וששה דורות עמדו בחסדו של הקב"ה עיין פסחים ק"ח ע"א: (י) בהיותכם. כ"ה בד"ה א' ס"ז י"ם ולפינו בתהלים כתוב בהיותם, וכן להלן לא הניח לאיש לעשקם כ"ה בד"ה שם ולפינו לא הניח אדם, וכן ובנביאי כ"ה בד"ה שם ולפינו בתהלים ולנביאי: (יא) עד אשר תפרה בששים ריבוא. בכ"י האחרים ובגדפס עד שלא תפרה בששים ריבוא נחלת הארץ מפניהם. וזה בשמות ו"ל כמו לפינו, והוא מקרא בשמות כ"ג ל'. ועיין ב"ר סוף פ"פ על ויאמר יעקב אל שמעון ואל לוי עכרתם אותי: (יב) מדבר באברהם. מובא בילקוט תהלים רמז תתס"ג וחסר הליון, והמאמר שלפינו אשר נרשם בגליון ב"ר הוא בפכ"ח אות ד', ומן בהיותכם הוא מן שו"ט: (יג) זו פרעה ואבימלך, שנאמר וינגע וגו', כי עזר עזר ה' בעד כל רחם לבית אבימלך. כ"ה גם בכ"י ו' ובכ"י ג' ח' ובגדפס חסר הראיה מן הכתוב על אבימלך כי עזר וגו' ובכ"י ז' ד' ה' ז' מובא הכתוב ויבא אלהים אל אבימלך בחלום הלילה ויאמר לו הכך מת על האשה אשר לקחת (בראשית כ' ג'): (יד) אלו האמהות שהיו נביאות. עיין ב"ר פס"ד אות ט' ויוגד לרבקה מי הגיד לה ר' חגי בשם ר' יצחק אמהות נביאות היו ורבקה היתה מן האמהות כו' וע"ש במ"כ שהביא את דברי הילקוט ורש"י עה"ת הביא ברו"ק הוגד לה, וכ"ה בתרגום יב"ע, ועיין לקה טוב בראשית כ"ו מ"ב ובהערה קמ"ד: (טו) א"ר יהודה בר נחמני. מובא בילקוט תהלים רמז תתס"ג ובשמות נרשם שם ב"ר ו"ל מדרש ובב"ר פפ"ו אות ז' הוא באופן אחר, והילקוט הביא כמו שהוא בשו"ט ומובא בשם השו"ט במנות הלוי להר"ם אלקבץ דף ר' ע"א: (טז) כמה מנגנאות. בכ"י האחרים ובגדפס ובילקוט כמה עלילות וכמה מנגנאות, אין ספק שהמלות כמה עלילות הוא פי' על כמה מנגנאות והובא פנימה, ופי' המלה בל"י $\mu\alpha\gamma\alpha\gamma\alpha\upsilon\epsilon\alpha$ החבולה, עיין ערוך מנגון: (יז) וכל כך למה, ויבא ישראל מצרים. עיין רש"י צפ"י תהלים ק"ה ט"ו ויקרא רעב כדי להגלותם למצרים מנאחי עכ"ל: (יח) א"ר פנחס הכהן בר חמא. כ"ה בכל כ"י ובגדפס, ובב"ר שם ר' ברכיה בש"ר יהודה בר סימון: למקולין

[בר המא] משל לפרה שהיו מבקשין למשוך אותה (יש) למקולין שלה, ולא היתה נמשכת, מה עשו, משכו בנה תחלה, והיתה רצה אחריו, כך קודם שבא יעקב למצרים כמה מנגנאות נעשו, שיעשו אחי יוסף כל אותן הדברים, כדי שירד יוסף למצרים, ואחרי כן ירד יעקב אחריו למצרים:

[ו] **עד** עת בא דברו. (כ) ר' חייא בר אבא ורבנן, חד אמר עד עת בוא דברו של יוסף, וחד אמר (כא) עד עת בוא דברו של הקב"ה, שאמר יוסף לשר המשקים, (כב) כי אם זכרתני אתך [ונו' והזכרתני אל פרעה] [בנאשית מ יד], אל הקב"ה כך אמרת חייך שתעשה עוד בבית האסורים שתי שנים, שנאמר והיו מקץ שנתים ימים (סס מה ה), לכך נאמר עד עת בא דברו:

[ז] **שלה** מלך ויתירחו שמו אדון לביתו. (כג) אמר ר' לוי בשם ר' ברכיה בשם ר' יוחנן בן שאול אמר להם יוסף מה אתם סבורים (כד) שאין הקב"ה עמי ממה שבירך זקני ליעקב אבי, שנאמר יעבודך עמים וישתחוו לך לאומים (בנאשית כו כט), לפיכך ויוסף הוא השליש על הארץ (סס מנ ו), הוי שמו אדון לביתו: לאסור שריו בנפשו. כיון שביקש פרעה להמליך את יוסף אמרו כל (כה) סנקליטין שלו יש עבד מלך, כיון שמלך יוסף נמלום וחבשום והמתין עד שבאו אחיו להודיע שהוא (כו) בן נגוסים, ואחר כך נרין בחבלים: ד"א לאסור שריו. זה פומיפר, (כז) דאמר ר' מאיר מלמד שאסרו (כח) בקולר כל ימיו, (כט) שרו כתיב שריו קרי: [ח] **ויפר** את עמו מאד ויעצמהו מצריו. אמר ר' שמעון בן לקיש (ל) משל לשני בראין בסודקי זה גדול וזה גדול, [אלא שזה גדול] מזה, לשני גיבורים זה גיבור וזה גיבור [אלא שזה גיבור] מזה, לכך נאמר ויפר את עמו מאד: הפך לבם לשנא עמו. ר' חייא בשם ר' יוחנן ור' יודן בשם ר' צדוק אתמול והקול נשמע בית פרעה (בנאשית מה טז), ועכשיו הפך לבם לשנא עמו, ויקם מלך חדש (שמות ה ח) שחדש גזירותיו: שמו במ דברי אתותיו. (לא) אמר ר' יהודה בר סימון שהיו המכות נרשמות בגופן באותיות: (לב) שלה חשך ויחשיך (לג) ולא מרו את דברו. ומי גרם להם, על ידי שלא שמרו את דבריו של הקב"ה ומרו בו:

הערות ותקונים

(יש) למקולין. פי' בל"ר macellum בית המטבחיים (פלייטנאנק): (כ) ר' חייא בר אבא ורבנן. מוצא בילקוט תהלים רמז תתס"ג, המאמר ברזל צאה נפשו הוא מן ב"ר סוף ספ"ו, ומן עד עת בא דברו הוא משו"ט, וחסר הוי"ו: (כא) עד עת בוא דברו של הקב"ה. זה לשון רש"י תהלים טס עד עת בא דברו של הקב"ה לקיים גזירתו שיתגלגל הדבר וירדו ישראל למצרים: (כב) כי אם זכרתני. הוספתי והזכרתני אל פרעה, עיין ב"ר פפ"ט אות ג' ע"י שאמר לשר המשקים זכרתני והזכרתני ניתוסף לו שתי שנים, ועיין שם"ר ריש פ"ו: (כג) א"ר לוי בשם ר' ברכיה. ככ"י האחרים ובנדפסם וזילקוט המלות בשם ר' ברכיה ליתא: (כד) שאין הקב"ה עמי. זילקוט שאין הקב"ה מסעימני: (כה) סנקליטין. המלה יוכית ופי' בית דין: (כו) בן נגוסים. פי' יחוס משפחה: (כז) דאמר ר' מאיר מלמד שאסרו בקולר כל ימיו. כ"ה גם ככ"י ו', רק שם הגי' דאמר ר' אידי: (כח) בקולר. ויתנהו בסוגר תר' בקולרין. וגם ברומי collare פי' סוגר הנהון בצואר השנאים: (כט) שרו כתיב שריו קרי. זילקוט ברמז תתס"ג הגי' א"ר אידי שרו כתיב וגם רש"י תהלים ק"ה כ"ב הביא אמר רבי אידי שרו כתיב זה היה פומיפר ולפ"ו נכון הגי' כמו שהוא ככ"י ו' דאמר ר' אידי במקום דאמר ר' מאיר, ולפינו אין קרי וכתוב, ולדעתו ל"ל שרו כתיב קרי שרו ר"ל קרי ביה שרו. וגם הרב בעל מנחת שי הביא דברי המדרש: (ל) משל לשני בראין בסודקי. ככ"י ו' לשני בראין בסודקי. זילקוט לשני בריין גדולים בסודקי, ולכל הגירסאות אין להם שחר, וככ"י האחרים ובנדפסם משל לשני שרים שהן צבסילקי, והוראת צבסילקי ביוני ורומי Basilica βασιλική היכל מלך ובית גדול מוכן לשרים: (לא) א"ר יהודה בר סימון שהיו המכות נרשמות בגופן באותיות. ככ"י ג' ה' שהיו המכות נרשמות בהן בגופן, וככ"י ב' ד' ה' ו' הגי' א"ר יודן בר סימון שהיו המכות חקוקות על המסה בצלון נטריקון דל"ך עד"ש בלח"צ ומשה מציע בו איזה מכה ראוייה על פרעה לבוא ומביאה ויהי המסה משאוי מ' סאה ושל אפרימון היה והיה מכה זו והמכות נרשמות בהן בגופן: (לב) שלה חשך ויחשיך. ככ"י האחרים ובנדפסם נוסף משל לקוסטנר שהלך לעשות שליחותו והקסה עליהם יותר מדאי, קד שלה חשך ויחשיך. ועיין בשם"ר ריש פ"ד ופי' קוסטנר בל"ר דיין החוקר וסופר ביסורים את הממויינים: (לג) ולא מרו את דברו ומי גרם להם. זה חכר ככ"י האחרים ובנדפסם, ועיין שם"ר ריש פ"ד

[ט] שרץ ארצם צפרדעים. (לד) אמר ר' יוחנן כל מקום שהיו רובצים שם היו נעשים צפרדעים, ואם תאמר אצל בתי השייש ואצל בתי הסיפיים לא היו עולים, אתמהא, (לה) אמר ר' שמעון (לו) זה אחד מתשעה דברים שהשליט הקב"ה רך על הקשה, וכיון שהיתה הצפרדע באה ואומרת אני שלוחה של הקב"ה מיד השיש נבקע והיתה עולה, כענין שנאמר וצפרדע ותשחיתם (תהלים עח מז), שהיתה מסרסת מבושיהם, כענין שנאמר כי משחתם בהם מום במ (ויקרא כג טז):

[י] וידך נפנם ותאנתם. ר' הונא בשם ר' שמעון בן לקיש (לז) כפילקיס היה הברד יורד עליהם, אמר ר' יוחנן מן מילתיה דר' שמעון בן לקיש את שמע תרתין הדין נפנם על ידי שהיו דקים יורד עליהם כפילקיס והיה מרצינן, אבל לשיקמין הנמל בא עליהם, שנאמר ושקמותם בחנמל (תהלים עח מז): וידך כל בכור בארצם ראשית לכל אונם. (לח) אמר ר' אבא בר כהנא בכור לאיש, בכור לאשה, ובכור לבהמה, ובכור לכל דבר, וכל בית שאין שם בכור הורג לאפופורפוס שלו, כענין שנאמר שמרי הראש [כי לא היה בכור] (דס"א ט י): ויוציאם בכסף וזהב. אמר ר' אליעזר הגדול הירוד שבישראל הוציא בידו תשעים חמורים מעונים כסף וזהב ממצרים:

[יא] שומח מצרים בצאתם. אמר ר' ברכיה משל לבעל בשר שרוכב על החמור (לט) חמרא מסכיה אימת יחות לי' מיניה, ואיהו מסכיה אימת נחות מן חמרא, כיון דנחית לי' חדי גברא וחדי חמרא, ולית אנא ידע מאן חדי טפי, הוי אומר חמרא חדי טפי, כך ישראל במצרים, היו המכות באות על המצריים, והיו מקיים המצריים אימתי יצאו ישראל, וישראל מקיים אימתי ינאלם הקב"ה, כיון שיצאו ונגאלו, היו אלו שמחים ואלו שמחים, ואין אנו יודעין מי שמח ביותר, עד שבא דוד ואמר שמח מצרים בצאתם, אנו יודעים שמצרים שמחו ביותר:

[יב] (ט) פריש ענן למסך ואש להאיר לילה. ר' מאיר אומר שני עננים היו, שנאמר כי ענן ה' על המשכן יומם (שמות ט"ו לה), (מא) ר' אלעזר בן שמוע אומר ענן אחד היה, שנאמר פריש ענן למסך. חזקיה אמר למה היה משתנה להם, מפני הזבין והמצורעין, כדי שיהיו יודעין אימתי ערב ואימתי בקר: פתח צור ויוזבו מים. (מב) אמר ר' אחא בר חנינא (מג) בתחלה היתה מוציאה דם, והיו ליציני הדור אומרים עכשיו אנו הולכים ונותנים פיגו ונשתה הדם, ואחר כך הוציאה מים ושמפו מהם הרבה, שנאמר ונחלים ישמפו (תהלים עח כ):

הערות ותקונים

פ"ד: (לד) א"ר יוחנן כל מקום שהיו רובצים. מוצא בילקוט תהלים רמז תתס"ג בשם המדרש, וכן נסה לעיל במזמור ע"ח אות י"א: (לה) א"ר שמעון. כ"ה נס כ"ו ו', אצל כ"י האחרים ונדפס א"ר ישמעאל ברבי יוסי, ולעיל במזמור ע"ח גי' א"ר יהודה בשם רבי, ובילקוט מלכים רמז רכ"ג בשם שו"ס והוא במזמור ע"ח הביא ר' יהודה בר סימון: (לו) זה אחד מתשעה דברים. לעיל במזמור ע"ח חושב אותם כפרוסתם: (לז) כפילקיס. עיין לעיל במזמור ע"ח הערה קי"ד ועיין שם פ"ג אות ד' ושם נרשם צנוף המדרש מאת מעתיק אחד, במדרש תהלים: (לח) א"ר אבה בר כהנא. עיין לעיל במזמור ע"ח, ושם גי' א"ר אבה בר אחא, והמאמר מוצא בילקוט תהלים רמז תתס"ג וגרס א"ר אחא בר אבה, ושם נרשם צנוף מכילתא בשמות ו"ל מדרש, והליון מכילתא מוסב על המאמר שלפניו וידך כל בכור במצרים, והוא במכילתא בא פ"ג, ומן וידך כל בכור א"ר אחא הוא משו"ס והסר הליון: (לט) חמרא מסכיה אימת יחות ליה מיניה. בגליון הילקוט כתוב פי' החמור רואה מתי ירד האיש, והאיש אומר מתי ארד כיון שירד שניהם שמחים: (מ) פרש ענן למסך ר' מאיר אומר. מוצא בילקוט פקודי רמז תי"ז בשם שו"ס, ובילקוט תהלים שם ר' אומר שני עננים היו ז"ל ר' מאיר אומר וחסר דברי ר' אלעזר, ומוצא לנכון בפ' פקודי, ועיין בספרי בהעלותך פ"ג ז' עניים הם ר' יהודה אומר י"ג ר' יאשיה אומר ד' דני אומר ב': (מא) ר' אלעזר בן שמוע. כ"ו ו' בן שמעון, וכן הביא הילקוט שם: (מב) א"ר אחא בר חנינא. כ"ה נס כ"ו ו', ובכ"י האחרים ונדפס א"ר חננאל בר חנינא: (מג) נתחלה היתה מוציאה דם. עיין לעיל מזמור ע"ח אות ב', ובשם"ר פ"ג אות י"ג והכה הסלע והוציא [הדם] שנאמר הן הכה צור ויוזבו מים (תהלים ע"ח כ) ואין ויוזבו אלא לשון דם, שנאמר ואשה כי יזוב עב דמה (ויקרא ט"ז כ"ה). ולכך

[ג] ויתן להם ארצות גוים. (מד) ר' חנינא שאל לר' חייא בר אבא ואמר לו ויתן להם ארצות גוים, למה, בעבור ישמרו הקיו ותורתיו ינצורו הללויה, (מה) פועל שעשה עם בעל הבית, ובעל הבית יגע עמו ונתן לו שכרו, מהו מחזיק לו, אמר לו ר' חייא בשעה שהפועל עושה עם בעל הבית באמונה ונתן לו שכרו, אין צריך להחזיק לו טובה, אבל בשעה שאינו עושה עמו באמונה ונתן לו שכרו, צריך להחזיק לו טובה, ואנו נתן לנו הקב"ה ארצות גוים, ואין אנו למדין תורה, שנאמר בעבור ישמרו הקיו ותורתיו ינצורו הללויה, ואין אנו שומרין את התורה, ונתן לנו, אין לנו להחזיק טובה שנתן לנו ארצות גוים, ומה עלינו לעשות לומר לפניו שירה שנאמר הללויה:

מזמור קו

[א] הודו לה' כי טוב כי לעולם חסדו מי ימלא גבורות ה'. זהו שאמר הכתוב רבות עשית אתה ה' [אלהי] נפלאותיך ומחשבותיך אלינו (תהלים מ ו), מהו רבות עשית, הרבה נסים ונפלאות אתה עושה עמנו בכל יום, ואין אדם יודע, ומי יודע אתה ה'. (א) אמר ר' אלעזר בן פדת ראה מה כתיב לעשה נפלאות גדולות לבדו (שם קו ז), הוא לבדו יודע, ומה כתיב בתרי' לגזור ים סוף לגורים (שם טו יג), הפרנסה הוה שקולה כנגד הים שנקרע, מה הפרנסה הוה אפשר שיצא אדם מן העולם שלא יעשה הקב"ה עמו נפלאות וישועות, כיצד אדם על המטה, ונחש מבחזין, בא לעמוד הרגיש ליה הנחש, כיון שבא לפשוט רגליו, ברח הנחש מלפניו, ואינו יודע כמה פלאות עשה הקב"ה עמו, ומי יודע, ברוך ה' [אלהים] אלהי ישראל עשה נפלאות לבדו (שם טז יט), וכי אחר עושה עמו שאמר לבדו, אלא הוא לבדו יודע כמה פלאים עושה בכל יום, לפיכך אמר דוד רבות עשית אתה ה' [אלהי] נפלאותיך ומחשבותיך אלינו (שם מ ו), אין ערוך אליך, (ב) אמר ר' אחא נפלאותיך ומחשבותיך שאתה עושה אין אנו יכולין לספר ואין ערוך לשבחך, משל לשני אנשים אחד גבור ואחד הלש, וכי החלש יכול לספר שבחו של גבור, לאו, למה לפי שאין יודע שבחו של גבור, אבל הגבור שיוודע מה כחו הוא יכול לספר שבחו של גבור כך אמר דוד מי ימלא גבורות ה', (ג) אמר ר' שמואל מי ימלא גבורות ה', כגון אנו שאנו עסוקים בתורה כל צרכינו:

[ב] דבר אחר מי ימלא גבורות ה' [ישמיע כל תהלתו]. צופר הנעמתי אמר לאיוב החקר אלוה תמצא [וגו'] ארוכה מארץ מדה (איוב יא ז ט), מי יוכל לחקור (ד) דוגמא שלו, אלא נבהי שמים מה תפעל (שם טז ט), מהו נבהי שמים מה תפעל יכול אתה לספר מי פעל השמים והכוכבים, אפילו משה שעלה לרקיע וקיבל את התורה. מיד ליד לא עמד על הקרה, אמר ר' הונא הכהן בשם ר' ירמיה בשם ר' חייא הגדול (וראיתם) [וראיתם] את [כל] מעשה האלהים (קהלת מ יז), זו התורה, כמה דאת אמר והלוחות מעשה אלהים המה (שמות לג טז), כי לא יוכל האדם למצוא את המעשה וגו' אשר יעמול האדם לבקש ולא ימצא וגם אם יאמר החכם לדעת (כי) לא יוכל

הערות ותקונים

ולך הכה הסלע טעמים שבתחלה הוליא דם ולנסוף מים: (מד) ר' חנינא שאל. מוצא זילקום תתס"ג בשם המדרש: (מה) פועל שעשה עם בעל הבית. זכ"י האחרים ונדרפס גי' אחרת, וזכ"י ז' ד' ה' ז' הגי' ונתן לו שכרו משלם, אין צריך להחזיק לו טובה ואימתי מחזיק לו, בזמן שאין עושה עמו בלחונס ונתן לו שכרו:

(א) א"ר אלעזר בן פדת. מוצא זילקום תהלים רמז תתס"ד, והליון מדרש מוסב על המאמר הזה, ועל המאמר וכי יש לך אדם שיכול למלא גבורותיו של הקב"ה חסר הליון, "סדר"א" וכו' פ"ג ר"ש פ"ג: (ב) א"ר אחא. כ"ה גס זכ"י ו', אבל זכ"י האחרים ונדרפס מוצא סתמי: (ג) א"ר שמואל. לעיל מזמור י"ט אות ז' וכן בירושלמי ברכות פ"ט ה"א (דף י"ב ע"ד) אמר ר' שמואל בר נחמני מי ימלא גבורות ה' כגון אני וחבירי. וע"ש זכ"י יפה מראה: (ד) דוגמא שלו. המלה יונית ופי' תבנית ודמיון

למצוא (קבלת ט), היינו אומרים זה משיח, ואינו אלא וגם אם יאמר החכם, (ה) זה משה, שהי' רבו של חכמים, לא יוכל למצוא דברי תורה, ומי אמר שבחו של הקב"ה ישראל, שנאמר (ו) אשריך ישראל מי כמוך (דברים לג כט), (ובתיב) אשרי שומרי משפט עושה צדקה (ססוק ג), כי ידעתיו למען אשר יצוה [וגו'] לעשות צדקה ומשפט [בלשון יח יט], היאך אלא (ז) כיון שיצאו ישראל ממצרים ועשה להם הקב"ה נסים, וקרע להם את הים, והעבירם בתוכו בחרבה, באו מלאכי השרת לקלם להקב"ה ולא הניחו הקב"ה, שנאמר ולא קרב זה אל זה כל הלילה (שמות יד כ), ואין זה אלא קילום, שנאמר וקרא זה אל זה ואמר קדוש קדוש קדוש ה' צבאות (ישעיהו יג), אמר הקב"ה משה וישראל יקלמו אותי, שנאמר אז ישיר משה (שמות טו א), אז שר לא נאמר, אלא אז ישיר, כאדם שאומר לחבירו פלוני יאמר תחלה. מי כמוך באלים ה' [וגו' נורא תהלות] (סס טט יא), מהו נורא תהלות, אמר ר' יודן אתה נורא על כל תהלתך. (ח) מלך בשר ודם נכנס במדינה מקלסין אותו שהוא עשיר ושהוא גבור, ופעמים שהוא הלש, או מקלסין אותו שהוא רחמן, ופעמים שהוא אכזרי, אבל הקב"ה אינו כן אלא מכל דבר שאדם מקלסו יש בו למעלה מן הקילוסין, ונורא על כל תהלתך, אמר דוד כקילוסך בעולם הזה כך יקלסוך בעולם הבא, תכתב זאת לדור אחרון ועם נברא יהלל יה (תהלים קג יט), ואנו מקלסין אותך ואנחנו עמך ויצאן מרעיתך נודה לך לעולם לדור ודור נספר תהלתך (סס עט יג):

[ג] דבר אחר מי ימלא גבורות ה' [וגו'] אשרי שומרי משפט עושה צדקה בכל עת. (ט) שאלו תלמידיו את ר' מרפון מי הוא זה שעושה צדקה בכל עת, אמר להם מי שכותב ספרים ומשאילן לאחרים, אמרו לו ובטל מלמדי תינוקת, ובטל הוא מי שמגדל יתום בתוך ביתו, אמרו דהוא נפיק ערמילאי, אמרו צריכין אנו למודעי, דאמר ר' אליעזר המודעי לא עמד ערמילאי אלא בכח הפרוסה שאכל, הוי עושה צדקה בכל עת:

[ד] (י) זכרני ה' ברצון עמך. אמר דוד רבש"ע (יא) כשתעשה ישועות על ידי מרדכי ואסתר וזכרני. לא זכרו את רוב חסדיך [וימרו על ים בים

הערות ותקונים

ודמיון: (ה) זה משה שהיה רבו של חכמים לא יוכל למצוא דברי תורה. עיין קה"ר פ"ח פ' וראיתי. אמר הקב"ה משה את דן קשות אני אביא לך דין שתלמיד תלמידך יכול לדון ואפילו הנשים ואין את יכול להוציאו איזה זה, זה דין של צנות לנפחד: (ו) שנאמר אשריך ישראל. דורש אשריך לשון שירה כמו באשרי כי אשרוני צנות: (ז) כיון שיצאו ישראל ממצרים טו' באו מלאכי השרת. ערבוני דברים בכל הדרשה מאות ב' והילקוט לא הביאה, ועיין הגחומא בשלח אות י"ג ובהערות שלי, ובשמ"ר פכ"ג אות ז': (ח) מלך בשר ודם נכנס במדינה. עיין מכלילתא בשלח מסכתא דשירתא פ' א' אשירה לה': (ט) שאלו תלמידיו את ר' מרפון. במדרש אסתר ריש פ"י גמלא המאמר ומוצא שם רק בעבור הדרשה על זכרני ה' ברצון עמך, ושם הגו' יותר מתוקנת אשרי שומרי משפט עושה צדקה בכל עת, נמנו בעליית ר' מרפון ואמרו איזה הוא שעושה צדקה בכל עת, אם תאמר אלו סופרים ומשנים, אינם לא אוכלים ולא שותין ולא ישנין? אלא אלו כותבי תפילין ומזוזות, לא אוכלים ולא ישנים? אלא איזהו עושה צדקה בכל עת, הוי אומר זה המגדל יתום בתוך ביתו, תימר שאין מתגלגל ערום בליה, אמרו עדיין צריכין אנו למודעי, בא ר' אליעזר המודעי ולמד לא דברה תורה אלא מתוך פרוסה שאוכלה בתוך ביתו, וע"ש בפ"י המפרשים וביסוף עקף, ובגמרא בבלי כהוצאת ל' סע"א הוא ג"כ באופן אחר ע"ש, ובמקום רב חסדא אמר זה הכותב תורה וביאורים וכתובים ומשאילן לאחר הביא הילקוט תהלים רמז תתס"ד ר' מרפון אומר זה הכותב ספרים ומשאילן כלשון השו"ע, וכדרכו לערב מאמרים שונים יחד: (י) זכרני ה' ברצון עמך אמר דוד. מוצא בילקוט תהלים רמז תתס"ד בשם המדרש, ובאסתר רבה שם, ד"א אשרי שומרי משפט זה מרדכי עושה צדקה בכל עת שגדל יתומה בתוך ביתו, היא הוספה מאת המסדר או מאיזה סופר ואח"כ מתחיל אמר דוד לפני הקב"ה רבש"ע זכרני ה' ברצון עמך והוא עיקר הדרשה וטבע משו"ע שלפניו: (יא) כשתעשה ישועות ע"י מרדכי ואסתר זכרני. בילקוט גמלא הוספה א"ל הקב"ה חייך אלא מדבר לך קדמו איש יהודי (אסתר ב' ה') שהיה משבט יהודה, ואח"כ ושמו מרדכי (סס טט), ובגמרא אסתר הגו' בשעה שתעשה תשועה לישראל ע"י מרדכי ואסתר, בשעה שבקם המן להשמיד את ישראל וסקל עשרת אלפים ככר כסף ע"י עושי מלאכת האשורוס, דכתיב ועשרת אלפים ככר כסף וגו', מה כתיב שם איש יהודי. וע"ש ביסוף עקף ובפ"י מהרז"ל והמדרש

[סוף]. (יב) אמר ר' אבא בר כהנא (יג) שתי המדות הומרו לא הוא ים ולא הוא ים
 סוף, (יד) אלא שתי המדות הומרו שם, א"ר אבא בר כהנא בש"ר לוי כיון שנעשה להם
 הים (טו) מינא, כמה שנאמר דרכת בים סוסיך חומר מים רבים (מנקה ג טו),
 ובמצרים כתיב וימרו את הייהם בעבודה קשה בחומר ובלבנים (שמות א יד), כיון
 שירדו לים (טז) אמרו מטיש וחומר יצאנו, ובטיש וחומר חורנו, מיד ויגער בים סוף
 ויחרב, (יז) רב הונא רב אחא אפילו מנעורי לא הוות אלא מנשופי, שנאמר
 נשפת ברוחך כסמיו (שמות טו י), מאן דאמר מנחומי (מנהם עליהם) [וינהם עליו וגו']
 כנהמת ים (ישעיה ס ל), בא ללמד על מפלתו של פרעה ועל מפלתו של מנחריב ונמצא למד:
 [ה] ויבסו מים צריהם [אחד מהם לא נותר]. (יח) ר' יהודה ור' נחמיה, ר' יהודה
 אמר אפילו פרעה, שנאמר אחד מהם לא נותר, ר' נחמיה אמר פרעה
 נשתייר לעצמו, שנאמר ואולם בעבור זאת העמדתך (שמות ט טו), ויש אומרים אף
 הוא שבע באחרונה, (יט) שנאמר ונער פרעה וחילו בים סוף (פסלים קלו טו): ויקנאו
 למשה במחנה. (כ) אמר ר' שמעון בר ינאי נמנו ישראל במדבר למנות דתן במקומו
 של משה, ואבירם במקומו של אהרן, שנאמר נתנה ראש ונשובה מצרימה
 (פסוק יד ז): (כא) דבר אחר ויקנאו למשה. מלמד שכל אחד ואחד השקה לאשתו מי
 סומה, ומה גרמו לעצמם, תפתח ארץ ותבלע דתן ותכס על עדת אבירים: יעשו
 ענל בחורב. הוא הוא דכתיב ובחורב הקצפתם את ה' (דברים ט ח), אמר ר'
 [מאיר אית אתרין] דקריין לאבל קצפא, אמר ר' שמעון בחורב מענו, ובחורב
 פרקו, שנאמר ויתנצלו בני ישראל את עדים מהר חורב (שמות לג ו):
 [ו] (כב) ויבזרו את כבודם בתבנית שור אוכל עשב. (כג) ר' פפייס אמר בשור
 של מעלה, אמר לו ר' עקיבא דיך פפייס הרי כתיב אוכל

הערות ותקונים

והמדרש כוון למ"ש דה"א כ"ט ז' שעשה את ישראל שיתנו דבנה לביהמ"ק וכתיב שם עשרת אלפים ככר
 כסף ובקש דוד שיעמוד וכות עשרת אלפים ככר כסף שלו כנגד עשרת אלפים ככר כסף של המן: (יב) א"ר
 אבא בר כהנא. בכ"ג ו' ונדפס הגי' א"ר אבא ברבי כהנא בשם ר' אליעזר, אבל ככל כ"י האחרים ליתא,
 וגם הילקוט לא הביא המלות "בשם ר' אליעזר": (יג) שתי המדות. מובא בתשכ"ך אבות דף ע"א ע"א:
 (יד) אלא שתי המדות הומרו. בכ"י האחרים ונדפס על ים הרי אחת בים סוף הרי שתיים, ושתי המדות
 מפורש במדרש שמי"ר פכ"ד אות א' וימרו על ים בים סוף מהו שני פעמים אלא על הים המרו שלא היו
 רוצים לירד אליו שכן יודע שקפץ תהלה וכו', וביס סוף מנין שהמרו אלא כיון שירדו לתוך הים היה מלא
 מיט כו': (טו) טינא. פי' מיט, רפש וטיט, תרנס סין ועין, ומורגל הרבה בתרגומים, והמלה סורית:
 (טז) אמרו מטיש וחומר יצאנו. בכ"י האחרים ונדפס אמרו בעיט בעטך דוש דישך, מטיש וחומר יצאנו:
 (יז) רב הונא רב אחא. בכ"י האחרים ונדפס המאמר קטוע רב הונא רב אחא אמרי נשפת ברוחך
 כסמו ים, מנהם עליהם כנהמת ים, וכל השאר חסר, וכאשר הוא לפנינו כ"ה גס בכ"י ו', וכן הביא
 הרא"ש, ובילקוט הביא הגי' ר' הונא ור' אחא אמרו ואפי' מנעורי לא הוית אלא משופי, שנאמר נשפת
 ברוחך כסמו ים, וחד אמר לא מנעורי אלא מנחומי וינהם עליהם [ג' עליו] כנהמת ים, בא ללמד מפלתו
 של פרעה על מפלתו של סנחריב ונמצא למד הימנו, ור"ל הכתוב ויכהם עליו כנהמת ים קאי על סנחריב:
 (יח) ר' יהודה ור' נחמיה. מכילתא בשלח מסכתא ז' פרשה ו' פסוק וישבו המים, ומובא בילקוט תהלים
 טס בשם המדרש: (יט) שנאמר ונער פרעה וחילו בים סוף. במכילתא מובא הכתוב כי בא סוס פרעה
 צרכנו ובפרשיו בים וישב ה' עליהם את מי הים: (כ) א"ר שמעון בר ינאי. מובא בילקוט טס וחסר
 הניין, ובמאמר שלפניו ניין תחומא, והוא בתחומא קרח אות כ"ה, ומן א"ר שמעון הוא משו"ט: (כא) ד"א
 ויקנאו למשה, מלמד שכל אחד ואחד השקה לאשתו מי סומה. כ"ה גס בכ"י ו', וכן הביא הרא"ש,
 ועיין תחומא קרח אות כ"ה ותבין הכוונה: (כב) וימירו את כבודם. בכ"י ז' ד' ה' ו' נמלא אחר זה
 הוספה: כבודי היה לו לומר אלא שכניה הכתוב וזה אחד מן י"ח דברים שכניה הכתוב, כל הנוגע בהם
 יקדם (שמות ל' כ"ט), נוגע בצבת עינו (זכריה ז' י"ב), והפחתם אותו (מלאכי א' י"ג), כי מקללים להם
 בניו (ש"א ג' י"ג), ולא נמות (בראשית מ"ב ז'), ואל ארצה ברעתי (במדבר י"א ט"ו), למפגע לך (חייב
 ז' כ'), מרחם אמו (במדבר י"ב י"ב), איש לאהליו ישראל (ש"ב כ' א'), הזמורה אל אפס (יחזקאל ח'
 י"ד) פסוקים הללו אנשי כה"ל תיקונו, ולכן נקראו סופרים שהיו סופרים כל אותיות שבתורה ודורשין
 אותן, כגון חמש עשרה נשים לרות, ארבעה אבות נזיקין, האשה נקמת בג', ארבעה ראשי שנים,
 שבעות שתיים שהן ארבע ודומיהן ע"כ: וזה לקח המוסף מן מכילתא בשלח מסכתא דשירתא פרשה ו' ע"ט:
 (כג) ר' פפייס אמר. המאמר קטוע ונובע ממכילתא בשלח מסכתא ז' פרשה ו' פסוק ובני ישראל הלכו

עשב, בימי ניסן שהוא מזוהם: ויאמר להשמידם. (כד) ר' ברכיה בשם ר' יהודה בר סימון ור' שמואל בר נחמן, ר' ברכיה אמר לקטיגור שהוא מקטרג על בנו של מלך, מה עשה סניגור, דחה אותו ועמד עצמו במקומו, כך לולי משה בחירו [עמד בפרץ לפניו להשיב חמתו מהשחית]. ר' שמואל בר נחמן אמר למלך שכעס על בנו, בא לחתום בקולמוס ליתן (כה) אפופסין, וחטף לו הסניגור הקולמס מידו, כך להשיב חמתו מהשחית:

[ז] וישא ידו להם. (כו) [אמר רב הונא בשם ר' שמואל בר נחמן במעשה של פעור נתחייבו ישראל שיהיו המלכויות שולטות בהם, שנאמר וישא ידו להם], וכל כך למה, ויצמדו לבעל פעור: כי המרו את רוחו ויבטא בשפתיו. (כז) אמר ר' יוחנן נשבע משה, שנאמר וירם משה את ידו (במדבר כ יא), כענין שנאמר וירם ימינו ושמאלו אל השמים וישבע בחי העולם (דניאל יג ז), אמר ר' יודן בריה דר' יודן ויבטא בשפתיו, כענין שנאמר כי תשבע לבטא בשפתים (ויקרא ס ד): ייעבדו את עצביהם [ויהיו להם למוקש]. (כח) אמר ר' יודן מקישו בזוג ואומרים הרי הן כמותנו, הדא הוא דכתיב ויהיו להם למוקש:

[ח] פעמים רבות יצילם. כמה פעמים היו מכעיסין להקב"ה וחיה מאריך רוחו עמהם ומצילם מצרתם, שנאמר ויעשו בני ישראל הרע בעיני ה' (שפטים ו ה), מה כתיב שם וידל ישראל (עד) מאד (שם טו ו), (כט) אמר ר' ברכיה

הערות ותקונים

ביבשה, ומוצא שם הרבה דרשות בשמו, והאחת מהן היא הדרשה שלפנינו, וכך הגי' שם דרש ר' פפוס וימירו את כבודם בתבנית שור אוכל עשב (תהלים ק"ז כ'), שומע אני בשור של מעלה, ת"ל אוכל עשב, אמר לו ר' עקיבא דיין פפוס, אמר לו מה מקיים וימירו את כבודם בתבנית שור אוכל עשב, בשור של מטה, יכול בשור של ימות השנה, ת"ל אוכל עשב, אין לך מנוול ומשוקץ יאמר מן השור בשעה שהוא אוכל עשב, ומוצא גם במדרש חזית פ"א פסוק למוסתי אות ג': (כד) ר' ברכיה בש"ר יהודה בר סימון ור' שמואל בר נחמן. מוצא בילקוט רמז תתס"ד וחסר הליון, והמאמר נמלא בהרחבת דברים במדרש שמ"ר ריש פמ"ג ויאמר להשמידם לולי משה בחירו עמד בפרץ לפניו ר' ברכיה אמר שתיס אחת בשם רבינו ואחת בשם ר' שמואל בר נחמן, רבינו אמר למה הדבר דומה, למלך שהיה דן את בנו והיה הקטיגור עומד ומקטרג, מה עשה הפדגוג של בן כיון שראה אותו מתחייב דחף את הקטיגור והוציאו לחוץ ועמד לו במקומו מלמד על הבן סניגוריא, כך בשעה שעשו ישראל את העגל היה השטן עומד ומקטרג בפנים ומשה עומד מבחוץ, מה עשה משה עמד ודחף את השטן והוציאו לחוץ ועמד במקומו שנאמר עמד בפרץ לפניו, מה עשה משה של פורץ, ר' שמואל בר נחמן אמר משל למלך שכעס על בנו וישב על כיסא ודנו וחיבו, עמד לו במקומו של פורץ, ר' שמואל בר נחמן אמר משל למלך שכתב על בנו וישב על כיסא ודנו וחיבו, נטל את הקולמוס לחתום גזר דיו, מה עשה כונקתדרו, חטף את הקולמוס מתוך ידו של מלך כדי להשיב חמתו, כך בשעה שעשו ישראל אותו מעשה יצא הקב"ה עליהם כדי להשיב חמתו שנאמר הרף ממני ואשמידם, ולא עשה אלא בא לחתום גזר דיו, שנאמר וזבח לאלהים יחרס (שמות כ"ג י"ט) מה עשה משה נטל את הלוחות מתוך ידו של הקב"ה כדי להשיב חמתו ע"כ: מזה תראה כי דברי המדרש שמ"ר טבעים משו"ט עם הוספת דברים, ומוצא גם הנמשל, ומה שהביא במדרש שמ"ר בשם רבינו הכוונה על ר' יהודה בר סימון, ואולי היה לפני המסדר ר' יהודה וחשב שהוא רבינו הקדוש: (כה) אפופסין. המלה יונית ἀποφασισ ופירושה משפט וגזר דין (אורטהייל): (כו) א"ר הונא בש"ר שמואל בר נחמני. הוספתי כמו שהוא בכל כ"י גם בכ"י ו' וגשמת בשנת המעתיק, ומוצא גם בילקוט רמז תתס"ה וחסר הליון, ובילקוט שם בריש הרמז לולי משה בחירו נרשם ב"ר, והוא ריש פע"ז, ועל וישא ידו נרשם מדרש ועל המאמר כשצרא הקב"ה נרשם תחומא וזה בטעות כי על המאמר וישא ידו כשצרא הקב"ה הוא מן ספרי האזינו פסקא ש"ל וחסר הליון, ועל א"ר הונא בשם ר' שמואל מוסב הליון "מדרש" והוא בשו"ס שלפנינו, והליון תחומא מוסב על וי"א במעשה מרגלים והוא בתחומא שלנו שלח אות כ"א: (כז) א"ר יוחנן. כ"ה גם בכ"י ו', ובכ"י האחרים ובגדפס א"ר יודן, וכן מוצא בילקוט בשם המדרש וגורם א"ר יודן: (כח) אמר ר' יודן מקישו בזוג. במדרש שמ"ר פכ"ד אות א' א"ר יהודה ב"ר אלעאי לא דיים שעבר עמהם ללמו של מיכה אלא שהיו מקיפין כלפי מעלה ע"ש בחדושי הרד"ל שהביא דברי המדרש שלפנינו: (כט) א"ר ברכיה ידל לכוון מן לדיקאון. כ"ה גם בכ"י ו', וכן הוסיף הרא"ש, וכן הביא הילקוט שם, ובילקוט הגי' ר' ברכיה בשם ר' סימון, ובכ"י האחרים ובגדפס חסר שורה שלימה מן ר' ברכיה עד כענין שנאמר ואם

ידל לחון מן צדקיהו, (ל) ור' שמואל אמר שנעשו דלים, עד איכן, עד שלא היה להם להקריב קרבן עני, כענין שנאמר ואם דל הוא ואין ידו משגת (ויקרא י' כ"א), הוי פעמים רבות יצילם:

[ט] וירא בצר לחם בשמעו את רינתם. (לא) אמר ר' אלעזר אין ישראל נגאלין אלא מתוך חמשה דברים, מתוך צרה, (לב) ומתוך תפלה, ומתוך זכות אבות, ומתוך תשובה, ומתוך הקץ, מתוך צרה שנאמר וירא בצר להם, מתוך תפלה שנאמר בשמעו את רינתם, מתוך זכות אבות שנאמר ויזכור להם בריתו, מתוך התשובה שנאמר וינחם כרוב חסדיו, מתוך הקץ שנאמר הושיענו ה' אלהינו וקבצנו מן הגוים, אף משה כללם כולם בפסוק אחד, שנאמר בצר לך ומצאוך [וגו'] (דברים ד' ג'), (לג) בצר לך, מתוך צרה, ומצאוך כל הדברים האלה (ס) מתוך תפלה, ושבת (ס) זה כח התשובה, כי אל רחום וגו' ולא ישבה את ברית אבותיך (סס ס"ג), זה זכות אבות, אשר נשבע להם (סס ס) זה הקץ, לכך נאמר וירא בצר להם: ברוך ה' אלהי ישראל מן העולם ועד העולם. (לד) מן עלמא דהוינן ביה עד עלמא דאנן ביה: [ואמר כל העם אמן]. (לה) אמר ר' אלעזר בשם ר' יוסי בן זמרא אמן שבועה, שנאמר ואמרה האשה אמן אמן (במדבר ס כ"ב), (לו) אמן בעולם הזה, ואמן בעולם הבא:

הערות ותקונים

דל הוא: (ל) ור' שמואל אמר, כ"ה גס בכ"ו ו', וזילקוס הגי' ור' לוי אמר: (לא) א"ר אלעזר אין ישראל נגאלין. מוצא זילקוס רמו תתס"ה והליון מדרש במאמר שלפניו מוסב גס על זה, ומנהג בירושלמי תענית פ"א ה"א (דף ס"ג ע"ד), ושם נוסף גס מתוך חמשה דברים אשר נגאלו ישראל ממזרים, וזירושלמי שם מתוך חמשה דברים נגאלו ישראל ממזרים מתוך הקץ מתוך צרה כו' המלות מתוך הקץ יש למחוק כי המנהג כחוצים בסוף ובעבור זה הציג המדפיס הקוים המפרידים בין מאמר למאמר שלא כאונן כמו שהראה הדף הוא דכתיב ויהי צימים הרבים ההם וימת מלך מזרים ויאלחו בני ישראל מן העבודה ויוסקו. מתוך צרה חשב כי מתוך צרה מוסב למטה ובאמת מוסב למעלה וכן אלל כלם, והרצ בעל פ"מ וק"ע נדחקו בעבור זה ע"ש בדבריהם, והמאמר נמצא לנכון בדברים רבה פ"ב אות כ"ב בקצת שמים, ועיין גס בפסיקתא רבתי פסקא מ"ד ובהערות הרב בעל מאיר עין ס' כ"ב, וזילקוס תהלים רמו תתס"ה הביא דברי המדרש רק מה שסיים שם ומתוך השושה וירא אלהים את בני ישראל, מתוך הקץ וידע אלהים ערב יחד המאמר מן ה' דברים אשר נגאלו ממזרים. וזילקוס ואתחנן רמו תתכ"ו הביא המאמר לנכון בשם דברים רבה, וראיתי בפי' רש"י לתהלים ק"ז פ"ד המאמר נשיבש וירא בצר מתוך תפלה בשמעו את רנתם מתוך זכות אבות, ויזכור להם בריתו מתוך תשובה, וינחם כרוב חסדיו מתוך הקץ הושיענו וגו'. יש לתקן וכו' מתוך צרה וירא בצר, מתוך תפלה בשמעו את רנתם, מתוך זכות אבות ויזכור להם בריתו, מתוך תשובה וינחם כרוב חסדיו, מתוך הקץ הושיענו וגו'. ויש להעיר כי לפנינו בש"ס גס במדרש דברים רבה מתחיל א"ר אלעזר אין ישראל נגאלין, אולם כאשר תראה בירושלמי סיים במאמר שלפניו איסתלק ר' ליעזר והמסדר חשב שהמלות ר' ליעזר מוסב למטה, לכן הביא המאמר בשמו ובאמת אינו בעל המאמר מן חמשה דברים: (לב) ומתוך תפלה. בירושלמי הגי' מתוך לוחה, ובדבר הגי' מתוך רחמים: (לג) בצר לך מתוך צרה עד אשר נשבע להם זה הקץ. כ"ה גס בכ"ו ו' והסר בכ"י האחרים ובגדפס: (לד) מן עלמא דהוינן ביה. באבדוריהם סדר שחרית של שבת (דף ע"א דפוס פראג) מן העולם ועד העולם אתה אל, על שם ומעולם עד עולם אתה אל ואומר במדרש תהלים מן עלמא דלא הוינן ביה עד עלמא דאנן ביה ע"כ. וזילקוס שם מוצא כמו לפנינו, ורש"י בפי' תהלים הביא מן עלמא דהוינן ועד עלמא דאתי: (לה) א"ר אלעזר בשם ר' יוסי בן זמרא אמן שבועה. עיין לעיל סוף מזמור פ"ס ושם נדרש על אמן ואמן מלות כפולות. והגי' שם אמן אמנה אמן שבועה אמן קבלה וכו' מירושלמי סוטה פ"ב ה"ח (דף י"ח ריש ע"ב) ועיין שם בפי' מראה, וכאן קצר הסופר, ובכ"י האחרים ובגדפס הגי' אמן שבועה אמן קבלה, כדכתיב מזמור פ"ה. יש לתקן במזמור פ"ס, ועיין גס במדרש במ"ר פ"ט אות ל"ה ובדברים רבה ריש תנא, ועיין בבלי שבועות ל"ו ע"א: (לו) אמן בעולם הזה ואמן בעולם הבא. במדרש דב"ר שם אמר ר' יודן כל מי שעונה אמן בעו"ז וזכה לענות אמן לע"ל. ואחר סיום המאמר הזה נמצא בכ"י ד' ה' ז' הסופה: כל מי שעונה אמן בעולם הזה וזכה לתחיית המתים, שנאמר ולדיק באמונתו יחיה (תנחומים ד' ד'), ואומר פתחו שערים ויבא גוי לדיק שומר אמונים (ישעיה כ"ו ב'), שאמרו אמן אמן, ואומר זה השער לה' לדיקים יבאו (תהלים קי"ח כ'), ועוד בזכות אמונה זכו ישראל שתשרה עליהם שכינה ואמרו שירה שנאמר ויאמיעו צה' ובמשה עבדו (שמות י"ד ל"א), ואומר אז יסיר משה (שם ט"ו א'):

סליק ספר רביעי

Faint, illegible text at the top of the page, possibly bleed-through from the reverse side.

DECLARATION

Main body of faint, illegible text, likely a legal or official declaration.

Faint text at the bottom of the page, possibly a signature or date.